דפנה שרפמן

עלייה ב' מאיטליה 1945-1948:

העפלה, דיפלומטיה וזכויות אדם

מוסד הרצל לחקר הציונות
אוניברסיטת חיפה

דפנה שרפמן

עלייה ב׳ מאיטליה 1945-1948:

העפלה, דיפלומטיה וזכויות אדם

על העטיפה:
האנייה *ל״ה גיבורי גוש עציון* שהפליגה מוונציה נגררת לנמל חיפה לאחר תפיסתה
בידי הבריטים, 1 בפברואר 1948 (באדיבות ארכיון הפלמ״ח בארכיון צה״ל)

נדפס בישראל, תש״ף – 2020

©

מסת״ב: ISBN: 978-965-92683-4-4

כל הזכויות שמורות לדפנה שרפמן

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל
אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי
מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו״ל.

עיצוב, סידור, עימוד והדפסה: א. אורן הפקות דפוס בע״מ

תוכן עניינים

פתח דבר 5

פרק ראשון – מבוא: העולם הישן מול העולם החדש. 7

פרק שני – הפליטים באירופה 1920-1948. 13
הפליטים וההכרה בזכויותיהם: רקע היסטורי 13
ועידת אביאן 20
ועידת ברמודה 27
הפליטים לאחר המלחמה 1945-1948 28
האו"ם והפליטים 31
סיכום: שינוי מעמד הפליטים, הנתיב הארוך והקשה להכרה
וזכויות אדם 33

פרק שלישי – הפליטים היהודים באירופה:
סיוע אמריקאי והתנגדות בריטית. 37

פרק רביעי – המדיניות הבריטית והמאבק בהעפלה 49
המאבק בהעפלה 53
לסיכום, היו ארבע תקופות של עלייה בלתי לגאלית 60

פרק חמישי – איטליה 1943-1945 – מדינה מובסת הנאבקת
על ריבונותה. מהסכם שביתת הנשק לחוזה השלום 63
הסכם השלום ספטמבר 1945-פברואר 1947 67
סיכום 69

פרק שישי – איטליה והיהודים 73
תקופת הכיבוש הגרמני 78

פרק שביעי – הפליטים היהודים באיטליה 83

פרק שמיני – איטליה מול בריטניה 89
סיכום הסיבות לכישלון הבריטי להביא לשינוי
המדיניות האיטלקית 104

פרק תשיעי – איטליה והציונים, שיתוף פעולה חשאי
ופרשת לה ספציה 107
פרשת לה ספציה 112

פרק עשירי – מאבק העולים נגד האימפריה 127
כללי ההתמודדות בין הצדדים 129
ההתנגדות על הספינות 130
אקסודוס: הספינה, המיתוס וזכויות האדם 140
הדיון הבריטי בהמשך פעולות ההשתלטות על
ספינות המעפילים 146

פרק אחד עשרה – סיכום: המעפילים והמאבק על
הקמת המדינה 153

רשימת מקורות 157

מפתח עניינים 159

פתח דבר

ספר זה מבקש לדון בהיבטים המדיניים וההומניטריים של המאבק הציוני־בריטי בתקופת עלייה ב׳ מנקודת המבט של זכויות האדם ובמיוחד זכויות הפליטים.

נבחן כאן האם אכן באו לידי ביטוי במדיניות המאמצים לגיבוש מחויבות חדשה לזכויות האדם בהשפעת מוראות המלחמה והשואה, והאם היו בעלות הברית המערביות בראשות בריטניה וארצות הברית נאמנות לערכים אשר ביקשו לקדם במהלך המלחמה ולאחריה – גם במקרה של התנגשות עם האינטרסים המדיניים שלהן.

בחרנו להציג כאן את המאבק הדרמטי של המוסד לעלייה ב׳ על ההעפלה מאיטליה לחופי ארץ ישראל, עימות אשר התאפיין בלחצים פוליטיים כבדים של מעצמה כבריטניה מול הסכמה חשאית בין הממשלה האיטלקית בצעדיה הראשונים לאחר המלחמה ובין ראשי המוסד באיטליה יהודה ארזי ועדה סרני.

תודה לפרופ׳ מעוז עזריהו ראש מוסד הרצל על היוזמה לפרסום הספר ועל העצה וההכוונה במהלך הדרך, תודה לגב׳ קרולינה ספונברג־ענבר מרכזת מוסד הרצל על עזרתה הרבה בהוצאתו לאור. תודה לד״ר אלדד חרובי, מנהל ארכיון הפלמ״ח במוזיאון הפלמ״ח על כל הצילומים הנכללים בספר.

פרק ראשון:

מבוא: העולם הישן מול העולם החדש

מאבק איתנים התחולל על פני יבשות בין בעלות הברית למדינות הציר במלחמת העולם השנייה. בעוד מיליונים נאנקים תחת עול הכיבוש ובאירופה מתחוללת השואה, הבטיחו להם בעלות הברית בראשות ארצות הברית ובריטניה עולם טוב, צודק ודמוקרטי לאחר ניצחונן במלחמה. רוזוולט וצ'רצ'יל קיוו לעודד את העמים במדינות הכבושות וגם לגייס את תמיכת המדינות הניטרליות והמהססים בין שני המחנות ולהבטיח כי בעלות הברית הן שיבנו את העולם החדש.

אך לאחר שהסתיימה המלחמה באירופה במאי 1945 עלו שוב על פני השטח האינטרסים והיריבויות של התקופה שקדמה לה, בפתח עמדה גם המלחמה הקרה עם ברית המועצות של סטלין ושוב השתנו כללי המשחק וסדרי העדיפויות.

ספר זה מבקש לבחון את אחד האירועים הדרמטיים והמשפיעים במאבק לעצמאות ישראל – עלייה ב' מאירופה בשנים 1945-1948 מנקודת המבט של שאלה מרכזית במדיניות חוץ: האם ניתן ליישב בין אינטרסים אסטרטגיים, כלכליים ופוליטיים לבין מדיניות המעודדת ומקדמת את זכויות האדם? באיזו מידה תכנית כזו הנה אכן חלק משיקולי המנהיגים, או שהיא יעד להצהרות חגיגיות בלבד?

בחרנו להציג כאן את המאבק הנחוש של המוסד לעלייה ב' על ההעפלה מאיטליה לחופי ארץ ישראל, מאבק שכלל אירועים חשובים כפרשת לה ספציה באפריל מאי 1946, או הגעתה של *חנה סנש* לחופי נהריה ב־25 בדצמבר 1945 מבלי שתיתפס על ידי הבריטים. מאבק שהתאפיין בלחצים פוליטיים כבדים של מעצמה כבריטניה, מול הסכמה חשאית בין הממשלה

האיטלקית בצעדיה הראשונים לאחר המלחמה ובין ראשי המוסד באיטליה יהודה ארזי ועדה סרני. ההבנה הייתה כי הפליטים היהודיים, ניצולי השואה, שהסתננו לאיטליה בסיוע הבריחה ימשיכו ויפליגו משם אל ארץ ישראל.

בתקופה זו זכתה ההעפלה לתשומת לב בין־לאומית דיפלומטית ותקשורתית כאחד, והייתה לה השפעה מסוימת על שיקוליהן של המדינות. נסקור את הנושא מארבעה היבטים שונים: בריטי, אמריקאי, איטלקי וציוני.

לכל שחקן במערכה היו אינטרסים שונים ולעיתים אף מנוגדים, שתי המעצמות ראו לנגד עיניהן בעיקר את מעמדן במזרח התיכון המשתנה, אשר הוכחה חשיבותו בשנות המלחמה, כאשר הסחר בנפט והמלחמה הקרה המתפתחת מגבירים זאת עוד יותר.

ממשלת בריטניה ביקשה לחזק את מעמדה באזור המזרח התיכון ולמצוא פתרון מתאים מבחינתה למאבק היהודי־ערבי בארץ ישראל. ארצות הברית עיצבה אסטרטגיית פעולה משלה, לעתים עקיפה או חשאית, למדיניותה במזרח התיכון, תוך הימנעות מתמיכה חד־משמעית בעמדה הבריטית. מעורבותה הפומבית מתבטאת בקריאת הנשיא הארי טרומן לאפשר כניסת 100,000 יהודים לארץ ישראל, וכן בוועדת החקירה האנגלו־אמריקנית אשר פעלה מסוף שנת 1945 עד אפריל 1946, ללא הצלחה בגישור על עמדות הצדדים.

המדיניות האיטלקית הייתה מורכבת: איטליה שלאחר המלחמה הייתה מדינה מובסת ותלויה כלכלית בבעלות הברית, היה עליה להתמודד גם עם נטל ההיסטוריה הקרובה שלה, המשטר הפשיסטי בראשות בניטו מוסוליני, חוקי הגזע של שנת 1938, והכיבוש הגרמני בשנת 1943 שהביא את אימי השואה לאיטליה. הממשלה נשאה ונתנה באותה עת על תנאי חוזה השלום עם בעלות הברית אשר נחתם בפברואר 1947.

ההנהגה הציונית פעלה להקמת מדינה יהודית ריבונית בארץ ישראל, ובה בעת להעניק סיוע למאות אלפי פליטים יהודים באירופה, לארגנם במחנות העקורים תוך חיזוק הגישה הציונית שלהם. ההעפלה הייתה התשובה הניצחת לטענה הבריטית כי לאחר רצח שישה מיליון יהודים אין עוד צורך במדינה יהודית עצמאית ושרידי השואה צריכים לחזור לבתיהם ולסייע בשיקום אירופה מנזקי המלחמה. ההתנגדות הציונית החריפה לעמדה זו התבטאה במאבק העיקש על ההעפלה עד ימי המנדט האחרונים ממש. תשומת הלב העולמית והאהדה לסבל הניצולים, במיוחד בפרשות לה ספציה ו*אקסודוס*, הבהירו לכול את רצונם לעזוב את אירופה שהייתה לגיא הרגה בעבורם ולהתיישב בארץ ישראל. כיבוד זכויות האדם של המעפילים יידון בתוך

שרשרת הניגודים והסתירות בין אינטרסים אסטרטגיים מופשטים לאנשים בשר ודם אשר גורלם מוכרע במסדרונות הדיפלומטיים מתוך שיקולי כוח ויוקרה. למעפילים חלק חשוב בדיוננו, הם מהווים חלק פעיל במאבק, אך יש לשאול מה היה תפקידם, האם רק צייתו להחלטות שהתקבלו בדרגים הבכירים, כיצד התמודדו מול האתגר של קבלת אחריות מחודשת לגורלם. האם קיים ניגוד בין הזכויות והמאבק הקולקטיבי שלהם לבין רצונותיהם כאנשים פרטיים בשיקום חייהם לאחר מוראות השואה.

במהלך המלחמה פרסמו בעלות הברית מספר הכרזות התומכות בזכויות האדם:

בנאומו בקונגרס ב־6 בינואר 1941 הכריז הנשיא פרנקלין רוזוולט על תמיכתו בארבע חירויות חשובות בכל העולם: חופש הביטוי, חופש האמונה הדתית, החופש ממחסור והחופש מפחד. הוא הביע את רצונו כי 'ארבע חירויות' אלה ישמשו לקידום החוק הבין־לאומי וערכי מוסר בארצות הברית ובדעת הקהל העולמית.

ה'אמנה האטלנטית' נחתמה ב־14 באוגוסט 1941 על ידי רוזוולט וראש ממשלת בריטניה וינסטון צ'רצ'יל. היא הכירה באדם כיעד לגיטימי של המדיניות הבין לאומית. האמנה הייתה המסמך הרשמי הראשון שתיאר את מטרות המלחמה ואת דמותו של העולם שלאחר סיומה.

'הכרזת האומות המאוחדות' אושרה בוועידת ארקדיה ב־1 בינואר 1942 על ידי עשרים ושש מדינות, ואליהן הצטרפו אחר כך עוד עשרים ואחת. הן אישרו גם את 'האמנה האטלנטית' והבטיחו לשמור את זכויות האדם בארצותיהן ובארצות אחרות. שני מסמכים אלה הציעו הגדרה חדשה של זכויות אדם, כולל זכויות פוליטיות, ו'ארבע החירויות' כוללות גם תמיכה בצדק כלכלי.[1]

מגילת האו"ם נחתמה ב־26 ביוני 1945. בפתיחה נאמר: 'אנו עמי האומות המאוחדות קובעים', משפט המדגיש את חשיבות העמים, בניגוד

---

1 Elizabeth Borgwardt (2005) *A New Deal for the World*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, pp. 20–56. היא מצביעה על כך שהמונח 'זכויות אדם' לא נכלל בטיוטת ההכרזה, וכנראה הוסף כתוצאה מהצעתו של הארי הופקינס, עוזרו של הנשיא רוזוולט. הנשיא הוסיף גם התייחסות לחופש דת (עמ' 55). ראו גם אצל Paul Gordon Loren (2003) *The Evolution of International Human Rights* (2nd edn). Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 138–140, 144–145. על המשא ומתן הבריטי־אמריקאי על המסמך ראו A. W. B. Simpson (2004) *Human Rights and the End of Empire*. Oxford: Oxford University Press, pp. 174–185. במשרד החוץ הבריטי לא היה פקיד אחראי לנושא זכויות האדם עד שנת 1946. Ibid., p. 208.

לניסוח המסורתי של מדינות. הסעיף הראשון מדגיש תמיכה בזכויות אדם ובהן שוויון, הגדרה עצמית, נושאים כלכליים וחברתיים, כמו גם קידום זכויות האדם ללא אפליה על בסיס גזע, מין, שפה, או דת. אך גם באותה עת ביצעו המעצמות, כמו גם מדינות קטנות רבות, הפרות רבות של זכויות אדם כמו אפליית השחורים בארצות הברית, קיום השלטון הקולוניאלי ברחבי האימפריה הבריטית, והדיקטטורה הרצחנית של סטלין בברית המועצות. כדי למנוע את מה שראו כהתערבות בענייניהן הפנימיים הוסיפו את סעיף 2(7) למגילה, האוסר על התערבות כזו: המגילה לא תסמיך את ארגון האומות המאוחדות להתערב בנושאים אשר הם בעיקר בתחום השיפוט הפנימי של כל מדינה, או תחייב את החברות להעביר נושאים כאלה ליישוב. עם זאת סעיף זה לא יקבע מראש את האפשרות להפעלת כוח לפי סעיף 7 של המגילה.[2]

ובאשר לזכויות הפליטים, הן הועמדו למבחן קשה במציאות, ממש בעצם הימים שבהם עמלה הוועדה לזכויות האדם בראשות אלינור רוזוולט על ניסוח ההכרזה האוניברסלית של זכויות האדם שהתקבלה באו"ם ב־10 בדצמבר 1948. סעיפים שונים בהכרזה ביקשו להבטיח לפליטים זכויות כמו 'הזכות לעזוב כל ארץ' (סעיף 13), הזכות למקלט מפני רדיפות (סעיף 14)[3], ו'הזכות לאזרחות' (סעיף 15).

המבחן האמתי של מדיניות זכויות אדם הוא כמובן מידת יישומה הלכה למעשה וכאן נכשלו בעלות הברית המערביות כבר בתחילת הדרך: מדיניות ההחזרה הכפויה של מיליוני אזרחים סובייטים כחלק מהסכמי יאלטה מפברואר 1945, וגירוש של מיליוני גרמנים אתניים מארצות מזרח אירופה בעיקר לגרמניה, בהסכמת בעלות הברית בוועידת פוטסדם באוגוסט 1945.[4]

שר החוץ הבריטי אנתוני אידן פעל לקידום ההחזרה הכפויה. הוא ביקש מהממשלה להתעלם מהמסורת של מתן מקלט, הגם שהיה מודע לחלוטין לדיכוי הנורא של סטלין שרצח מיליוני אנשים או הגלה חפים

---

2 Un.org/en/sections/un charter. פרק 7 עוסק בשמירת השלום ומועצת הביטחון.

3 זכות זו הוכרה לראשונה על ידי עצרת האו"ם כבר ב־12 לבפברואר 1946, אך ממשלות ארצות הברית ובריטניה התנגדו למתן מקלט רחב היקף, מחשש אבדן שליטתן על מדיניות ההגירה. הניסוח של סעיף זה שונה כדי לאפשר סייגים לזכות המקלט. The 30th plenary meeting of the General Assembly, 12 February 1946. Resolution A/res/8(1). Available at http//: research.un.org (accessed 7 March 2015). Gerard Daniel Cohen (2012) *In War's Wake*. New York: Oxford University Press, pp. 96–99.

4 Michael Marrus (1985) *The Unwanted*. New York, Oxford: Oxford University Press, pp. 313–317.

מפשע למחנות ללא משפט.[5] מדיניות זו אומצה בסייגים מסוימים גם על ידי ארצות הברית, הן ביקשו להבטיח יחס הולם לשבויי המלחמה שלהן במחנות שבויים גרמניים בשטחים שנכבשו על ידי הסובייטים, וגם חששו מהעול שבטיפול במיליוני פליטים, אך המדיניות שנקטו הצביעה על 'חוסר עניין מוחלט במצוקתם של מיליוני פליטים סובייטים חסרי ישע'.[6] בארצות הברית, המחאות נגד המדיניות הגיעו גם משורות החיילים שנאלצו לבצע את הגירושים, וגם ממשרד החוץ, שם טענו כי הסכמי יאלטה אינם מחייבים שימוש בכוח, אך הממשלה הבריטית החדשה, ממשלת הלייבור, המשיכה לתמוך בגירוש ושר החוץ ארנסט בווין דרש מעמיתו האמריקאי ג'יימס ברנס כי יימשך השימוש בכוח.[7] עם זאת הודיע הגנרל אייזנהאואר, מפקד הצבא באירופה, כבר ב־5 אוקטובר על הפסקת השימוש בכוח, וב־20 בדצמבר הוכרז על שינוי רשמי של המדיניות במיוחד לגבי אזרחים, אך המשך הגירוש בכוח של מי שנתפסו לובשים מדים גרמניים, עריקים מהצבא הסובייטי, ומי שסייע לגרמניה. גם בצבא הבריטי היו מפקדים בכירים שפנו למשרד החוץ והביעו התנגדות למדיניות הכוללת גירוש של נשים וילדים רבים, 'אשר השימוש בכוח נגדם על ידי חיילים בריטים יהיה בניגוד לנוהג הבריטי הרגיל', אך במשרד החוץ לא התרשמו מהמחאה וטענו שיש להמשיך בכך, עדיין מקווים שסטלין לא יפר את הסכמי יאלטה. רק ב־29 במאי 1946 החליטה ממשלת הלייבור לאמץ את המדיניות האמריקאית.[8]

ההפרה המשמעותית השנייה הייתה גירוש בכוח של גרמנים אתניים בעיקר מארצות מזרח אירופה, לה נתנו את הסכמתם טרומן, אטלי וסטלין בוועידת פוטסדם, אך הוא התבצע בשטח עוד לפני כן. הסובייטים תמכו בגירוש כדי לבסס את מעמדם במזרח אירופה, אך הוא היה גם תוצאה של רגשות אנטי־גרמניים בעקבות מוראות הכיבוש הנאצי ומדיניות יישוב אוכלוסייה בהן.

תקוות בעלות הברית המערביות כי הגירוש יתבצע בדרך מסודרת לא

---

5 Annex 1, Extract from War Cabinet Conclusions 115(44), 4 September 1944, Prisoners of War: Disposal of Russians Captured in Normandy, C.P. (46) 210, 29 May 1946, CAB/129/10.

6 Mark Elliott (1982) *Pawns of Yalta*. Urbana: University of Illinois Press, pp. 243–247, cited on p. 247.

7 Nicholas Bethell (1976) The *Last Secret*. Great Britain: Futura Publications, p. 234.

8 Ibid., pp. 242–245. Repatriation of Soviet Citizens: Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs, C.P. (46) 210, 29 May 1946, CAB/129/10.

התממשה, העיתונות דיווחה על יותר משמונה מיליון אנשים ללא בית ומחסור במזון הביא למוות ברעב. כ־13 מיליון בני אדם גורשו מדנמרק, מפולין, מצ'כוסלובקיה, מהונגריה ומיוגוסלביה, ההערכה היא שכשני מיליון איש מתו במהלך הגירושים.[9]

ההחלטות שהתקבלו בידי הממשלות האמריקאית והבריטית על השלכותיהן הקשות לגבי זכויות האדם הבהירו את גישתן הדו־ערכית לזכויותיהם של פליטים ובני מיעוטים, גישה שהיו עתידות להיות לה השלכות גם באירועים שבהם עוסק ספר זה.

ביבליוגרפיה

Bethell Nicholas (1976) *The Last Secret*. Great Britain: Futura Publications.

Borgwardt Elizabeth (2005) *A New Deal for the World*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press,

Cohen Gerard Daniel (2012) *In War's Wake*. New York: Oxford University Press.

Elliott Mark (1982) *Pawns of Yalta*. Urbana: University of Illinois Press.

Gordon Loren Paul (2003) *The Evolution of International Human Rights* (2nd edn).Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Marrus Michael (1985) *The Unwanted*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Simpson A. W. B. (2004) *Human Rights and the End of Empire*. Oxford: Oxford University Press.

9 Marrus, *The Unwanted*, pp. 327–331.

פרק שני:

הפליטים באירופה 1920-1948

בפרק זה נבחן את מעמדם של הפליטים באירופה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, עת בה לא הייתה הכרה מקיפה בזכויות האדם שלהם, ולעתים אף הופקרו הפליטים על ידי הדמוקרטיות המובילות.

הפליטים וההכרה בזכויותיהם: רקע היסטורי

בעיית הפליטים הוכרה כנושא בין־לאומי בתקופה שבין המלחמות, וכך נוסד משטר הפליטים הבין לאומי הראשון.[1] המשטר התבסס על מספר נושאים: עקרונות, ערכים, כללים, ותהליכי קבלת החלטות. העיקרון הבסיסי הראשון הייתה הריבונות, ואחר כך ההומניטריות. מצוקת הפליטים נוצרה כתוצאה מפעולתן של מדינות אשר הפרו כללים הומניטריים, כאשר זכויות אדם לא נראו כמחויבות בין־לאומית עד לאחר השואה ויחסן של ממשלות לאזרחיהן היה עניינן הפנימי.[2]

שלושת הערכים במשטר הפליטים היו מקלט, סיוע, וחלוקת העול. המקלט היה ערך עם מסורת ארוכה בחוק הבין־לאומי מאז המאה ה־17, וזכותה של המדינה להעניק או לדחות בקשה למקלט הייתה מקובלת. הערך היהודי־נוצרי של סיוע הכיר בכך שלפליטים לא הייתה הגנה של ממשלה ולכן נמצאו יותר בסיכון מאשר מהגרים. לכל המדינות החברות

1 Robert Beck (1999) ‘Britain and the 1933 Refugee Convention: National or State Sovereignty’. *International Journal of Refugee Law*, vol. 11, no. 4, pp. 597–624.

2 Claudena Skran (1995) *Refugees in Inter-War Europe*. Oxford: Clarendon Press, pp. 8, 67–68.

בחבר הלאומים, בין אם העניקו בעצמן מקלט ובין אם לא, הייתה מחויבות להשתתף בעלות המקלט לפליטים. הכללים נוסחו במסמכים חוקיים שאומצו בין השנים 1922 ו־1939, בעיקר כאלה הנוגעים לאירופה.[3]

ההגדרה הכוללת של פליט מתייחסת לאדם אשר עזב או אולץ לעזוב את ארצו מסיבות פוליטיות, נשללה ממנו ההגנה הדיפלומטית, והוא נותר ללא אזרחות או הגנה דיפלומטית של כל מדינה אחרת. ההגדרה כוללת את אלה אשר שמרו על האזרחות שלהם אך הם חסרי הגנת המדינה, וגם את אלה מהם שוללת המדינה את האזרחות והם נותרים לכן ללא מדינה. באופן מעשי מעמדן של שתי הקבוצות הוא זהה.[4] עם זאת היחס של הקהילה הבין־לאומית לנושא הפליטים כפי שהוא מתבטא בהסכמים ובאמנות שנוסחו במהלך התקופה לא כלל ראייה כוללת וההטבות ניתנו רק לקבוצות מסוימות של פליטים. המשברים הפוליטיים, הכלכליים והחברתיים באירופה בתקופה זו הקשו על הענקת סטטוס חוקי וסיוע. באותה עת הקבוצה הגדולה ביותר של פליטים פוליטיים הייתה מרוסיה שלאחר מלחמת האזרחים, חסרי כול וללא אזרחות, הם גם נזקקו למסמכי זהות לצורך נסיעה.[5]

חבר הלאומים ביקש לעצב גישה חדשה להכרה בבעיות הפליטים ולצורך לסייע למיליונים בתקופה שלאחר המלחמה, ב־20 באוגוסט 1921 מינתה מועצת החבר את ד"ר פריטיוף ננסן מנורבגיה כנציב עליון לנושא בעיית הפליטים הרוסים באירופה. הוא פעל בשיתוף פעולה עם ארגון העבודה הבין־לאומי ומתנדבים, ביניהם מהצלב האדום והסהר האדום. החל מ־5 ביולי 1922 עובדי הנציבות סיפקו תמיכה כספית, מזון וביגוד, ארגנו שירותי רפואה, דיור ותעסוקה, סייעו באיחוד משפחות והכינו מסמכים, כולל 'פספורט ננסן' בעבור כשני מיליון פליטים רוסים. חבר הלאומים אף התערב כדי להבטיח את החזרתם של פליטים.[6] הסכם נפרד הושג בין הממשלות היוונית והתורכית בלוזאן ב־23 בינואר 1923, עם תום מלחמת יוון־תורכיה, הוא הביא לגירוש ויישוב מחדש של כמיליון יוונים אורתודוקסים וחצי מיליון מוסלמים.[7] הסכם מ־31 במאי 1924 ו־12 במאי 1926 הרחיב את

3 Ibid., pp. 69–78.

4 Louise Holborn (1938) 'The Legal Status of Political Refugees, 1920–1938'. *American Journal of International Law*, vol. 32, no. 4, pp. 680–703.

5 Ibid.

6 Paul Gordon Loren (2003) *The Evolution of International Human Rights* (2nd edn). Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 117–119.

7 Charles King (2014) *Midnight at the Pera Palace*. New York and London: W. W. Norton & Co, pp. 120–122.

ההסדר לפליטים ארמנים, ב־30 ביוני 1928 הורחב לפליטים סורים, כורדים ועוד. המשתתפים בדיון המליצו על שיפור מעמד הפליטים ומינוי נציגים של הנציב העליון לפליטים במספר ארצות רב ככל הניתן.[8] בשנת 1930 החליטה אספת חבר הלאומים להקים ארגון אוטונומי, 'משרד ננסן הבין־לאומי לפליטים', אשר יפעל במישור ההומניטרי, בעוד המזכירות תמשיך לשאת באחריות לנושאים הקשורים בהגנה משפטית, זכויות אזרח ומעמד הפליטים. המשרד אמור היה לפעול עד 31 בדצמבר 1938.

המשבר הכלכלי המחמיר הרע את מצבם של הפליטים ואת הסיכוי שלהם למצוא עבודה חוקית, הם גם לא היו זכאים לסיוע הממשלתי למובטלים. על פליטים רבים היה לרכוש מסמכים מזויפים, או לנסות להיכנס באופן לא חוקי למדינות שקיוו למצוא בהן הזדמנות לשיפור חייהם. הממשלות הגיבו בצעדים משפטיים חמורים ובהם מאסר וגירוש. 'הפליטים מצאו עצמם בין שתי רשויות ריבוניות, האחת מגרשת אותם, השנייה מונעת את כניסתם. לא היה להם לאן ללכת, ובמקרים רבים קבצנות או התאבדות היו האפשרויות היחידות בפני הפליט'.[9] לנוכח המצב התכנסה ועדה בין ממשלתית ב־26 באוקטובר 1933 בג'נבה, שלקחו בה חלק נציגים מחמש עשרה מדינות, אך לא השתתפו בה נציגי בריטניה וגרמניה. המשתתפים קיבלו את 'האמנה על מעמדם הבין לאומי של הפליטים'. היה זה ההסכם הבין לאומי המחייב הראשון אשר כלל הגנה חוקית לפליטים, והראשון אשר כלל את העיקרון שאין להחזיר פליטים בכוח לארץ המוצא שלהם. אך ההסכם לא יושם באופן כולל, והוא הכיר רק בפליטים שהוזכרו בהסכמים קודמים. שמונה מדינות בלבד הצטרפו לאמנה, אך עם הסתייגויות שהגבילו את ערכה. האמנה התקבלה הודות ללחץ ציבורי של פליטים לשעבר, ארגוני מתנדבים ותומכי הפליטים במדינות שונות.[10] יחסה של בריטניה לסוגיית הפליטים לא היה אוהד. בנוגע לבעיית הפליטים היהודים מגרמניה, הסתמכו ההמלצות של משרד החוץ על פרשנות משפטית שהיא אינה נכללת בסמכותו של משרד ננסן. שר החוץ סר ג'ון סימון סבר שכל פנייה לחבר הלאומים תיראה בעיני גרמניה כהתערבות לא מוצדקת בענייניה ולכן יש להימנע מכך. בעקבות

8 Gilbert Jaeger (2001) 'On the History of the International Protection of Refugees'. IRRC, vol. 83, no. 843, pp. 727–737. Skran, *Refugees in Inter-War Europe*, pp. 113–116.

9 Holborn, 'The Legal Status of Political Refugees, 1920–1938', cited on p. 689.

10 Beck, 'Britain and the 1933 Refugee Convention'. The Advisory Committee of Voluntary Organizations was created by Fridtjof Nansen in 1922. Ibid. Text of the Convention in League of Nations Treaty Series, vol. CLIX, no. 3663.

עליית הנאצים לשלטון בתחילת 1933 ביקשה הקהילה היהודית בבריטניה מהממשלה להעלות את בעיית היהודים באספת חבר הלאומים בספטמבר אותה שנה. משרד החוץ התנגד לכך נחרצות, וכך גם משרדי ממשלה אחרים. בתגובה השלילית שנמסרה לארגונים היהודיים נאמר כי בבריטניה יש מספר פליטים קטן יותר מאשר במדינות אירופה האחרות. ב־11 באוקטובר הודיע אלן ליפר, ראש מחלקת חבר הלאומים במשרד החוץ לאשלי קלארק, הנציג הבריטי בג'נבה כי בריטניה לא תשתתף בוועידה כמוזכר למעלה. במהלך 1934 ו־1935 המשיך משרד הפנים בהתנגדותו להצטרפות לאמנה, מכיוון שצפה כי זו תביא ללחץ לקבלת פליטים יהודים מגרמניה.[11] הנאצים המשיכו ברדיפה נרחבת של יהודים, סוציאליסטים ו'בלתי רצויים' אחרים, כולל פיטורים מעבודה וביטול האזרחות הגרמנית שלהם. ו־150,000 איש עזבו את המדינה עד 1938. התחזקות גרמניה במהלך שנות ה־30 פגעה ביכולת חבר הלאומים לטפל באופן נאות בבעיה המתגברת של פליטים מארץ זו. מכיוון שחבר הלאומים פעל על בסיס קונצנזוס, יכלה גרמניה להטיל וטו על כל הצעה כל עוד הייתה חברה בארגון. (גרמניה פרשה מחבר הלאומים ב־14 באוקטובר 1933). בשנים שלאחר מכן מדיניות הפיוס של בריטניה וצרפת פגעה בטיפול בבעיית הפליטים. בעקבות הצעה הולנדית שזכתה לתמיכה רבה לפעולה למען פליטים יהודים נדון הנושא רק בוועדה השנייה של החבר, ההתנגדות החריפה של ממשלת גרמניה הביאה לקבלת פשרה אשר נוסחה בידי הנציגים הצרפתים והבריטים.[12]

ב־26 באוקטובר 1933 מונה האמריקאי ג'יימס מקדונלד לנציב עליון לפליטים (יהודים ואחרים) מגרמניה, אך כתוצאה מפשרה פוליטית משרדו נקבע כארגון אוטונומי המדווח לגוף מפקח משלו, ולא למועצת החבר. בניגוד למשרד ננסן, היה תקציבו תלוי בתרומות ארגונים פרטיים. הפליטים הגרמנים לא היו זכאים לדרכוני ננסן. המדינות השונות קבעו מדיניות משלהן ביחס למסמכי זהות ונסיעה, הרוב הכירו בהם אך דרשו ויזה מיוחדת כדי להיכנס לשטחן.[13] הממשלה הבריטית הורתה ללורד רוברט ססיל, הנציג הבריטי בחבר הלאומים ומי שעתיד להיבחר ליושב ראש הגוף המפקח, לפעול למניעת קבלת המלצות אשר 'עלולות ליצור חוסר נחת בגרמניה',

11 Ibid.

12 Skran, *Refugees in Inter-War Europe*, pp. 194–205.
סקראן מצביעה על כך שמרבית הפליטים מגרמניה לא היו זכאים לסיוע ונאלצו להסתמך על ארגונים יהודים. הסוכנות היהודית ארגנה את עלייתם לארץ ישראל ועד סוף שנת 1937 עלו כ־42,000 איש, כ־30 אחוז ממספר הפליטים הכולל.

13 Holborn, 'The Legal Status of Political Refugees, 1920–1938'.

ולא לדון בכל הצעה לסיוע כספי בריטי לפליטים. הנחיות נוספות כללו את המשך השליטה הבריטית בהגירה לארץ ישראל בהתאם ליכולת הקליטה הכלכלית כפי שיקבע הנציב העליון.[14]

קבלת חוקי נירנברג בגרמניה בספטמבר 1935 שללה מיהודים ולא־ארים אחרים את האזרחות הגרמנית, מקדונלד והגוף המפקח שלו קראו לממשלות לשים לב לאופי הרדיפות החדשות והעלייה במספר הפליטים. הנציב חזר על בקשתו שממשלות בריטניה וארצות הברית יורו לשגרירים שלהן בברלין לבקש מהממשלה לאפשר לפליטים להעביר את רכושם לחוץ לארץ. אך משרד החוץ הבריטי סירב להתערב, מחשש שממשלת גרמניה תציע לבריטניה לקלוט פליטים יהודים בשטחה. השגריר הבריטי בברלין סר אריק פיפס הודיע לממשלתו באוקטובר על 'הרשת הנפרשת על הקהילה היהודית' והוסיף בדצמבר כי 'המדיניות הנאצית הנוכחית מאיימת על האוכלוסייה היהודית בהשמדה', כדי להרגיע את הממשלה ציין עם זאת שאין כל חשש ליציאה קטסטרופלית של יהודים מכיוון ששום מדינה למעט ארץ ישראל (במידה מסוימת) לא מוכנה לקבל אותם ללא כל רכוש ולכן יצטרכו להישאר בגרמניה.[15] מקדונלד קיווה בתחילה לפתור את בעיית הפליטים היהודים בגרמניה במשא ומתן עם הממשלה, אך הגיע למסקנה שלא יזכה לשיתוף פעולה. מעבר לכך, ממשלת צרפת טענה כי מילאה אחר כל המחויבויות שלה, והממשלה הבריטית סירבה להקצות כספים לטיפול ויישוב מחדש של הפליטים. לנוכח יחסן של הממשלות החליט מקדונלד להתפטר ומכתב ההתפטרות שלו נכתב במטרה לגייס את דעת הקהל כנגד המדיניות הנאצית ולהאיץ בחבר הלאומים להתערב לטובת המיעוטים הנרדפים בגרמניה. המכתב שפורסם עם התפטרותו ב־27 בדצמבר 1935 כלל גם נספח עם מסמכים המוכיחים את הרדיפות הנאציות את הלא־ארים. הוא הציע לחבר לפנות לממשלה הגרמנית וקיווה כי עקרון ריבונות המדינה

14 A. J. Sherman (1994) *Island Refuge: Britain and Refugees from the Third Reich 1933–1939* (2nd edn). London: Frank Cass, pp. 42–43.

15 Ibid., pp. 61–63. Francis R. Nicosia (1985) *The Third Reich and the Palestine Question*. London: I. B. Tauris & Co., pp. 41–53, 126–144. הסכם ההעברה נחתם ב־7 באוגוסט 1933 על ידי הפדרציה הציונית של גרמניה, הבנק האנגלו־פלסטיני, בהנחיית הסוכנות היהודית, והרשויות הכלכליות של גרמניה הנאצית. מטרת ההסכם הייתה לאפשר את הגירתם של יהודים מגרמניה לארץ ישראל. המהגרים הפוטנציאליים השאירו את רכושם לפני העזיבה ואחוז מסוים מההון שנוצר מכך הועבר אליהם לארץ ישראל. המדיניות הגרמנית של עידוד הגירה יהודית נמשכה גם לאחר פרוץ המלחמה.

יוסט הצדה בפני הצרכים ההומניטריים. מכתבו פורסם בעיתונות החשובה, במיוחד במדינות דוברות האנגלית. סקראן טוענת שגם אם נכשלו המאמצים שלו ושל אחרים להרחיב את מערכת הטיפול בפליטים לכלול מניעה ופיקוח על תנועות הפליטים, הרי שלא היו לגמרי לשווא: 'במבט לאחור מתברר כי הוא היה אחד הראשונים שתמך בצעדים בין־לאומיים להגנת זכויות האדם. הוא האמין שהפגיעה בזכויות אדם היא עניינה של כל הקהילה הבין־לאומית, לא רק הממשלות המעורבות. גם אם השקפתו זכתה להסכמה נרחבת רק לאחר מלחמת העולם השנייה, יש להעניק לו את ההכרה על דרישתו לציות לערכים אשר מוכרים היום בהכרזת האומות המאוחדות לזכויות האדם'.[16]

תגובת מועצת חבר הלאומים הייתה זהירה. היא קיבלה החלטה שהנציב העליון החדש ימונה באופן רשמי על ידי החבר, אך התנגדה לכך שיתערב במה שהוגדר כעניינים פנימיים של גרמניה, והגבילה את קשריו עם ממשלות כדי למנוע ביקורת על מדיניות הפליטים. המשרד קיבל הקצבה מזערית של 2,000 פאונד ונאסר עליו לקבל תרומות מארגונים פרטיים. סר ניל מלקולם, בעבר מיג'ור גנרל בצבא הבריטי, התמנה לתפקיד בתמיכת הממשלה הבריטית, והוא מיהר להבהיר כי לא יתערב במדיניות הפנים של גרמניה, אשר 'אינה מעניינו של חבר הלאומים'. שרמן מצטט מתזכיר של הלורד קרנבורן, תת־שר במשרד החוץ הבריטי, על פגישתו ב־22 באפריל 1936 עם הפרופ' לואיס נימאייר, נציג הקהילה היהודית, אשר ביקש סיוע עבור היהודים בגרמניה:

> איננו יכולים לומר פעמים רבות מדי ליהודים מסוגו שאנשים לא נעשים פליטים עד שהם עוזבים את ארץ מוצאם. כאשר הם עדיין שם, היחס אליהם הוא ענין של מדיניות פנים, וככל שחבר הלאומים מסתייג מכך, אין קרקע לגיטימית להתערבות בענייני הפנים של מדינה ריבונית.[17]

בוועידה הבין ממשלתית שכונסה בג'נבה ב־2 ביולי 1936 על ידי הנציב העליון מלקולם השתתפו חמש עשרה מדינות, ובהן בריטניה, כמו גם משקיפים מארצות הברית ופינלנד. המדינות המשתתפות לא תמכו ביישום האמנה משנת 1933 לגבי הפליטים מגרמניה, במיוחד פרקים 4-10 העוסקים

16 Skran, *Refugees in Inter-War Europe*, pp. 257–258. מקדונלד כיהן במשלחת האמריקאית לוועידת אביאן, היה חבר הוועדה האנגלו־אמריקאית, והשגריר הראשון של ארצות הברית בישראל בשנים 1949-1951.

17 Sherman, *Island Refuge*, p. 70.

בזכות לעבודה, סיוע מכספי ציבור, חינוך ועוד. נושא אי־ההחזרה לארץ המוצא (Non-Refoulement) היה קריטי, ההסכם הזמני לגבי מעמדם של פליטים מגרמניה נחתם ב־4 ביולי 1936. הוא הנהיג הענקת תעודות מזהות לפליטים מגרמניה שהם חסרי תעודות וביקש להגן עליהם מגירוש שרירותי והחזרה לגרמניה. המדיניות הבריטית הייתה עדיין הססנית: ב־14 באוקטובר הצטרפה בריטניה לאמנה משנת 1933, אך הכניסה הסתייגויות לחמישה מסעיפי האמנה. היא ביקשה להגביל את הקטגוריה של פליטים מוגנים לאנשים חסרי נתינות; לא קיבלה כל התחייבות המתייחסת למושבות שלה, טריטוריות מעבר לים, וטריטוריות תחת שלטון מנדט. בריטניה הייתה היחידה מהמדינות שהצטרפו לאמנה אשר התנגדה לסעיף 3(2) אשר הבטיח את אי־ההחזרה של הפליטים. ההחלטה הסתמכה ככל הנראה על תרגום לקוי של הנוסח הצרפתי, אשר נקרא כ'אי סירוב לכניסה' של פליטים, בעוד שהכוונה הייתה 'לא לשלוח חזרה' פליט אשר היה כבר בתוך גבולות המדינה.[18] לדעת בק חתרה המדיניות הבריטית להוציא ארגונים לא ממשלתיים מהדיון על נושא חובות המדינה. העמדה הבריטית הוגדרה במונחים טריטוריאליים ולא היה לבריטניה כל עניין בקליטת פליטים, במתן הגנה או בפנייה למדינות אחרות לכבד את זכויותיהם. 'רק אחרי מלחמת העולם השנייה יהיה ערעור על עמדות אלה בבריטניה ומדינות אחרות. גם כך עקרון סוברניות המדינות הוכח כקיים לטווח ארוך'.[19]

בעקבות ההסכם הזמני התקבלה אמנה בקשר למעמד הפליטים מגרמניה ב־10 בפברואר 1938. היא הגנה על אנשים חסרי נתינות שלא נכללו באמנות או בהסכמים קודמים. עם זאת הסתייגויות שונות החלישו את מעמדה. שבע מדינות חתמו עליה, אך היא אושררה רק על ידי שלוש מדינות: בלגיה ובריטניה בספטמבר 1938, וצרפת במרץ 1945. שתי בעיות נוספות היו קשורות במספר הגדל של פליטים מספרד בעקבות מלחמת האזרחים במדינה, וסיפוח אוסטריה על ידי גרמניה ב־12 במרץ. התחזקות ההגבלות שהוטלו על הפליטים ביטאה התעלמות מבעייתם הקשה: 'ההגבלות על הגירת פליטים אוסטריים הוטלו מבפנים ומבחוץ. הממשלה הגרמנית ניסתה למנוע הגירה למרות התנאים הקשים והרדיפות; מדינות כמו צ'כוסלובקיה סגרו את גבולותיהן בפני הנמלטים. שווייץ הרשתה רק מעבר של פליטים. צרפת, הולנד ובלגיה החמירו את החוקים בנושא כניסת פליטים. אנגליה

18 The above incorrect translation was not changed. UN Archives in Geneva, official text.

19 Beck, 'Britain and the 1933 Refugee Convention', cited on p. 624.

הקשתה את כניסתם באמצעות מכשולים מנהליים ואי הענקת אישורי עבודה. למרות זאת רבים ברחו ורבים אחרים חיכו להזדמנות לעשות זאת בתנאים טובים יותר'.[20] סיפוח אוסטריה לגרמניה הוליך ליישום תכניות הפעולה נגד 180,000 היהודים בה. אלה הופעלו בגרמניה בהדרגה המשך חמש שנים, אך באוסטריה במהלך מספר חודשים בלבד. כתוצאה מכך הונהגו על ידי מדינות מערב אירופה ביקורות גבול מחמירות עוד יותר ודרישות ויזה נוקשות יותר, זאת גם לנוכח מעמדו הנחלש של חבר הלאומים וחוסר היכולת להתמודד עם המשבר ההומניטרי.[21]

ועידת אביאן

נשיא ארצות הברית רוזוולט החליט להזמין עשרים ותשע מדינות לוועידה מיוחדת באביאן שבצרפת כדי לדון בהידרדרות משבר הפליטים. הממשלה הבריטית הופתעה ושר החוץ לורד הליפקס הצביע על הבעיות האפשריות בתזכיר ששלח לשר המושבות מלקולם מקדונלד. הוא היה מודאג מכך שהוועידה תהיה אך המבוא למשא ומתן בין־לאומי על עתידה של האוכלוסייה היהודית במרכז אירופה. בריטניה תצטרך לקחת חלק בפעולה מקיפה בנושא זה, וכל ההיבטים של המדיניות הבריטית, כולל בארץ ישראל, יובאו לשולחן הדיונים.[22]

---

20 Holborn, 'The Legal Status of Political Refugees, 1920–1938', p. 698. Text of the Convention in League of Nations Treaty Series, vol. CXCII, no. 4461. See also in Frank Caestecker and Bob Moore (eds) (2010) *Refugees from Nazi Germany and the Liberal European States*. New York and Oxford: Berghahn Books, pp. 291–294, on the deportation and internment of refugees. An Additional Protocol of 14 September 1939 extended the Convention to include refugees from Austria.

21 Caestecker and Moore (eds) *Refugees from Nazi Germany and the Liberal European States*, pp. 282–287. Skran, *Refugees in Inter-War Europe*, pp. 205–214. See also in Sherman, Island Refuge: שרמן מביא פרטים ממזכר הנחיות למתן ויזה לקונסולים וקציני ביקורת דרכונים שנשלחו על ידי משרד החוץ ב־27 באפריל 1938. הפקידים הונחו לחקור את 'אלה אשר נראים ממוצא יהודי או יהודי חלקית, או השתייכות לא ארית' (עמ' 90-91). ב־31 במאי הקונסול הכללי בווינה גיינר הודיע לשגריר הבריטי בברלין, סר נוויל הנדרסון, שהיה כמעט בלתי אפשרי ליהודי לקבל ויזה בריטית מכיוון שכל היהודים שביקשו דרכון לעזוב את אוסטריה היו צריכים לחתום על התחייבות לא לחזור לעולם ולהעביר את כל רכושם למדינה, והדבר הפך אותם למעשה לחסרי נתינות. נעשו מאסרים רחבים, וכאשר שוחררו לבסוף, האסירים נאלצו לחתום על התחייבות כי יעזבו את אוסטריה תוך ארבעה עד שישה שבועות. הקונסול קרא להפעיל לחץ בין־לאומי על הממשלה הגרמנית לטפל בבעיה כי אחרת 'אין אפשרות לנבא את הזוועות העתידות לבוא'. (עמ' 98-99).

22 Sherman, *Island Refuge*, p. 105. ההנחיות המפורטות למשלחת הבריטית לוועידה כללו אזהרה כי הממשלות המזרח אירופאיות של פולין, רומניה והונגריה מקוות להיפטר מהאוכלוסייה היהודית שלהן

הוועידה הבין ממשלתית התקיימה באביאן בתאריכים 6-15 ביולי 1938 בהשתתפות שלושים ושתים מדינות. היו מיוצגים גם שלושים ושמונה ארגוני פליטים. מטרתה של ארצות הברית הייתה להציע סיוע לפליטים מגרמניה ומאוסטריה ולהקים ארגון בין־לאומי שיסייע לפליטים כיום ולאלה הנמצאים בסיכון. הממשלה הבריטית הוטרדה מהלחץ הגובר לאפשר לפליטים להגיע לארץ ישראל וביקשה מארצות הברית עוד בטרם נפתחה הוועידה כי ההשתתפות תוגבל לנציגי הממשלות המוכנות לקלוט פליטים, וכי סדר היום של הוועידה יכלול דיון בכל הבעיה ולא רק זו של הפליטים היהודים בגרמניה. בקשה נוספת הייתה כי *נושא ארץ ישראל לא יידון כלל*.[23] ממשלת הרפובליקה הדומיניקנית הייתה היחידה אשר הביעה נכונות לקלוט 100,000 יהודים, בתנאי שיהיו הגונים ומוכנים לעבודת אדמה.[24] משתתפי הוועידה הציעו שבריטניה וארצות הברית יבצעו סקרים של גיאנה הבריטית, וזו נמצאה כלא מתאימה. הצעה אחרת הייתה ליישב יהודים בצפון רודזיה, אך היא נתקלה בהתנגדות של השלטונות המקומיים בתמיכת דעת הקהל. אף על פי ששטח הטריטוריה היה כפול מזה של בריטניה, הוצע לאפשר כניסתם של 150 מתיישבים יהודים בלבד.[25]

הנשיא האמריקאי של הוועידה מירון טיילור העריך שהגוף החדש שהוקם, הוועדה הבין ממשלתית לפליטים (IGCR), יוכל לצפות ליציאתם של 600,000 יהודים מגרמניה במהלך חמש השנים הבאות. הארגון יפעל בשיתוף פעולה עם ארגוני הפליטים הקיימים.[26] וסרשטיין ביקר בחריפות את דיוני הוועידה והחלטותיה, הקמת הוועדה הבין ממשלתית הייתה לדעתו התוצאה היחידה של הוועידה, אשר אורגנה כדי למצוא מקלט לפליטים

והוועידה אינה צריכה לעודד אותן להגדיל את הלחץ על המיעוטים היהודיים בשטחן. המשלחת צריכה להימנע מכל התייחסות לאפשרות ההגירה לארץ ישראל, לא יינתן סיוע כספי על ידי שום ממשלה. Ibid., pp. 108-110.

23 Ibid., p. 122, my emphasis.

נקבעו שלושה תנאים לקבלת הזמנה להשתתפות בוועידה: המדינות המשתתפות לא יתבקשו לשנות את החקיקה הקיימת; מימון תכניות התיישבות חדשות יהיה באחריות הסקטור הפרטי; עבודת סוכנויות הפליטים הקיימות תימשך בלא התערבות.

24 התרומה המעשית הייתה מוגבלת הרבה יותר: בדצמבר 1938 קבעה הרפובליקה הדומיניקנית 'מס כניסה' של 500 דולר לכל מהגר לשטחה. בשנת 1942 התקבלו רק 472 יהודים להתיישבות במחיר של 3,000 דולר לאדם אשר שולם בידי ארגון הג'וינט האמריקאי. Bernard Wasserstein (2012) *On the Eve*. New York: Simon and Schuster, pp. 369–371.

25 Christopher Sykes (1973) *Crossroads to Israel 1917–1948*. Bloomington: Indiana University Press, pp. 184–188. Sherman, *Island Refuge*, pp. 112–119.

26 Holborn, 'The Legal Status of Political Refugees, 1920–1938'.

הנמלטים מהרייך, אך למעשה הייתה במה לנאומים של נציגי המדינות. כולם טענו כי למרות האהדה והנדיבות כלפי הפליטים, אינם יכולים לקלוט עוד מספר משמעותי.[27] סר ג'ון הופ סימפסון, פקיד בריטי בכיר, סבר כי ממשלת גרמניה יוצרת דילמה לכל ממשלות העולם. אם הן לא מוכנות לקבל מאות אלפים של יהודים עניים, לא ארים, ופליטים פוליטיים, הן תישאנה יחד אתה באחריות לדרך שבה מתייחסים לאנשים אלה בגרמניה. הרדיפה הנאצית הייתה מסובכת יותר במצב של עליית האנטישמיות במדינות שונות ובהן בריטניה וארצות הברית. התופעה חיזקה את התעמולה הנאצית והגדילה את התמיכה בה, וזה הקשה עוד יותר למצוא מדינות שתהיינה מוכנות לקלוט פליטים יהודים. הופ סימפסון בחר להאשים את הציונות, אשר למרות הישגיה הרבים בארץ ישראל יצרה גם את הרושם כי היהודים הם עם נפרד מהאחרים, ובכך ניתקה אותם מהנאמנות המקומית שלהם. נכונות הערכתו הפסימיסטית את המכשולים להמשך ההגירה היהודית לארץ ישראל והתוצאה הצפויה מכך הוכחה, שנים מועטות לאחר מכן, באופן הנורא ביותר: 'יש היום בוודאי מאות אלפים, אולי מיליונים, של לבבות הפועמים בתקווה שיגיעו לארץ ישראל; ומהם רק מיעוט קטן ביותר אכן יפעמו בארץ ישראל'.[28]

ועידת מינכן בהשתתפות גרמניה, צרפת, בריטניה ואיטליה, אשר נערכה ב־29 בספטמבר 1938, הסתיימה בהסכם שהביא לכיבוש גרמני של חבל הסודטים בצ'כוסלובקיה ב־1 באוקטובר. עם זאת, נושא הפליטים לא היה חלק מן המשא ומתן והמצב המשיך להתדרדר, כפי שציין שרמן: 'מצוקתם של אלפים שנלכדו מעבר לקווים הגרמניים החדשים, צ'כים וגרמנים אנטי־נאצים, יהודים, ופליטים מגרמניה ואוסטריה לא הועלתה כלל על ידי הנציגים הצרפתים והבריטים במהלך המשא ומתן, ומובן שלא הטרידה

27 Bernard Wasserstein (1988) *Britain and the Jews of Europe 1939–1945*. Oxford: Oxford University Press, p. 9.

28 John Hope Simpson (1938) 'The Refugee Problem'. *International Affairs*, vol. 17, no. 5 (Sept.–Oct.), pp. 607–628, cited on pp. 619–620. Chatham House meeting on 28 June 1938. John Hope Simpson (1938) *Preliminary Report on Refugees*. Oxford: Oxford University Press, and (1939) *Refugees: A Review of the Situation since September 1938. Oxford: Oxford University Press*. סימפסון כיהן בראש ועדה בריטית בארץ ישראל שפרסמה דין וחשבון על הגירה, התיישבות ופיתוח באוקטובר 1930, הוועדה המליצה על הגבלת ההגירה היהודית לארץ ישראל בהתאם לכוח הקליטה הכלכלי שלה.

את היטלר או מוסוליני.[29] הממשלה הבריטית הכירה באחריותה החלקית לפחות לבעיית הפליטים שנוצרה, ובתמיכת דעת הקהל העבירה 10 מיליון פאונד כהלוואה לממשלה הצ'כית לטובת סיוע לפליטים, והקצתה 350 ויזות מיוחדות למקרים דחופים.[30]

בגרמניה התחולל הפוגרום המאורגן הידוע כ'ליל הבדולח' בליל-9 ו־10 בנובמבר 1938, בעקבות הרצח בפריס של הדיפלומט הגרמני ארנסט ווום ראט על ידי הצעיר היהודי הרשל גרינשפאן אשר ביקש למחות על הגירוש הכפוי של משפחתו מגרמניה אל הגבול הפולני. חקיקה אנטי־יהודית נוספת, אשר נועדה להוריד את רמת הקיום היהודי עד למינימום, נחקקה ב־12 בנובמבר ו־3 בדצמבר, והטילה קנס קיבוצי של מיליארד מרקים (כ־84 מיליון פאונד). היהודים הנואשים ניסו לחצות את הגבול לארצות הגובלות עם גרמניה, אך הוחזרו, נעצרו ונשלחו למחנות ריכוז.[31] היו גם ביטויים של תמיכה ציבורית, כולל איסוף כספים בעבור הפליטים, הדיון בפרלמנט תואר כחיפוש אובססיבי אחר מקומות מקלט, ו'אף פינה בירכתי כדור הארץ לא נחשבה כבלתי ראויה להילקח בחשבון'. בה בעת פליטים חסרי כל מהרייך הגרמני הציפו את שנחאי, הנמל היחידי בעולם שבו לא נדרשו מן הפליטים ויזה או מסמכים אחרים. עם תחילת המלחמה היה מספרם כ־20,000. נוכחותם נראתה כפוגעת במעמד האירופים בעיר. בתחילת 1939 פנו השגרירויות הבריטית והאמריקאית בברלין וביקשו מהממשלה הגרמנית להפסיק את ההפלגות הישירות של קווי ספנות גרמניים לשנחאי. אך בקשתם נדחתה.[32]

המצב הקשה שנוצר בעקבות הפלישה הגרמנית לצ'כוסלובקיה ב־15 במרץ 1939 הוחמר עוד יותר על ידי פרסום הספר הלבן על ידי ממשלת בריטניה ב־17 במאי אותה שנה: 'בעבור הפליטים מהרייך, האירועים החשובים בתחילת 1939 היו הפלישה לצ'כוסלובקיה וכישלון ועידת השולחן העגול

---

29 Sherman, *Island Refuge*, p. 138.
מחשש מדרישות טריטוריאליות גרמניות נוספות גירשה הרפובליקה הצ'כית בחזרה לגרמניה אלפים של גרמנים אנטי־נאצים מחבל הסודטים, ובכך חשפה אותם לנקמת הממשלה הנאצית. Ibid., p. 139.

30 Ibid., pp. 140–155.

31 Ibid., pp. 166–169.

32 Ibid., pp. 205–210.
פרנק פוליי, קצין ביקורת הדרכונים הבריטי בברלין, כתב למשרד החוץ ב־17 בינואר על המצב הטרגי: 'זה יהיה אנושי מצדנו לא להתערב באופן רשמי כדי למנוע מהיהודים לבחור את קבריהם. הם יעדיפו למות כאנשים חופשיים בשנחאי מאשר כעבדים בדכאו' (עמ' 210). פוליי הוכר לאחר מותו על ידי יד ושם כחסיד אומות עולם באוקטובר 1999 על עזרתו לאלפי יהודים להימלט מגרמניה.

בלונדון בנושא ארץ ישראל. האירוע הראשון הגדיל את מספר הפליטים; השני ניבא את הסגירה הלכה למעשה של אחת מדרכי הבריחה האחרונות.'[33]

ב־30 בספטמבר מונה סר הרברט אמרסון לנציב עליון לכל הפליטים. גם הפעם היה המינוי נוח לחבר הלאומים ולבריטניה, אשר התנגדה למינוי סר ג'ון הופ סימפסון, בעקבות הביקורת שמתח על מדיניות ההגירה הבריטית ובמיוחד תמיכתו בהגדלת הגירה היהודית לבריטניה.[34]

בינואר 1939 כיהן אמרסון בתפקיד הכפול של מנהל הוועדה הבין ממשלתית לפליטים ונציב עליון לפליטים. הוועדה הבין ממשלתית הכינה מספר תכניות למימון הגירה יהודית מגרמניה ליעדים שונים בעולם, אך עד לפרוץ המלחמה הושג מעט מאוד. פראודפוט מסכם את המאמצים הדלים לסייע לפליטים: 'הדרך היחידה לפעולה בין־לאומית אשר הייתה יכולה לספק סיוע משמעותי יותר לפליטים הייתה הסרה נרחבת של המכשולים בפני הגירה. אך רוב האומות היו מוכנות רק להציע צעד זה לשכנותיהן'.[35]

הדיון ההיסטורי מתמקד במספר סיבות למדיניות הפליטים של חבר הלאומים בתקופה שבין המלחמות. סקראן רואה את משטר הפליטים בתקופה זו כחיובי, וטוענת כי המדינות החברות בו מילאו בדרך כלל אחר התחייבויותיהן לסייע לפליטים, אך רוב החברות לא היו מחויבות כל העת לרעיונות ההומניטריים, במיוחד לגבי פליטים יהודים ולא יהודים הבורחים מגרמניה הנאצית. המאמצים 'הלא ריאליסטיים לעתים קרובות' של הוועדה הבין ממשלתית לפליטים למצוא מקומות מקלט מחוץ לאירופה נידונו לכישלון מכמה סיבות:

1. מדיניות ההגירה של ארצות הברית העדיפה קבוצות אתניות ממערב אירופה וצפונה, ארצות חבר העמים הבריטי היו מעוניינות במהגרים מבריטניה.
2. מחסור במשאבים. רוב המימון הגיע מגורמים פרטיים.

---

33 Ibid., p. 222.
הספר הלבן שפורסם ב־17 במאי 1939 הגביל את העלייה היהודית לארץ ישראל ל־75,000 איש כולל 25,000 פליטים, שיורשו להיכנס עד 31 במרץ 1944, 'בהתאם ליכולת הקליטה הכלכלית'. לאחר מכן על ההגירה להיפסק, אלא אם כן יסכימו ערביי ארץ ישראל להמשכתה. ארץ ישראל תקבל עצמאות כמדינה מאוחדת בתוך עשר שנים. (G.B., PP, 1938–39, Cmd. 6019).

34 Skran, *Refugees in Inter-War Europe*, pp. 230–40; Sherman, *Island Refuge*, pp. 127–128.

35 M. J. Proudfoot (1957) *European Refugees: 1939–52.* London: Faber and Faber, 1957, p. 31.

3. חשובה במיוחד הייתה ההתנגדות שהביעו אוכלוסיות מקומיות, בעידוד תנועות לאומיות וגישות אנטי־קולוניאליות. הממשלות גם החלו להבחין בין פליטים למהגרים כלכליים.[36]

היא מצביעה על כך, שכפי שניתן היה לצפות, כל המדינות החברות במשטר הפליטים ניסו לאזן בין מניעים הומניטריים למטרות פוליטיות אחרות כמו הגנה על ריבונות, קידום יעדי מדיניות חוץ, או עידוד צמיחה כלכלית, ולכן אף אחת מהן לא מימשה את העקרונות ההומניטריים שהצהירה עליהם. ניגוד זה רוכך במידה מסוימת על ידי גופים לא ממשלתיים אשר הדגישו את העקרונות ההומניטריים ואת הצורך לסייע לכל הפליטים. הם גם מתחו ביקורת מבחוץ על החלטותיהן של ממשלות בנושא. השפעה נודעה גם לסוכנויות הפליטים של חבר הלאומים ואנשים אשר סייעו לשכנע את הממשלות על התועלת הצפויה להן מעזרה לפליטים.[37]

בשנות ה־30 לא הגיב משרד ננסן באופן נחרץ לנטייה הגוברת של מדינות לגרש את הפליטים משטחן, בעיקר בצרפת ובגרמניה. המזכיר הכללי של חבר הלאומים, ג'וזף אבנול, הזדהה עם המדיניות הימנית והפייסנית במולדתו צרפת ועשה ככל יכולתו שלא לפגוע בגרמניה. בעקבות זאת משרד ננסן סירב להמליץ על התערבות במדינות.[38] מרכיבים נוספים היו האנטי־בולשביזם והחשש מאנטישמיות. בשנת 1935 העדיפו רוב מדינות אירופה פליטים פוליטיים על פני פליטים יהודים. עם הגברת רדיפות היהודים לאחר סיפוח אוסטריה, כאשר היה ברור שהפליטים נמצאים בסכנת חיים אם יחזרו לגרמניה, נמנעו המדינות מלסייע להם בגלל החשש לא לפעול בתיאום עם שכנותיהן או להיתפס כנדיבות מדי כלפי הפליטים. כך התחזקה המדיניות המונעת והורחבו ההגבלות. במאמץ להימנע מביקורת ציבורית אפשרית העדיפו המדינות לאסור את הכניסה כבר בגבולות, הרחוקים מראיית הציבור, כאשר האיסורים נשאו אופי מנהלי: 'מדיניות הגירה ברוטלית זו, כולל גירוש של פליטים, בוצעה באמצעות הנחיות לסוכנויות ממשלתיות, אנשי משמר גבול מקומיים ופקידים, ולא באמצעות חקיקה... השאיפה הייתה להימנע מביקורת ציבורית על מעשים אלה. אך כאשר התבקשו להסביר

36 Skran, *Refugees in Inter-War Europe*, pp. 223–225. See also Caestecker and Moore, *Refugees from Nazi Germany and the Liberal European States*, pp. 313–320.

37 Ibid., 292-293.

38 Ibid., pp. 140–142.

את המדיניות הסבירו את חוקיות מעשיהם בכך שהתכחשו לכך שיהודים הבורחים מגרמניה היו פליטים'.[39]

הטענה כי היהודים עזבו את גרמניה בהסכמת הממשלה הייתה בעייתית יותר לאחר הפוגרום של ליל הבדולח. אך למרות זאת שווייץ, לוקסמבורג ודנמרק המשיכו שלא להתיר כניסת פליטים. בהולנד הם שוכנו במחנות, כמו בצרפת. בבלגיה, הביא לובי תקיף למען הפליטים את הנושא לזירה הפוליטית, ולא רק כעניין טכני של פיקוח על הגירה.[40]

שרמן סבור כי ההישג הבריטי אינו בלתי מרשים: כ־50,000 פליטים מהרייך הגרמני ו־6,000 מצ'כוסלובקיה הגיעו לבריטניה בין השנים 1933-1939. במהלך אותה תקופה 136,000 פליטים מהרייך ומספרד מצאו מקלט בארצות הברית; 40,000 פליטים מהרייך הגיעו לצרפת; 23,000 להולנד; 25,000 לבלגיה; ו־10,000 לשווייץ.[41] הוא מונה את קווי המדיניות והניגודים בבריטניה, כמו הנושא ההומניטרי ומסורת מתן מקלט לפליטים פוליטיים, כאשר מולם נשקלו בעיות פנים ורמה גבוהה של אבטלה, מחאות נגד פליטים של ארגוני בעלי מקצוע, והתנגדות הציבור לסיוע למהגרים לא בריטים בכספי ציבור. בזירה הבין־לאומית התמודדה הממשלה עם בעיית ארץ ישראל, והסבירות שמדיניות נדיבה יותר כלפי פליטים מהרייך תעודד את הממשלות הפולנית והרומנית אשר כבר איימו ללכת בעקבות גרמניה.[42]

לונדון מבקרת את הגישה הבריטית הספקנית לסוכנויות הבין־לאומיות למען הפליטים, ובראשן הארגון הבין ממשלתי, וטוענת כי סדרי עדיפויות לאומיים גרמו לעוינות בריטית למטרת הסוכנויות להעניק סיוע הומניטרי אפקטיבי. הממשלה לא שקלה יישוב משמעותי של פליטים ברחבי האימפריה, למרות העובדה שגינאה הבריטית, קניה וצפון רודזיה 'הוצעו פומבית על ידי שרים כמקומות אפשריים ליישוב פליטים'. המדיניות התבססה על חישובים ויחס מתגונן ולא הצליחה לזכות בתמיכה אמריקאית: 'במהלך השנים הבאות הציעו קובעי המדיניות בבריטניה מספר יזמות חד־צדדיות בתקווה לזכות בתמיכה אמריקאית... אך הממשלה האמריקאית לא

---

39 Caestecker and Moore, *Refugees from Nazi Germany and the Liberal European States*, pp. 313–320, cited on p. 319.

40 Ibid., pp. 320–321.

41 Sherman, *Island Refuge*, pp. 264–265.
שרמן טוען כי ארצות הברית לא הייתה נדיבה בקליטת פליטים ביחס לגודל שיטחה, גם בהשוואה לבריטניה. לדעתו אחת הסיבות לאי הגדלת המכסה היה יחסה השלילי לכך של הקהילה היהודית־אמריקאית.

42 Ibid., pp. 266–267.

תמכה ביזמות הבריטיות בכל הנוגע למדיניות הפליטים. בערב המלחמה, הממשלה הבריטית גררה את רגליה בזירה הבין ממשלתית וסירבה לפעול תחת הנחיה בין־לאומית. היא הציעה מעט מקלט ומאומה בכל הנוגע לתכניות יישוב או מימון'.[43]

ועידת ברמודה

ב־17 בדצמבר 1942 הציג שר החוץ הבריטי אנתוני אידן בבית הנבחרים את 'ההכרזה על השואה', אשר פורסמה על ידי אחת עשרה מדינות והוועדה הלאומית הצרפתית. ההכרזה הודיעה לציבור לראשונה באופן רשמי על ההשמדה השיטתית של יהודים באירופה הכבושה בידי הנאצים. בחודשים שלאחר מכן לא הוצעה כל תכנית פעולה עד לכינוס ועידת ברמודה על ידי בריטניה וארצות הברית. הוועידה, שנראתה כניסיון לרצות את דעת הקהל, נערכה ב־19-30 באפריל 1943 בהמילטון, ברמודה. המטרה הרשמית הייתה לדון בנושא הפליטים היהודים ששוחררו בידי כוחות בעלות הברית, ואלה אשר עדיין לכודים באירופה הכבושה על ידי הנאצים. אך במהלך ההכנות לוועידה הסכימו בריטניה וארצות הברית להשאיר את המצב כפי שהוא: המכסה המוגבלת להגירה לארץ ישראל תישאר בעינה, וכך גם כללי ההגירה האמריקאים הנוקשים.[44] ההסכם היחיד והמובן מאליו שהושג הוא שיש לנצח במלחמה. תוצאות הוועידה זכו לביקורת נרחבת מאחר שלא הוצעו כל תכניות להצלת הפליטים או למתן סיוע. הביקורת של יהודים אמריקאים בעלי השפעה, פירות הוועידה הדלים, והעדר המשאבים של הוועדה הבין ממשלתית לפליטים של חבר הלאומים, כל אלה הניעו את הנשיא רוזוולט להקים את הוועד האמריקאי לפליטי מלחמה (WRB) ב־22 בינואר 1944. הוועד, שהורכב משרי החוץ, האוצר והמלחמה, העניק משאבים ומעמד רשמי

---

43 Louise London (2000) *Whitehall and the Jews, 1933–1948*. Cambridge: Cambridge University Press pp. 11–12, 94-96, cited on p. 96.
לונדון מצביעה על כך כי מספר הפליטים שהגיע לבריטניה היה כ־90,000 מתוכם כ־85-90 אחוז היו יהודים. מספר הבקשות שהוגשו הוערך בין 500,000 ל־600,000 משפחות ופרטים.

44 דין וחשבון מקיף על העמדה הבריטית לגבי פליטים פורסם ב־20 בינואר 1943 על ידי השגרירות הבריטית בוושינגטון. הוא הזהיר את משרד החוץ האמריקאי כי גרמניה עלולה לשנות את מדיניות ההשמדה שלה למדיניות גירוש כדי להביך את המדינות על ידי 'הצפתן במהגרים זרים' Wasserstein, *Britain and the Jews of Europe 1939–1945*, p. 184.
ראו גם ניתוח של הוועידה בעמ' 187-224. דין וחשבון של שר החוץ הבריטי אנתוני אידן לקבינט טען כי 'בעיות אספקה מונעת מארץ ישראל לקבל עוד פליטים זמניים בנוסף לתושבים הקבועים'. 4 May 1943, WP (43) 193, CAB 66/36/43

לסוכנויות ואנשים העוסקים בהצלת פליטים יהודים. הוועד הצליח להציל אלפי יהודים מגירוש לפולין, לאחרים ניתן סיוע להימלט לאחת ממדינות המקלט: שוויץ, שוודיה, ארץ ישראל, בריטניה וארצות הברית. פעילותו הסתיימה בספטמבר 1945.[45] משרד החוץ הבריטי התנגד להקמת הוועד, אותו ראה כתכסיס לפרסום פוליטי, מעבר לכך הם הבינו כי הקמת הוועד הביאה לקצה את ההסכמה הבריטית־אמריקאית על מדיניות של אי־עשייה ויצרה לחץ על הממשלה הבריטית.[46] מחלקת הפליטים של משרד החוץ ראתה את הוועד לפליטי מלחמה כארגון מתחרה ופעלה להגביל את שיתוף הפעולה הבריטי עמו. אך כאשר הנושא השולי עד כה של הצלת פליטים קיבל חשיבות חדשה ביחסים בין שתי המדינות, הממשלה הבריטית 'קיבלה לבסוף מניעים פוליטיים למלא תפקיד בהצלה'.[47] היא גם נאלצה לתרום כסף למאמץ ההצלה. הוסכם כי כל אחת משתי הממשלות תתרום סכום של 2,000,000 דולר לוועדה הבין ממשלתית לפליטים. הממשלה האמריקאית הקצתה עוד 1,150,000 דולר לוועד לפליטי מלחמה, אך כמחצית מסכום זה הוחזר לאחר המלחמה. לשם ההשוואה, בשנת 1944 לבדה קיבל הוועד לפליטי מלחמה 20,000,000 דולר מתרומות של יהודים, מהם מרבית הסכום הגיעה מארגון הג'וינט.[48]

הפליטים לאחר המלחמה 1945-1948

בעיית הפליטים והעקורים לאחר המלחמה מורכבת משני היבטים נפרדים, ההיבט הלוגיסטי וההיבט הפוליטי.[49] בעלות הברית דנו בשאלה האם יוענקו לכל האנשים זכויות אדם בלי קשר למעמד הפוליטי שלהם. אחד המאפיינים של קידום זכויות האדם בתקופה שלאחר המלחמה היה ההפחתה בריבונות המדינה לטובת זכויות הפרט. בעיית העקורים באירופה העמידה את הנושא במבחן דחוף. הדיון כלל את הזכויות שדנו בהן באותה עת עצמה באו"ם, במיוחד בוועדה לזכויות האדם אשר עסקה בגיבוש ההכרזה האוניברסלית לזכויות האדם אשר התקבלה ב־10 בדצמבר 1948.[50] סוכנות האו"ם לסיוע

---

45 Proudfoot, *European Refugees: 1939–52*, pp. 32-75.

46 London, *Whitehall and the Jews, 1933–1948*, p. 231.

47 Ibid., on British-WRB cooperation see pp. 231–240, 246–251, cited on p. 247.

48 Ibid.

49 Gerard Daniel Cohen (2001) 'The "Human Rights Revolution" at Work, Displaced Persons in Postwar Europe'. Stefan-Ludwig Hoffmann (ed.) *Human Rights in the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 46.

50 Ibid., pp. 47–48, 50.

ושיקום (UNRRA) הוקמה כדי לסייע לפליטים הרבים באירופה, היא נחנכה בבית הלבן ב־9 בנובמבר 1943, ונציגים של ארבעים וארבע מדינות חתמו על ההסכם להקמתה. למנהלה הכללי התמנה הרברט להמן, אשר שימש במשך ארבע כהונות כמושל מדינת ניו יורק.[51]

בניגוד להסדרים בתקופת חבר הלאומים לסיוע לפליטים באמצעות ארגוני צדקה, הסיוע הוקם כפעולה בין־לאומית מתואמת.[52] הכוונה הייתה לייצא כמה מההיבטים של מדיניות ה'ניו דיל' האמריקאית לאירופה ולקדם סעד 'אקטיבי' על פני צדקה 'פסיבית'. בניגוד לתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה, פעולות הסיוע (בגרמניה) היו בעלות מאפיינים חברתיים, פוליטיים ולאומיים, ופעלו כמדינת רווחה אלטרנטיבית לאנשים חסרי מדינה. אך היו גם מי שביקרו את המערכת של אונרר"א כפטרנליסטית, אשר קיבלה את כל ההחלטות היום־יומיות בעבור הפליטים אשר התגוררו במחנות למשך שנים.[53] המחלקה הצבאית לנושא פליטים, עקורים ורווחה במפקדה העליונה של חיל המשלוח של בעלות הברית (SHAEF) בפיקודו של הגנרל דוויט אייזנהאור ערכה כבר בשנת 1944 אבחנה בין אנשים אשר היו עקורים בתוך ארצם (פליטים) לבין אנשים אשר היו מחוץ לארצם (עקורים). ההערכות הבריטיות והאמריקניות באותה עת היו כי יש יותר מעשרה מיליון פליטים

---

51 Proudfoot, *European Refugees: 1939–52*, p. 100. Cohen, 'The "Human Rights Revolution" at Work', pp. 53–54. Fiorello H. La Guardia, a long-time Mayor of New York, replaced Lehman in April 1946.

52 Gerard Daniel Cohen (2012) *In War's Wake*. New York: Oxford University Press, p. 10.
כהן מצביע על כך שבניגוד לעקרון השליט בתקופה של לפני המלחמה של זכאות קולקטיבית, משנת 1945 ואילך, ובמיוחד בתקופת פעולתו של הארגון הבין־לאומי לפליטים (1947-1952), זכאות העקורים נבחנה על בסיס אישי. רק ניצולי השואה, ואחר כך גם מתנגדי המשטר הקומוניסטי, היו פטורים מכך. כבר באוגוסט 1940 הבטיח צ'רצ'יל בנאומו בפרלמנט לעמי אירופה, כולל גרמניה ואוסטריה, כי מזון, חירות, ושלום יהיו נחלתם לאחר נפילת המשטר הנאצי. הכרזות כאלה היו חלק אינטגרלי של תעמולת בעלות הברית בעת המלחמה, אשר קישרו שחרור עם סיוע ורווחה.
Johannes-Dieter Steinert (2008) 'British Humanitarian Assistance: Wartime Planning and Postwar Realities'. *Journal of Contemporary History*, vol. 43, no. 3, pp. 421–435, 422.

53 Gerard Daniel Cohen (2008) 'Between Relief and Politics: Refugee Humanitarianism in Occupied Germany 1945–1946'. *Journal of Contemporary History*, vol. 43, no. 3, pp. 437–449. See also Jessica Reinisch (2008) '"We Shall Rebuild Anew a Powerful Nation": UNRRA, Internationalism and National Reconstruction in Poland'. *Journal of Contemporary History*, vol. 43, no. 3, pp. 451–476.

ועקורים באירופה, מרביתם (7,961,000) עקורים היו בגרמניה ובצרפת.[54] עם פירוק מפקדת בעלות הברית ביולי 1945, חולקה מערב גרמניה לשלושה אזורים צבאיים: בריטי, אמריקאי, צרפתי. בכל אחד מהם הייתה מדיניות נפרדת כלפי עקורים. ברית המועצות לא אפשרה לאונרר"א לפעול בשטח הכיבוש שלה בגרמניה.[55] בספטמבר 1945 היו כ־1,888,000 עקורים באירופה, שלושה רבעים מהם בגרמניה, אוסטריה ואיטליה תחת כיבוש בעלות הברית המערביות. יותר מתשעים אחוז מהם היו ממזרח אירופה. רובם היוו בעיה לטווח ארוך באשר היו קשיים בהחזרתם לארצותיהם או ביישובם מחדש. יש לציין שוני משמעותי ביחס המערב לעקורים בהשוואה לזה של ברית המועצות: 'בעוד המבחן הסובייטי לאדם טוב שיש לעזור לו היה האם הוא מוכן לחזור מיד לארצו, אלה אשר לא רצו לחזור היו "רעים" ולא זכאים לסיוע. בעלות הברית המערביות חילקו את העקורים לשלוש קבוצות: "טובים" שהסכימו לחזור לארצותיהם; "טובים" אשר לא הסכימו לחזור מסיבות מוצדקות; ו"רעים", כמו משתפי פעולה ופושעים'.[56] 'אנשים אשר נכללו בקטגוריה של "נרדפים", אשר נרדפו בגלל גזע, דת, או פעולות למען האומות המאוחדות, היו זכאים לסיוע אונרר"א, אך בכפוף להחלטת הצבא על סיום תקופת הסיוע. פליטים "(מהתקופה) לאחר סיום פעולות האיבה" יהודים היו זכאים לסיוע, כל האחרים היו צריכים להציג הוכחות של ממש לכך שהפכו עקורים כתוצאה מ'חקיקה נאצית מפלה'.[57]

פעילות אונרר"א כללה אספקת מזון, שמיכות וביגוד לעקורים. הייתה מדיניות של עידוד העקורים לעבודה, מרביתם עבדו במרכזי הסוכנות כשומרי מחסנים, מלצרים או מנקים. אונרר"א פעלה מדצמבר 1945 עד יוני 1947.[58] פראודפוט מצביע על הבעיות הארגוניות וטוען כי ההישג האמתי

54 Proudfoot, *European Refugees: 1939–52*, pp. 115–116.

55 Ibid., pp. 230–237. See also Louise Holborn (1956) *The International Refugee Organization*. London: Oxford University Press, pp. 20–21.

56 Cohen, 'Between Relief and Politics'. Cohen quotes from George Woodbridge (1950) *UNRRA: The History of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration*. New York: vol. II, p. 486. See also Gerard Daniel Cohen (2006) 'The Politics of Recognition: Jewish Refugees in Relief Policies and Human Rights Debate, 1945–1950'. *Immigrants & Minorities*, vol. 24, no. 2, pp. 125–143.

57 Proudfoot, *European Refugees: 1939–52*, pp. 237–248.

58 Ibid., pp. 250–274.

במרץ 1946 עובדי אונרר"א טיפלו ב־863,000 עקורים, מרבית מקבלי הסיוע היו פולנים ויהודים. נעשה מאמץ מיוחד לסייע ל 12,843 ילדים ומתבגרים יתומים. ביוני 1947 פעלה אונרר"א ב־416 מרכזים באזור האמריקאי בגרמניה, 272 באזור הבריטי ו־45

של אונרר"א היה עבודת השיקום שביצעו עובדיה: 'עבודה כזו אינה מתאימה לניתוח סטטיסטי. אין אפשרות לחבר דין וחשבון המראה כמה אנשים במרכז זה או אחר חזרו לחיים נורמליים, ומוכנים להתחיל מחדש כאנשים שמחים שהסתגלו היטב. אך אין כל ספק שזו הייתה תרומתה האמתית של אונרר"א'.[59]

האו"ם והפליטים

עצרת האו"ם הדגישה בהחלטה מ־12 בפברואר 1946 את הצורך הדחוף לנקוט צעדים בקשר עם סיום עבודת אונרר"א באירופה, היא המליצה למועצה הכלכלית־חברתית של האו"ם (ECOSOC) על מספר עקרונות לטיפול בנושא:

1. בעיית הפליטים היא בין־לאומית בהיקפה ובטבעה.
2. פליט או עקור המביע התנגדות תקיפה להיות מוחזר לארץ מוצאו, לא יוכרח לחזור. עתידו של אדם כזה יהיה עניינו של ארגון בין־לאומי שיוקם, למעט במקרים שממשלת המדינה שבה נמצאים האנשים מביעה את רצונה לקבל אחריות להחזקתם והגנתם.
3. המשימה העיקרית לגבי העקורים היא לעודד ולסייע לחזרתם המוקדמת לארץ מוצאם.
4. שום פעולה שתיעשה כתוצאה מהחלטה זו לא תפגע בתפיסה ועניישה של פושעי מלחמה, קוויזלינגים ובוגדים.
5. גרמנים המועברים לגרמניה ממדינות אחרות, או שברחו למדינות אחרות מפני צבאות בעלות הברית, אינם נכללים בהכרזה זו.[60]

במושבה השלישי (11 ספטמבר עד 10 דצמבר 1946) תמכה המועצה הכלכלית חברתית בהחלטת מועצת אונרר"א מאוגוסט 1946 כי עצרת האו"ם תקים בהקדם סוכנות חדשה, לנוכח דחיפות הבעיה במדינות מסוימות.[61]

באזור הצרפתי. איתור נעדרים נעשה על ידי מרכז האיתור של אונרר"א אשר פעל ביותר מעשרים מרכזי איתור.

59 Ibid., p. 302.

60 The 30th plenary meeting of the General Assembly, 12 February 1946. Resolution A/res/8(1), see http//: research.un.org (accessed 7 March 2015), UN General Assembly'; Cohen, *In War's Wake*, p. 82.
לדעת כהן הייתה זו ההחלטה הראשונה בנושא זכויות האדם שאומצה על ידי עצרת האו"ם.

61 UN ECOSOC,E/245/Rev.1, 3 October 1946. Resolutions adopted by ECOSOC, 11 September to 10 December 1946, p. 7. http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/NR0/752/39/IMG/NR075239.pdf (accessed 7 March 2015).

החלטת המועצה מ־3 באוקטובר תמכה בהקמת ועדה מכינה ובחנה את טיוטת החוקה של ארגון הפליטים הבין־לאומי (IRO).[62] הגוש הסובייטי פרש מהארגון הבין־לאומי לפליטים, והרחיב כך את הפער בין מערב למזרח בכל הנוגע להבטחת זכויות אדם, אשר הוקעו על ידי הסובייטים כ'זכויות בורגניות'.[63]

ארגון הפליטים הבין־לאומי שאף לספק הגנה משפטית ופוליטית, להבטיח הכרה בין לאומית ולאומית של זכויות האדם הרלוונטיות לפליטים ובמיוחד הזכות למקלט, הזכות לאזרחות, הזכות להגירה והבטחת הזכויות הכלכליות והחברתיות שלהם בארץ שבה הם נמצאים. הזכות למקלט כוללת אפשרות שהייה זמנית לפחות ומבטיחה את הפליטים מהחזרה בכוח לארץ שממנה נמלטו, כפי שהוכר בהחלטה מיום 12 בפברואר 1946 שהוזכרה למעלה. ההחלטה מבטאת את ההבדלים בין ההגדרה המערבית לזו הסובייטית של בגידה ושיתוף פעולה עם האויב בזמן מלחמה. הייתה זו ההכרה הראשונה בזכות למקלט בתקופה שלאחר המלחמה, והיא קידמה את זכויות האדם בבירור בניגוד לניסוח המעורפל של סעיף 55 במגילת האו"ם.[64]

ארגון הפליטים הבין־לאומי שלח תזכיר מפורט לוועדה לזכויות האדם בדצמבר 1947. נציגיו הדגישו את הפגיעות המיוחדת של הפליטים והמליצו שיהיה עיכוב מינימלי בין אבדן אזרחות להחזרתה. בניגוד להגבלות שהוטלו על ידי חבר הלאומים, הארגון קרא לאו"ם לקבל אחריות אוניברסלית להגן על כל האנשים שאין שום מדינה המוכנה להגן עליהם. הממשלות הבריטית והאמריקאית התנגדו למתן זכות מקלט לפליטים מתוך חשש לצמצום יכולתה של המדינה לשלוט על מדיניות ההגירה שלה: 'הנציגים הבריטים והאמריקאים באו"ם הונחו שלא להציג את הזכות להגנה בין־לאומית לאנשים חסרי נתינות כזכות אדם בסיסית'.[65] חוקת הארגון התקבלה על ידי עצרת האו"ם ב־15 בדצמבר 1946.[66]

הפיקוד העליון של בעלות הברית הבטיח את זכותו של ארגון הפליטים

---

62 Cohen, *In War's Wake*, pp. 29–47. בשנת 1952 הוחלף הארגון על ידי נציבות האו"ם לפליטים (UNHCR)' הקיימת עד היום.

63 Ibid., pp. 30–31.

64 Ibid., pp. 26–27.

65 Ibid., pp. 96–99, cited on p. 98.

66 Holborn, *The International Refugee Organization*, p. 569. הארגון הבין־לאומי לפליטים פעל רק באזורי המערב, היו חברות בו עשרים ושש מדינות מתוכן שמונה עשרה השתתפו במימון פעולתו, סך תרומת החברות במהלך ארבע השנים ומחצה שפעל הייתה כארבע מאות מיליון דולר, שוקמו על ידו כמיליון וחצי בני אדם.

הבין־לאומי לפנות לפליטים פוליטיים חדשים ולספק להם תעודות, תעסוקה ופנקסי תלושים. למשל פליטים שהגיעו לאיטליה נתפסו על ידי המשטרה ונלקחו למרכזי איסוף שנוהלו על ידי הממשלה האיטלקית, שם המתינו להחלטת ארגון הפליטים הבין־לאומי. מכיוון שאיטליה הייתה מאוכלסת בצפיפות וסבלה מאבטלה נרחבת הממשלה לא נטתה לתת לפליטים אישור לתושבות קבע. מרבית הפליטים שהו במדינה באופן לא חוקי והיו בסכנת מעצר, כך שתפקיד ארגון הפליטים היה להפוך את שהייתם לחוקית.[67]

השיקולים הכלכליים שיושמו בשנות ה־30′ לגבי מעמד הפליטים הוצגו שוב בידי ארגון הפליטים הבין־לאומי, אשר הבחין בבירור בין פליטים כלכליים לקרבנות רדיפה.[68] תמצית השינוי לחיוב בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה היא בכך שאבדן אזרחות נראה כתוצאה ישירה של רדיפה פוליטית וגזעית: ′בעוד חסר המדינה בתקופה של לפני המלחמה הוגדר באופן שלילי כאדם חסר אזרחות, הפליט הפוליטי בתקופה שלאחר המלחמה הוגדר באופן חיובי כקרבן של הפרות זכויות אדם הזכאי להגנה בין לאומית′.[69]

סיכום: שינוי מעמד הפליטים, הנתיב הארוך והקשה להכרה וזכויות אדם

חלק ראשון: 1920-1945

1. עקרון אי־ההתערבות בנושאי פנים מדינתיים הוציא מכלל אפשרות מחאה כנגד הפרות זכויות אדם בידי ממשלות.
2. מדיניות הפיוס השלטת בשנות השלושים פגעה גם ביכולת לפעול באופן בין־לאומי לסיוע למצוקת הפליטים.
3. המדיניות של הענקת סיוע ממשלתי מינימלי בלבד לפליטים הגדילה את העומס על משאבים פרטיים והפחיתה את היקף הסיוע לפליטים.
4. קיום ניגודים בין העקרונות שהוכרז עליהם באמנות לבין ההחזרה הכפויה של פליטים לארצם, במיוחד עם הדרדרות המצב הבין־לאומי בשנים 1938-1939.

---

67 Ibid., pp. 311–318.

68 Cohen, *In War's Wake*, p. 52.

69 Ibid., p. 83.
הרש לאוטרפאכט טען כי לאדם ניתן עתה מעמד ושיעור קומה אשר שינו אותו מנושא לחמלה בין־לאומית לבעל זכויות בין־לאומיות. Ibid., p. 95.

5. החשש ממדיניות נדיבה – כאשר בעיית הפליטים החמירה, המדיניות נעשתה אף יותר קשוחה.
6. ועידות אביאן וברמודה: ההסכם הפוליטי להמשיך את המצב הקיים. המדיניות של חוסר עניין ומעורבות מוגבלת בנושא הפליטים.
7. החרב בעלת שתי הקצוות של הפוליטיקה הדמוקרטית ודעת הקהל: מצד אחד הבעיות הכלכליות הגוברות וההתנגדות לפליטים, ומצד שני קבוצות לובי הומניטרי ותמיכה בהם.
8. המאמצים חסרי התוצאות ליישוב פליטים בארצות לא מתאימות.
9. הוועד לפליטי מלחמה והמחויבות האמריקאית החדשה להצלה.

חלק שני: 1945-1948

1. אונרר"א, פעולה בין־לאומית מתואמת, פעילות והישגים.
2. בעיית הפליטים לטווח ארוך, סיבות ותגובה בין־לאומית.
3. אונרר"א וארגון הפליטים הבין־לאומי, הפליטים בצל המלחמה הקרה.
4. האו"ם וההכרה הראשונית בזכויות הפליטים.
5. הכרזת זכויות האדם, ההכרה בזכויות הפליטים כקרבנות של הפרות זכויות אדם.
6. ארגון הפליטים הבין־לאומי והחזרת הקריטריון הכלכלי.

ביבליוגרפיה

Beck, Robert (1999) 'Britain and the 1933 Refugee Convention: National or State Sovereignty'. *International Journal of Refugee Law*, vol. 11, no. 4, pp. 597–624.

Caestecker, Frank and Moore, Bob (eds) (2010) *Refugees from Nazi Germany and the Liberal European States*. New York and Oxford: Berghahn Books.

Cohen, Gerard Daniel (2001) 'The "Human Rights Revolution" at Work, Displaced Persons in Postwar Europe', in Stefan-Ludwig Hoffmann (ed.) *Human Rights in the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cohen, Gerard Daniel (2006) 'The Politics of Recognition: Jewish Refugees in Relief Policies and Human Rights Debate, 1945–1950'. *Immigrants & Minorities*, vol. 24, no. 2, pp. 125–143.

Cohen, Gerard Daniel (2008) 'Between Relief and Politics: Refugee Humanitarianism in Occupied Germany 1945–1946'. *Journal of Contemporary History*, vol. 43, no. 3, pp. 437–449.

Cohen, Gerard Daniel (2012) *In War's Wake*. New York: Oxford University Press.

Holborn, Louise (1938) 'The Legal Status of Political Refugees, 1920–1938'. *American Journal of International Law*, vol. 32, no. 4, pp. 680–703.

Holborn, Louise (1956) *The International Refugee Organization*. London: Oxford University Press.

Jaeger, Gilbert (2001) 'On the History of the International Protection of Refugees'. *IRRC*, vol. 83, no. 843, pp. 727–737.

King, Charles (2014) *Midnight at the Pera Palace*. London and New York: W. W. Norton & Co.

Loren, Paul Gordon (2003) *The Evolution of International Human Rights* (2nd edition) Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Nicosia, Francis. R. (1985) *The Third Reich and the Palestine Question*. London: I. B. Tauris & Co.

Proudfoot, M. J. (1957) *European Refugees: 1939–52*. London: Faber and Faber.

Reinisch, Jessica (2008) '"We Shall Rebuild Anew a Powerful Nation": UNRRA, Internationalism and National Reconstruction in Poland'. *Journal of Contemporary History*, vol. 43, no. 3, pp. 451–476.

Sherman, A. J. (1994) *Island Refuge: Britain and Refugees from the Third Reich 1933–1939* (2nd edition). Great Britain: Frank Cass.

Simpson, John Hope (1938) 'The Refugee Problem'. *International Affairs*, vol. 17, no. 5 (Sept.–Oct.), pp. 607–628.

Simpson, John Hope (1938) *Preliminary Report on Refugees*. Oxford: Oxford University Press.

Simpson, John Hope (1939) *Refugees: A Review of the Situation since September 1938.* Oxford: Oxford University Press.

Skran, Claudena (1995) *Refugees in Inter-War Europe*. Oxford: Clarendon Press.

Steinert, Johannes-Dieter (2008) 'British Humanitarian Assistance: Wartime Planning and Postwar Realities'. *Journal of Contemporary History*, vol. 43, no. 3, pp. 421–435.

Sykes, Christopher (1973) *Crossroads to Israel 1917–1948*. Bloomington: Indiana University Press.

Wasserstein, Bernard (1988) *Britain and the Jews of Europe 1939–1945*. Oxford: Oxford University Press.

Wasserstein, Bernard (2012) *On the Eve*. New York: Simon and Schuster.

Woodbridge, George (1950) *UNRRA: The History of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration*, vol. II. New York.

פרק שלישי:

הפליטים היהודים באירופה: סיעוע אמריקאי והתנגדות בריטית

ר יצ׳רד קרוסמן, חבר הפרלמנט הבריטי וועדת החקירה האנגלו־אמריקאית אשר סייר במחנות הפליטים בתחילת 1946, כתב כי היה המום מחוסר האהדה העמוק של העקורים כלפי מי שאינם יהודים וחוסר היכולת שלהם לתת אמון אפילו באנשי בעלות הברית הבריטים והאמריקאים. קרוסמן הסביר כי ההחלטות המדיניות אשר נראות הגיוניות בבית הלבן או ברחוב דאונינג, הן בעיני אנשים אומללים אלה ברוטליות סדיסטית, צעדים הנראים צודקים בעיניהם נראים לפוליטיקאים אמריקאים ובריטים כבלתי הגיוניים בתכלית.[1] חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית, התלונן בפני ראש הממשלה צ׳רצ׳יל על כך שמצבם של היהודים בארצות המשוחררות הוא נואש. בה בעת יהודים אמריקאים וגם פקידי ממשלה כעסו על הימשכות היחס הגרוע לעקורים היהודים במחנות והרגישו אחריות לסייע להם. שר האוצר הנרי מורגנטאו ביקש מהנשיא טרומן למנות ועדת קבינט לטפל בבעיית העקורים, וכאשר דחה הנשיא את הבקשה המליץ מורגנטאו שמשרד החוץ ימנה את ארל הריסון, בעבר הנציב האמריקאי להגירה, דיקן בית הספר למשפטים של אוניברסיטת פנסילבניה והנציג האמריקאי בוועדה הבין ממשלתית לפליטים, לערוך חקירה בנושא היחס לעקורים היהודים. הוועדה כללה את ד״ר יוסף שוורץ מארגון הג׳וינט, פטריק מאלין, סגן מנהל הוועדה הבין ממשלתית לפליטים, והרברט קאצקי מהוועד למען פליטי מלחמה. משימתם הייתה

1 John Kimche and David Kimche (1954) *The Secret Roads*. London: Secker and Warburg, pp. 82–83.

'לחקור את העובדות בכל הנוגע לעקורים, במיוחד יהודים'. הוועדה שהתה מספר שבועות באירופה, ביקרה בשלושים מחנות עקורים והגישה את הדין וחשבון הסופי לנשיא ב־24 באוגוסט 1945.[2] המסמך היה עתיד להיות בעל השפעה פוליטית מרחיקת לכת מיד עם פרסומו ובמהלך המאבק על ארץ ישראל בשלוש השנים שלאחר מכן:

> דו"ח הריסון פגע במנהיגים ברמות הגבוהות ביותר בוושינגטון כפצצה... בתחילה לא יכול היה איש להאמין שממצאי החוקרים יהיו כה קשים כפי שהתברר... בסופו של דבר דו"ח הריסון השפיע על היחסים הדיפלומטיים בין אמריקה לבריטניה והוביל לתמיכה בחקיקה שתשפר את המצב. השפעתו המידית הייתה בארגון מחדש של מרכזי האיסוף, מינוי יועץ מיוחד לעניין עקורים יהודים, ובקשה מחודשת של הנשיא טרומן מהבריטים לפתוח את שערי ארץ ישראל לניצולים.[3]

חלקו הראשון של הדין וחשבון[4] מתאר את התנאים באוסטריה ובגרמניה. העקורים, יהודים ואחרים, חיים במחנות בתנאים קשים ולא סניטריים עם גדרות תיל ושמירה, מהם כמה ממחנות הריכוז הידועים לשמצה כמו ברגן בלזן. גם אם היה שיפור משמעותי בבריאות הניצולים, רמת התמותה המשיכה להיות גבוהה. אין שינוי רב ביחס אליהם מאז השחרור, מעבר לכך שהאנשים אינם עוד בסכנת עינויים או מוות. לא היה מאמץ של ממש לאיחוד משפחות; המזון הורכב בעיקר מלחם וקפה; רבים מבנייני המגורים לא התאימו לחורף. הדו"ח העריך את מספר היהודים בגרמניה בכמאה אלף וקרא להכיר במעמדם כיהודים. ההמלצה הייתה לשנות את הנוהג שלפיו ההתייחסות היא להשתייכות הלאומית בלבד, מכיוון שהיהודים סבלו באופן חמור יותר מאשר לא יהודים בעלי האזרחויות השונות. בנוגע לשאלת בחירת העקורים ביעדם לעתיד צוין רצונם הדחוף לעזוב את גרמניה מסיבות ברורות. הניצולים היו חסרי סבלנות לנוכח הדחייה בהחזרתם, ורצו להגיע מיד לארץ ישראל, באותה דרך שבה בני קבוצות לאום אחרות הוחזרו

2 Leonard Dinnnerstein (1982) *America and the Survivors of the Holocaust*. New York: Columbia University Press. pp. 34–39, cited on p. 39.

3 Ibid., p. 39.

4 Ibid., Appendix B: *The Harrison Report*, pp. 291–305.

למולדתם.[5] הומלץ גם כי יהודים אשר רוצים לחזור לארץ מוצאם, בעיקר מרומניה ומהונגריה, יקבלו סיוע לכך ללא דחייה. מעבר לכך חברי הוועדה העריכו כי יש לצפות לתנועת אנשים לא רשמית ולא מורשית, אשר ניתן למנוע אותה רק תוך שימוש בכוח של ממש. באופן לא מפתיע העקורים הגיעו לקצה גבול הסבלנות שלהם, והם הזהירו נגד התנהגות עבריינית בעתיד של 'אנשים נואשים אשר התרגלו תחת שלטון הגרמנים לאחוז בכל אמצעי שבידיהם להשגת מטרתם, ופחד המוות אינו מרסן אותם'.[6] הדו"ח העלה שוב את שאלת ארץ ישראל, ואת הצורך בשינוי מדיניות הספר הלבן הבריטי משנת 1939 מכיוון שתוקפם של רישיונות העלייה לארץ ישראל יפוג בסוף אוגוסט. הודגש כי ההמלצות הן על רקע הומניטרי בלבד ואינן מתייחסות לשיקולים פוליטיים או אידיאולוגיים. הביקורת החריפה והידועה ביותר של הריסון על הטיפול בעקורים היהודים מדגישה את חוסר השינוי בתנאי חייהם: 'במצב הדברים היום נראה שאנו מתייחסים ליהודים כמו הנאצים, למעט זאת שאיננו משמידים אותם. הם נמצאים במחנות ריכוז תחת שמירה של הצבא שלנו במקום חיילי הס.ס, ניתן לתהות האם הגרמנים בראותם את זאת, אינם מניחים כי אנו הולכים בעקבות, או לפחות מוחלים על המדיניות הגרמנית'.[7] הריסון המליץ על הקמת מחנות נפרדים ליהודים כדי לשפר את הטיפול בהם. המחנות יועברו לאונרר"א ויוצבו בהם אנשים בעלי רקע מתאים לטיפול בעקורים. הוא הדגיש כי הפתרון המרכזי ואולי היחידי לבעיה הוא הפינוי המהיר של העקורים הרוצים להגר לארץ ישראל, משימה הצריכה להתבצע בידי הצבא ואשר העולם התרבותי חייב זאת לניצולי המשטר הנאצי.[8]

הנשיא טרומן העביר את הדו"ח לגנרל אייזנהאואר מפקד SHAEF בסוף אוגוסט והוא פורסם עם הודעת תמיכה של הנשיא. השלטונות הצבאיים

---

5 Ibid., p. 295.
בדו"ח צוין כי היו רבים אשר ביקשו להגיע לארץ ישראל מכיוון שהבינו כי סיכוים לקבל אשרת כניסה לארצות הברית או למדינה מערבית אחרת הם מוגבלים ביותר. הוועדה האנגלו־אמריקאית כתבה בדו"ח שלה שפורסם בסוף אפריל 1946 על שאיפתם של הפליטים היהודים לעזוב את אירופה: 'אנו יכולים להבין ולגלות אהדה לרצונם העמוק של הניצולים לעזוב את המקומות שבהם יש להם זיכרונות כואבים. יש להבין כי הדברים קרו בקרב מי שנחשבו קהילות תרבותיות'. CAB 129/9, C.P. (46)175, 26 April 1946, text of the report.

6 Ibid., p. 298.

7 Ibid., pp. 300–301. Bauer writes that 'this charge was much exaggerated and hardly fair to the U.S. Army'. Yehuda Bauer (1970) *Flight and Rescue: Brichah*. New York: Random House, p. 77.

8 Ibid., pp. 303–305.

האמריקאים פעלו לשינוי מידי של המדיניות ומתן מעמד משופר לעקורים היהודים בהשוואה לזה של האחרים. פראודפוט מציין כי טרומן שאף ללחוץ על בריטניה לשנות את מדיניותה ולהרשות הגירה יהודית נרחבת לארץ ישראל, אך הוא גם מבקר את דו"ח הריסון כבלתי מדויק, ולעתים מטעה, ומתאר את מחברו כאזרח אשר לא התמצא באירופה ההרוסה וחיבר 'כתב אישום של הצבא ומדיניות SHAEF'.[9]

באואר מצביע על כך שהפרסום השלילי שקיבל הצבא האמריקאי גרם לתגובת שרשרת בגרמניה, כאשר קצינים הועברו מתפקידיהם וננזפו, ומעתה נושא העקורים טופל בכפפות משי. הוא הוסיף שראשי הצבא התכוונו בכנות לשפר את מצבם של העקורים והושפעו גם מתחושה מעורפלת של אשמה מכיוון שלא הצליחו למנוע את הזוועות שהביאו לבעיית העקורים.[10]

ההגירה היהודית מפולין התגברה, הפליטים הסתננו לגרמניה ולאוסטריה בעיקר דרך האזור האמריקאי. פראודפוט מסביר באהדה את הסיבות לכך: 'אין צורך בדמיון רב כדי להבין את התחושות שהביאו להגירה לאחר המלחמה של יהודי פולין. 80,000 הניצולים נוכחו לראות מכל עבר את הריסות חייהם והעדות למיליונים שמתו. אי־שקט פוליטי וחורבן כלכלי ניבאו קשיים רבים בעתיד, והתנהלות האוכלוסייה הפולנית העידה על תחייה מאיימת של האנטישמיות'.[11]

הארגון החשאי שסייע בהגירה היהודית, הבריחה, היה בעל השקפה ברורה על צדקת פעילותו. אשר לה היו שותפים גם אנשי ההעפלה בכלל: 'הבריחה ראתה זאת כזכות המוסרית העליונה של היהודים, אחרי כל שקרה להם במלחמה, לעשות את דרכם לארץ ישראל, או לפחות מחוץ לארצות שבהן דוכאו. תקנות צבאיות של צבאות זרים לא חייבו אותם... הזכות המוסרית של הלא־יהודי להורות ליהודים מה לעשות והיכן לגור פגה, ולאור תפיסה זו התייחסו לכל שאלת החוקיות'.[12]

תנועת הבריחה התחילה לפעול במזרח פולין בסוף 1944, לאחר שחרור האזור על ידי הצבא האדום. היא אורגנה על ידי פרטיזנים יהודים שנאבקו

---

9 M. J. Proudfoot (1957) *European Refugees: 1939–52*. London: Faber and Faber, p. 325, and fn. 3.

10 Bauer, *Flight and Rescue*, p. 81.
See also in Anna Holian (2012) 'The Ambivalent Exception: American Occupation Policy in Postwar Germany and the Formation of Jewish Refugee Spaces'. *Journal of Refugee Studies*, vol 25, no. 3, pp. 454–473.

11 Proudfoot, *European Refugees*, p. 335.

12 Bauer, *Flight and Rescue*, p. 266.

כנגד הנאצים ביערות ובגטאות, רבים היו פעילים בתנועות נוער ציוניות לפני המלחמה. הם נעזרו על ידי צנחנים יהודים מארץ ישראל, לאחר מכן נוצר קשר עם חילי הבריגדה היהודית בצבא הבריטי. אלה הגיעו במאי 1945 לצפון איטליה ולגבולות אוסטריה ויוגוסלביה. חיילי הבריגדה העידו שבעבורם הייתה זו משימה קדושה להביא את הניצולים הביתה לארץ ישראל. בסיוע ציונים איטלקים ופעילים שגויסו מקרב הפליטים עצמם, החיילים ליוו יהודים מהונגריה, מיוגוסלביה, מאוסטריה ומגרמניה לאיטליה והעניקו להם מקלט זמני עד להפלגתם החשאית לארץ ישראל. הבריחה פעלה בעיקר במחנות העקורים היהודים באזור האמריקאי והבריטי בגרמניה ובאוסטריה, רבים מאנשיה נשאו במשרות מנהליות במחנות.[13]

דין וחשבון של המודיעין הבריטי מדווח על סיוע חיילי הבריגדה לפליטים היהודים, וטוען כי אנשי הסוכנות היהודית יצרו בלבול מכוון של הפעילות הלא חוקית שלהם עם זו של אונרר"א הלגיטימית במטרה לקדם מטרות פוליטיות ולא הומניטריות. מעורבות החיילים ואנשי אונרר"א הביאה את האיטלקים להאמין שהבריטים ובעלות הברית היו מעורבים בהתחמקות מהפיקוח על הפליטים וההגירה לארץ ישראל.[14] בספטמבר 1945 הועבר הפיקוח על פעולות הבריחה לידי המוסד לעלייה ב', וראשו, שאול מאירוב, ארגן את הבריחה כצבא ממושמע: שליחים הגיעו לאירופה מארץ ישראל כדי לפקד על הפעולות באוסטריה, בגרמניה ופולין. כולם שלחו דיווחים למאירוב אשר ניהל את הפעולה ממפקדתו בפאריס. יותר מ־1,000 גברים ונשים נטלו חלק בפעילות הבריחה, כעשרים נהרגו, רבים נאסרו ואחרים

---

13 Ephraim Dekel (1973) *B'riha: Flight to the Homeland*. New York: Herzl Press, pp. 30–32.
דקל היה המפקד השני של הבריחה ומונה בסוף 1946. הבריגדה הייתה יחידה צבאית בריטית שהורכבה ממתנדבים יהודים בעיקר מן היישוב בארץ ישראל. היא נוסדה בסתיו 1944 תחת פיקוד קצינים יהודים בריטים, לחמה נגד הגרמנים באיטליה. בסוף המלחמה היו יותר מ־10,000 חיילים יהודים באירופה, מרביתם באיטליה. חיילי הבריגדה עסקו בהצלת יהודים באיטליה כבר ב־1944, ביוני-יולי 1945 הם פעלו בקרב עקורים יהודים בגרמניה מבסיסם בטרוויזו שבאיטליה.
Irit Keynan (1990) 'The Yishuv's Mission to the Displaced Persons Camps in Germany: The Initial Steps August 1945–May 1946'. Israel Gutman and Avital Saf (eds) *She'erit Hapletah 1944–1948*. Jerusalem: Yad Vashem, pp. 231–248. See also Josef Grodzinsky (2004) *In the Shadow of the Holocaust: The Struggle between Jews and Zionists in the Aftermath of World War II*. Monroe, ME: Common Courage Press, pp. 46–47. יואב גלבר (1983) **נושאי הדגל, שליחותם של המתנדבים לעם היהודי**. ירושלים: יד בן צבי.

14 WO 204/49, 1 February 1946.

נעלמו. שיטת הפעולה של הבריחה הייתה להסיע את הפליטים חלק מן הדרך באמצעי תחבורה רגילים: פליטים בעלי מסמכים הושמו על רכבות שהוקצו על ידי הממשלות או על ידי אונרר"א, והועברו מפולין לאוסטריה או לגרמניה, ומשם לידי מלווים אחרים של הבריחה להמשך המסע. לעתים הוסעו הפליטים בדרכם לאיטליה ברכבות רגילות, הם הורדו בתחנה הקרובה לגבול האוסטרי-איטלקי, אותו עברו ברגל. לנסיעה באזור המערבי השתמשה הבריחה ברישיונות צבאיים אמריקאים וויזה קולקטיבית שנשאה את שמותיהם של מאות פליטים. במרבית ההעברות של הבריחה שהיו לא חוקיות או אף חוקיות למחצה, הוסעו הפליטים במשאיות. בשנת 1945 יכלה עדיין הבריחה להשתמש במשאיות של היחידות היהודיות מארץ ישראל בצבא הבריטי: '"טומיס" יהודים שחזרו לאיטליה מפעילות לגיטימית באוסטריה דאגו להסיע במשאיות שלהם פליטים שאנשי הבריחה באיטליה ליוו לנמלים בים התיכון. אף על פי שמשאיות צבאיות עם סמלים בריטיים נעצרו ונבדקו רק לעתים רחוקות, הבריחה סיפקה לפליטים ליתר ביטחון מדים של בעלות הברית ותעודות חייל'.[15]

השלטונות הצבאיים האמריקאים בגרמניה נטו שלא להתערב בפעילות הבריחה. היו מקרים שבהם עצרו את הפליטים אך לרוב ראו בנוכחות הבריחה במחנות העקורים כוח חיובי השומר על המורל, מונע התפרצויות ואי־סדר ואוכף את תקנות המחנה באופן יעיל יותר מאשר הצבא. היחס הבריטי היה שלילי במובהק ותואר על ידי דקל כ'מלחמה על הבריחה', אשר נערכה בכל אירופה בנוסף לפעילותם הנרחבות נגד העלייה באיטליה ובצרפת. הבריטים גם הציעו באורח ישיר לפליטים לא להגר לארץ ישראל. פקידי ממשלה בכירים ביקרו במחנות העקורים בגרמניה ובאוסטריה כדי להתריע בפני היהודים שם כי ארץ ישראל עלולה להיכבש בידי הערבים ויש להם אינטרס להישאר באירופה ולסייע בבניית ארצות מולדתם, או לבקש ויזה להגירה לארצות הברית. הם האשימו את הבריחה ועלייה ב' בסיכון חייהם של פליטים חפים מפשע בכך שהם מבריחים אותם מעבר לגבולות שמורים כדי לחצות את הים התיכון באניות לא ראויות להפלגה 'ספינות הגיהנום'.[16]

ג'ורג וודברידג, ההיסטוריון של אונרר"א, סבור כי לארגון הייתה מדיניות

15 Dekel, *B'riha*, pp. 35–38, cited on p. 38.

16 Ibid., pp. 80–81, 94–97. On American policy towards the organization see also Arieh Kochavi (2001) *Post-Holocaust Politics.* Chapel Hill and London: University of North Carolina Press, pp. 134–146.

פרו יהודית והוא קבע בדצמבר 1945 את המדיניות של 'עקירה פנימית' כדי להרחיב את הטיפול לפליטים יהודים שהגיעו לגרמניה לאחר תום הסכסוך, מכיוון שהוכר בכך שכולם היו עקורים כתוצאה מהמלחמה.[17] מסמך מדיניות בריטי על הפליטים שנכתב בידי ג'ורג ראנדל ביקש להגדיר את מעמד הפליטים והעקורים. המחבר, דיפלומט בכיר, הזהיר את הנציגים הבריטים מפני ראיית בעיית הפליטים בעיקר לאור שאלת ארץ ישראל, מאחר 'שברור שרבים מהפליטים היהודים ינסו לראות זאת כך'.[18] משרד החוץ שלח איגרת ארוכה לכארבעים שגרירויות בריטיות בעולם וביקש מהן לאסוף מידע על המצב בארצות שירותם. הוא הזכיר לנציגיו שפליטים ועקורים רבים הוגדרו כ 'חסרי מדינה' כאשר מונח זה אינו נכון לגביהם. לדוגמה, שאלת תוקף החקיקה הנאצית השוללת מיהודים גרמנים ואוסטרים אזרחות. הודגש כי המדיניות הבריטית 'אינה מכירה ביהודים כבעלי לאומיות שונה ככזו, גם אם הייתה נטייה ברורה לסווג אותם באופן נפרד'.[19]

בראשית אוגוסט 1946 פנתה הממשלה הבריטית בתמיכת דעת הקהל לממשלות רוסיה, צ'כוסלובקיה, פולין ואיטליה במאמץ לעצור את תנועת הפליטים היהודים וההגירה הבלתי חוקית. המאמץ העיקרי הופנה כלפי האמריקאים וב־6 באוגוסט נכנע הגנרל ג'וזף מקנארני, מפקד הכוחות האמריקאים בזירה האירופית, ללחץ בריטי והכריז רשמית כי כל תנועה מאורגנת של פליטים יהודים תוחזר מהאזור האמריקאי בגרמניה ואוסטריה בעתיד.[20] עם זאת התנועה הלא מאורגנת תימשך. שלושה ימים מאוחר יותר, ב־9 באוגוסט, מרשל האוויר הבריטי שולטו דוגלס, מפקד אזור הכיבוש הבריטי בגרמניה, הכריז שהאזור הבריטי סגור לכל הפליטים היהודים המגיעים ממזרח אירופה. בנוסף לכך הוא שלל מ־5,000 פליטים יהודים שכבר שהו באזור הבריטי הקצבות מזון של עקורים ואיים שכך יהיה גם לגבי פליטים חדשים.[21] שר המדינה במשרד החוץ פיליפ נואל בייקר טלפן למשרד החוץ מג'נבה, שם לקח חלק בוועידה של אונרר"א, ואמר כי הגיעו אליו דינים וחשבונות כי היהודים נרדפים בפולין ובהונגריה והם בורחים לאזור הבריטי בגרמניה. לדעתו יש להם הזכות למקלט 'ואין לטפל בהם

17 George Woodbridge (1950) *UNRRA. The History of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration*, vol. 2. New York: Columbia University Press, p. 510.

18 FO 371/5770, 28 January 1946.

19 Ibid., 4 February 1946.

20 Bauer, *Flight and Rescue*, p. 248.

21 Ibid.

בידי השלטונות הצבאיים הבריטים או אונרר"א אלא כעקורים אמתיים'.[22] הוא הוסיף שאינו מסכים עם הכרזת דוגלס וביקש ממחלקת הפליטים לבדוק את הנושא.[23] תשובת משרד החוץ הייתה שדוגלס לא הציג מדיניות חדשה, ורק הודיע כי התקנות הקיימות יבוצעו בקפידה. מעבר לכך אין הוכחות כי היהודים נרדפים: 'הם הגיעו עם כסף ובמצב טוב ואינם (חזור אינם), זכאים לתנאים של עקורים אמתיים'.[24] ההגירה אינה ספונטנית אלא מאורגנת ולכן צריך לפעול נגדה בנחישות.[25] במברק שנשלח לג'נבה השיב משרד החוץ על שאלות שר המדינה לגבי פעילות אונרר"א: 'מזון, ביגוד, אספקה רפואית ותחבורה הניתנים על ידי אונרר"א וסוכנויות אחרות להקלת הסבל באירופה מופנים לקיום של מה שמוגדר בגלוי כמסילה מחתרתית לארץ ישראל'.[26] המטרה היא לפתוח את עיני אנשי אונרר"א לכך שהם מסייעים לאנשים אשר סיוע אונרר"א מעולם לא יועד בעבורם ולא היו כלל עקורים לפי כללי אונרר"א. גם מחנות ההכשרה באיטליה המנוהלים בידי הג'וינט בסיוע אונרר"א הם מקפצה לארץ ישראל.[27]

השגריר הבריטי בפולין, ויקטור קוונדיש בנטינק, המשיך לדווח למשרד החוץ על המאמצים למנוע הגירה יהודית מפולין, וציין בפני עמיתו הפולני, ראש המחלקה האנגלו־אמריקאית במשרד החוץ אולזהווסקי (השגריר ציין כי הלה הוא לפחות ממוצא יהודי) כי מניעת הגירה בלתי חוקית תמנע מהיהודים האומללים סבל רב בגלל האינטרסים של קבוצות פוליטיות יהודיות מסוימות. הטענה הפולנית הייתה שעמדת הממשלה היא להניא את היהודים מלעזוב, אך הפוגרום בקילצה גרם לבהלה נרחבת בין היהודים וכמה אלפים נמלטו בחשאי. לדעת השגריר, הממשלה הפולנית לא יכלה למנוע את ההגירה ואם עשתה בכלל מאמץ כזה או סייעה בחשאי להגירה זה היה תלוי ברצון הממשלה הסובייטית.[28]

בעקבות לחץ מקיף של ארגונים יהודים וציונים בארצות הברית הורתה הממשלה האמריקאית לגנרל מקנארני לסגת מהכרזתו מחשש 'מעימותים חמורים בין הפליטים לחיילים אמריקאים אשר ינסו לחסום את הגבולות'.

---

22 FO 371/57693, 13 August 1946.
23 Ibid.
24 Ibid.,14 August 1946.
25 Ibid.
26 Ibid.
27 Ibid.
28 FO 371/52630, 21 August 1946.

הפוגרום בקילצה נערך ב־4 ליולי 1946, נהרגו בן 47 ניצולי שואה ונפצעו 80.

ב־21 באוגוסט מקנארני תיקן את הכרזתו הקודמת והצהיר כי כוונתו הייתה שכל קבוצה המגיעה למרכזי העקורים לא תעלה על 100 איש, וכן שלא יתיר כניסת קבוצות המגיעות מהאזור הבריטי או הצרפתי, שם אינם נרדפים, אך יתיר את כניסתם (ומעולם לא התכוון אחרת) של אלה המגיעים מפולין.[29]

הבריטים הוטרדו מהזרימה הנמשכת לאזור שלהם בגרמניה ופעלו כדי להניא פליטים נוספים מכך. הם הציעו לאמריקאים שינוי בתנאי הפליטים: 'בשני האזורים על העקורים לקבל מנות מזון גרמניות; וייאסר יבוא מזון נוסף מחוץ לגרמניה; כל העקורים יחויבו לעבוד במשק הגרמני; *והם יהיו תחת שיפוטם של בתי דין גרמנים*'.[30] אונרר"א והצבא האמריקאי התנגדו להצעה והיא לא התקבלה. באואר טוען כי יחסם של הבריטים הובהר כאשר הם הציעו תכנית 'שהייתה גורמת לתהפוכות ואי־נוחות משמעותיים ביותר' לאלפים של יהודים נרדפים.[31]

האופי הפוליטי בעליל של בעיית הפליטים היהודים באירופה הובהר בדיוני ועדת האו"ם המיוחדת לפליטים ועקורים שמונתה בידי המועצה הכלכלית חברתית לדון בעניינם של 12,000 יהודים גרמנים ואוסטרים אשר חזרו מהמחנות שגורשו אליהם. חוק מס' 1 שהוצא על ידי מועצת הפיקוח בגרמניה באוגוסט 1945 ביטל את החוק הנאצי ששלל את אזרחותם של יהודים וקרא להחזרה אוטומטית של אזרחותם, אך ארגונים יהודים ומשפטנים בין־לאומיים, במיוחד הרש לאוטרפאכט, ערערו על כך וטענו כי 'זכותה של המדינה להעניק אזרחות צריכה להיות מוגבלת לאינטרסים ורצונות של האנשים שבהם מדובר'.[32] הסוגיה שהוועדה התבקשה לדון בה הייתה האם האו"ם יעניק מעמד של פליטים ויכיר ביהודים גרמנים ואוסטריים כחסרי נתינות, כאשר הם מתנגדים להשתלב מחדש בארצותיהם הקודמות. ארצות הברית, מדינות מזרח אירופה והנציג ההולנדי ששימש יושב ראש הישיבה הכריזו כי היהודים הם קטגוריה נפרדת וצריכים לזכות ביחס מיוחד.[33] הנציגות הבריטית, בתמיכת לבנון, עיראק ומצרים, התנגדה לכך בטענה כי היהודים אינם הקרבנות היחידים של הנאצים והתייחסות אליהם כאל פליטים בין־לאומיים תיצור מצב לא שוויוני עם קרבנות אחרים.

---

29 Bauer, *Flight and Rescue*, pp. 247–249, cited on p. 249.

30 Yehuda Bauer (1989) *Out of the Ashes*. New York and Oxford: Pergamon Press, pp. 129–130, cited on p. 130, my emphasis.

31 Ibid.

32 Gerard Daniel Cohen (2012) *In War's Wake*. New York: Oxford University Press, p. 141.

33 Ibid.

האסטרטגיה הבריטית של תמיכה בחזרת פליטים יהודים לארצותיהם הקודמות הוכרזה בגלוי: 'ממשלת הוד מלכותו אינה יכולה לתמוך במדיניות, שבה תמך המשטר הנאצי, כי אין מקום ליהודים במרכז אירופה, או כאזרחים של המדינות אשר יכוננו בה בעתיד.[34] אך חוקת ארגון הפליטים הבין־לאומי, אשר אומצה בידי העצרת הכללית בדצמבר 1946, השתמשה במונח 'פליט' לגבי יהודים גרמנים ואוסטרים קורבנות הרדיפה הנאצית. כהן מציין כי הבריטים הודאגו בצדק מכך שאם ניצולי השואה יוכרו כפליטים חוץ טריטוריאליים בארצותיהם, התוצאה עלולה להיות שארגון הפליטים יהיה מעורב בתכניות להגירה יהודית לארץ ישראל. הוא מצביע על תוצאה חשובה אחת ממדיניות זו: 'ההכרה באקסטריטוריאליות של היהודים הביאה לנורמליזציה של רעיון ההגדרה העצמית שלהם בפוליטיקה הבין־לאומית'.[35] הוא מוסיף כי כל העקורים היהודים הוגדרו כמערביים ונהנו מזהות פוליטית שניתנה בסופו של דבר לכל העקורים האירופים: 'בפוליטיקה של הכרה של אחר המלחמה העקורים היהודים סייעו (ונהנו) מתפיסות חדשות של זכויות אדם. הזירה הבין לאומית, כמו גם העולם הפנימי של היהודים עצמם, דרבנו את יציאתם ממצב של חוסר ישע'.[36]

34 Ibid., p. 142.

35 Ibid., p. 143. It was a realization of the major idea of self-determination accepted by the UN Charter, Chapter 1, Article 1.2.

36 Gerard Daniel Cohen (2007) 'The Politics of Recognition'. *Immigrants and Minorities*, vol. 24, no. 2, pp. 125–143, cited on p. 140.

ביבליוגרפיה

גלבר יואב (1983) **נושאי הדגל, שליחותם של המתנדבים לעם היהודי.** ירושלים: יד בן צבי.

Bauer, Yehuda (1970) *Flight and Rescue: Brichah*. New York: Random House.

Bauer, Yehuda (1989) *Out of the Ashes*. New York and Oxford: Pergamon Press.

Cohen, Gerard Daniel (2007) 'The Politics of Recognition'. *Immigrants and Minorities*, vol. 24, no. 2.

Cohen, Gerard Daniel (2012) *In War's Wake*. New York: Oxford University Press.

Dekel, Ephraim (1973) *B'riha: Flight to the Homeland*. New York: Herzl Press.

Dinnnerstein, Leonard (1982) *America and the Survivors of the Holocaust*. New York.

Keynan, Irit (1990) 'The Yishuv's Mission to the Displaced Persons Camps in Germany: The Initial Steps August 1945–May 1946', in Israel Gutman and Avital Saf (eds) *She'erit Hapletah 1944–1948*. Jerusalem: Yad Vashem, pp. 231–248.

Kimche, John and Kimche, David (1954) *The Secret Roads*. London: Secker and Warburg.

Kochavi, Arieh (2001) *Post-Holocaust Politics*. Chapel Hill and London: University of North Carolina Press.

Proudfoot M. J (1957) *European Refugees: 1939–52*. London: Faber and Faber.

Woodbridge, George (1950) UNRRA. *The History of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration* (vol II). New York: Columbia University Press.

פרק רביעי:

המדיניות הבריטית והמאבק בהעפלה

עם תום המלחמה נערכה בריטניה לחזק את מעמדה באזור המזרח התיכון אשר חשיבותו האסטרטגית הוכחה שוב במהלכה. שר החוץ אנתוני אידן טען בתזכיר ששלח לקבינט כי אין להסכים לחלוקת ארץ ישראל, וכי בניגוד לצורך להתמודד עם בעיית הפליטים היהודים בעבר, עתה כשהסתיימה רדיפת היהודים באירופה, יש לבטל חקיקה מפלה נגדם במדינות שונות ולהניא אותם באופן מעשי מלעזוב את ארצותיהם. אין עוד כל בסיס להפעלת לחץ מוסרי על בריטניה והמשך דרישת היהודים להגירה.[1]

ניצחון מפלגת הלייבור בבחירות הכלליות בבריטניה ביולי 1945 לא הביא לשינוי מדיניות הממשלה הקודמת, עתה נטען כי אין קשר מיוחד בין סבלותיהם של הפליטים במחנות העקורים לבין ארץ ישראל. אלה נתונים ללחץ המוסדות הציוניים והיו מעדיפים להישאר באירופה או להגר לארצות הברית.

הבריטים היו זקוקים לרצונן הטוב של המדינות הערביות כדי לייצב את מעמדם במזרח התיכון, הם גם חששו מהתחדשות המרד הערבי של 1936-1939 במקרה של עלייה יהודית רחבת היקף. לפיכך ועדת ארץ ישראל של הקבינט הבריטי בראשותו של הרברט מוריסון המליצה ב־6 בספטמבר 1945 כי יש להתנגד לעלייה יהודית המונית לארץ ישראל. הנימוקים היו הצורך בשמירה על האינטרסים הבריטיים ועליית חשיבותה של ארץ ישראל כבסיס צבאי פוטנציאלי לנוכח התערערות מעמדה של בריטניה במצרים.

1 CAB 66/64/29, W.P (45)229, 10 April 1945.

ההתנגדות הציונית הנחרצת למדיניות זו הובעה במכתב חריף ששלח נשיא ההסתדרות הציונית חיים וייצמן כבר בסוף מאי 1945 לראש הממשלה וינסטון צ'רצ'יל ובו הדגיש את העמדה הציונית נגד הספר הלבן של שנת 1939 והאשים את מדיניות העלייה הבריטית בהקרבה מרושעת של חיי אדם אשר יכלו להינצל. וייצמן גם ביקש כי תוקם מדינה יהודית בארץ ישראל, ותינתן לסוכנות היהודית הסמכות בנושא עלייה ופיתוח הארץ.[2]

העמדה הערבית בוטאה ב'פרוטוקול אלכסנדריה', תזכיר הייסוד של הליגה הערבית, אשר פורסם באוקטובר 1944. בתזכיר הוצהר על תמיכה במדיניות הספר הלבן, ונטען גם כי בעיית הסבל היהודי המצער באירופה לא תוכל להיפתר בעשיית אי־צדק נוסף לערביי ארץ ישראל.[3]

מדיניותו של הנשיא הארי טרומן נראתה כניסיון לנווט בין דרישות הצדדים: הבעת אהדה לפליטים היהודים, אך ללא מחויבות שתכעיס את הערבים ותסכן את אספקת הנפט מהמזרח התיכון. הוא היה נחוש להימנע ממעורבות צבאית באזור.[4]

הממשלה הבריטית החדשה הוכרחה לקבל החלטות מידיות לגבי המשך העלייה שכן מכסת הספר הלבן של 75,000 עולים הייתה קרובה למיצוי, הקבינט הבריטי חשש שאלימות ערבית תצריך היערכות צבאית ותדחה את שחרור החיילים המתוכנן. ועדת ארץ ישראל שהוזכרה לעיל הצביעה על כך שלא כל הסרטיפיקטים נוצלו 'בגלל תנאים הקשורים במלחמה באירופה' והדגישה כי במהלך עיצוב המדיניות לטווח ארוך אין להרשות עלייה המונית, הוועדה המליצה כי שיעור העולים יועמד על 1,500 בחודש. הממשלה העדיפה מחאות מקומיות של היהודים בארץ ישראל על פני תקריות נרחבות ברחבי העולם הערבי ואולי אף בקרב המוסלמים בהודו. הבעיה היחידה הייתה קשורה ביחסי בריטניה וארצות הברית וביקורת אמריקאית אפשרית במקרה של פריצת מהומות בקרב יהודים או ערבים. הוועדה הביעה הבנה לסבלם של היהודים באירופה, אך סברה שיהיה עליהם להמתין בסבלנות עד לגיבוש המדיניות ומציאת הפתרון לבעייתם.[5]

לדעת קמחי נבצר משר החוץ ארנסט בווין להבין את הסערה שפרצה

---

2 J. C. Hurewitz ([1950] 1976) *The Struggle for Palestine*. New York: Schocken Books, p. 225.

3 Ibid., pp. 182–194; see also Christopher Sykes (1973) *Crossroads to Israel*. Bloomington and London: Indiana University Press, pp. 264–266.

4 Wm Roger Louis (1984) *The British Empire in the Middle East 1945–1951*. Oxford: Oxford University Press, p. 420.

5 CAB 129–2, CP. (45)156, 8 September 1945.

בעקבות החלטת הקבינט, את התפרצות הרגשות שהובילה לזעם הטרוריסטים ולקריאת התיגר של המוסד לעלייה ב׳ שהתבטאה בהעפלה.[6] שר המושבות ג׳ורג הול הזהיר אמנם את הקבינט מפני ההתרחשויות החמורות הצפויות בארץ ישראל סביב שאלת העלייה והדגיש כי היישוב היהודי, הנסער מסבל הניצולים באירופה, מתכונן למרד תוך שימוש בכוח. הוא הפציר בקבינט לשלוח יחידות צבא נוספות לארץ ישראל, בצטטו את דבריו של המזכיר הכללי של ממשלת המנדט בארץ ישראל ג׳ון שאו: ׳בעבור רוב היהודים בארץ ישראל הפך הספר הלבן למכשול העומד בין היישוב למדינה יהודית׳.[7]

הממשלה הבריטית נאלצה להגיב על תביעתו של הנשיא טרומן כי תתאפשר עלייתם לארץ ישראל של 100,000 יהודים, ובווין הציע להקים ועדה אנגלו־אמריקאית לחקר שאלת העקורים ומציאת פתרון לבעיה, כולל בארץ ישראל. המטרה הבריטית הייתה, בין השאר, ׳לחנך׳ את האמריקאים ולגרום להם להתקרב לעמדה הבריטית בנושאים אלה. מודעותו של בווין לסבל הפליטים לא הניעה אותו להכיר בכך שעתיד היהודים הוא בארץ ישראל. בווין ופקידי משרד החוץ ציפו שניצולי השואה ימשיכו לחיות באירופה והאשימו את המנהיגים הציונים שאינם מסייעים להם בכך.[8]

חיים וייצמן ביקר בחריפות את עמדת הלייבור וטען שבמקום לבטל את הספר הלבן ולמצוא פתרון ליהודים במחנות העקורים, הם מקימים ועדת חקירה נוספת. ההצעה הבריטית שהיהודים יחזרו לאירופה ויתרמו מיכולתם לבניינה מחדש זכתה לביקורת נוקבת במיוחד, וייצמן טען כי הממשלה הבריטית מסרבת להכיר בכך ששישה מיליון יהודים נרצחו באירופה והאנטישמיות חיה וקיימת כבעבר, היא מעוניינת שהיהודים יישארו ויתרמו מכישרונותיהם לשיקום גרמניה, כך שלגרמנים תהיה הזדמנות נוספת לחסל את שארית הפליטה של העם היהודי.[9]

ועדת החקירה מנתה שישה חברים בריטים ושישה אמריקאים, הדין וחשבון שהגישו באפריל 1946 כלל המלצה להקים בארץ ישראל מדינה דו־לאומית ולהתיר מידית את כניסתם של 100,000 פליטים יהודים. ההמלצות לא אומצו על ידי הממשלה הבריטית, ונדחו על הסף בידי הערבים, הסוכנות

---

6 John Kimche and David Kimche (1954) *The Secret Roads*. London: Secker and Warburg, p. 159.

7 CAB 129–2, CP. (45)156, 8 September 1945.

8 Roger Louis, *The British Empire in the Middle East 1945–1951*, pp. 390-393.

9 Chaim Weizmann (1949) *Trial and Error*. New York: Harper & Brothers, pp. 439–440.

היהודית בירכה על ההצעה לגבי עליית יהודים אך טענה כי אינה פותרת את בעייתם של היהודים חסרי הבית והאזרחות, אלא יש להקים מדינה יהודית.[10]

ב־4 באוקטובר פרסם הנשיא טרומן את 'הכרזת יום כיפור', והכיר בצורך בהקמת מדינה יהודית בחלק מארץ ישראל.[11] התגובה הבריטית הייתה כי הנשיא מעדיף שיקולים פוליטיים מבית על פני ביטחון מדינות המערב.[12] במכתבו לראש הממשלה קלמנט אטלי שנשלח ב־10 באוקטובר, הביע הנשיא צער על המבוכה שגרמה ההכרזה לראש הממשלה, אך הוסיף שלא יכול היה לדחות את פרסומה. שלא כמקובל במסרים דיפלומטיים פירט טרומן את תחושותיהם של הפליטים היהודים הנמצאים עדיין במחנות כמעט שנה וחצי לאחר השחרור, כאשר מפח הנפש ותחושת התסכול שלהם רק גוברים עם חשבון הנפש של יום הכיפורים. הוא חזר על מחויבות ממשלו להביע בפני הפליטים באופן ברור את התעניינותו בעתידם ובכך שיעשה ככל יכולתו כדי להקל את מצוקתם.[13]

הממשלה הבריטית דנה בעתיד שלטונה בארץ ישראל מסוף שנת 1946 ועד פברואר 1947. בווין ושר המושבות ארתור קריץ ג'ונס הודיעו לקבינט כי אי אפשר לפתור את הבעיה בלי התערבות האו"ם. אטלי ובווין העריכו כי הרוב הפרו ערבי בעצרת הכללית ימנע כל החלטה על חלוקה, שנדרשה לה תמיכה של שני שלישים מהחברות, ואז תתקבל החלטה על הקמת מדינה אחת עם רוב ערבי.[14] בדיון הפרלמנטרי שנערך ב־25 בפברואר ביטא בווין את התנגדותו לדרישה להקמת מדינה יהודית ואת אהדתו לעמדה הערבים אשר 'חיו בארץ ישראל לאורך כל הזמן שאנגליה היא מדינה נוצרית'. גם בתקופה סוערת זו עדיין טען בווין כי עם הסרת המכשלות הפוליטיות יוכלו יהודים וערבים להקים מדינה משותפת. לבעיית ייצוגן של הקבוצות הדתיות השונות, כולל הדרישה לייצוג יהודי שהועלתה על ידי הסוכנות, יימצא פתרון על ידי המדינה המאוחדת והוא אף הציע לחבריו בפרלמנט לקחת דוגמה מברית המועצות, בה אין דרישה של אחד הגזעים לייצוג נפרד, זאת כמובן תוך התעלמות מאופיו הדיקטטורי־רצחני של משטר סטלין.[15]

---

10 Hurewitz, *The Struggle for Palestine*, pp. 244–250.

11 Roger Louis, *The British Empire in the Middle East 1945–1951*, p. 439.

12 Ritchie Ovendale (1979 'The Palestine Policy of the British Labour Government 1945–1946'. *International Affairs,* vol. 55, no. 3, pp. 409–431, 428.

13 PREM 8/627, 10 October 1946.

14 Roger Louis, *The British Empire in the Middle East 1945–1951*, pp. 459–461.

15 Parliamentary Debates (Commons) Series 5, vol. 433, 25 February 1947, cc 1901–2007.

ועדת האו"ם המיוחדת לעניין ארץ ישראל (UNSCOP) המליצה ברוב של חבריה על חלוקת הארץ לשתי מדינות עצמאיות, יהודית וערבית, והנהגת משטר בין־לאומי מיוחד בירושלים, תוך שמירת מערכת כלכלית מאוחדת. העלייה היהודית תימשך מתוך כוונה לפתור את בעיית רבע מיליון היהודים העקורים באירופה. ב־26 בספטמבר הצהיר שר המושבות קריץ ג'ונס על כך שבריטניה מתעתדת לסיים את המנדט שלה בארץ ישראל. ב־29 בנובמבר אישרה עצרת האו"ם את המלצות הוועדה, וסיום המנדט נקבע ל־15 במאי 1948.[16]

המאבק בהעפלה

הפיקוד העליון הבריטי במזרח התיכון הזהיר את הממשלה כבר ב־21 באוגוסט 1945 מפני חידוש העלייה הבלתי חוקית לארץ ישראל. ואכן, יומיים קודם לכן הפליגה הדאלין מחופי איטליה שעל סיפונה 35 נוסעים והגיעה ליעדה מבלי שתיתפס.

הפיקוד הבריטי המליץ כי האניות ייעצרו עוד בנמלי אירופה. הוועדה לעלייה בלתי לגאלית החליטה בישיבתה ב־12 באוקטובר 1945 כי יש לעצור את הספינות במים הטריטוריאליים של ארץ ישראל, לעצור את העולים ולהפחית את מספרם מהמכסה החודשית של 1,500 איש. החל מינואר 1946 נלקחו העולים שנתפסו למחנה עתלית בקרבת חיפה.[17] כדי לגייס תמיכה אמריקאית למדיניותם טענו הבריטים כי העולים הם קומוניסטים מיליטנטים, הפועלים תחת הנחיות מבחוץ, אנשים צעירים בעלי נטיות קיצוניות.[18] בדיון במשרד המושבות ב־2 באפריל 1946 לקראת פרסום הדין וחשבון של הוועדה האנגלו־אמריקאית, תיאר טרפורד סמית, ראש המחלקה למזרח התיכון, את הקונפליקט הגובר: הסוכנות היהודית אינה מכירה בהגבלות הבריטיות על העלייה והיישוב היהודי נחוש לסייע לה. במועד זה עדיין לא תמך משרד המושבות בהצעות ליירוט הספינות בלב ים, או בהעברת העולים לקפריסין. נטען גם כי יהיה קשה להחזיר את העולים למדינות שמהן הפליגו כגון יוון

16 Roger Louis, *The British Empire in the Middle East 1945–1951*, pp. 472–473. See also the UN Special Committee on Palestine, Report to the General Assembly, 3 September 1947. A/364.
Hurewitz, *The Struggle for Palestine*, pp. 295–296, 301–314.

17 נחום בוגנר (1993) **ספינות המרי**. ישראל: משרד הביטחון ההוצאה לאור, עמ' 33-37.

18 Eliahu Bergman (2002) 'Adversaries and Facilitators: The Unconventional Diplomacy of Illegal Immigration to Palestine, 1945–48'. *Israel Affairs*, vol. 8, no. 3, pp. 1–46.

ואיטליה, אשר תסרבנה לקבלם, באשר הם נכנסו למדינה ועזבו אותה באופן לא חוקי. ואפילו כי 'אין זה מעשי להחזיר לגטו ורשה יהודי אשר נדד לאורך מחצית אירופה לפני שהפליג לארץ ישראל'.[19] ההעברה לקפריסין עלתה שוב על סדר היום בסוף יולי 1946, כאשר הפיצוץ במלון המלך דוד ב־22 ביולי הגביר את המתיחות בארץ ישראל והנציב העליון סר אלן קנינגהם אף דרש את הפסקת העלייה החוקית. המחנה בעתלית היה מלא עד אפס מקום, והיה חשש מפני התגובה הערבית להגעת ספינות נוספות עמוסות מעפילים, הנציב הציע שספינות נוספות יופנו לקפריסין.[20] שר המושבות ג'ורג הול הכריז בתחילת אוגוסט על המדיניות החדשה של העברת העולים לקפריסין, ההצהרה הדגישה את האכזבה הבריטית מדחיית המכסה של 1,500 איש לחודש והתחזקות העלייה הבלתי לגאלית, את האהדה הבריטית לסבל היהודים באירופה, והעובדה כי עלייה זו היא ניסיון מתוכנן ומאורגן של אנשים חסרי מצפון להשפיע על ההחלטות בעניין ארץ ישראל. העולים עצמם הוצגו ככלי פסיבי בידי המארגנים, הנותנים בידיהם ויזות מזויפות, דוחסים אותם באניות צפופות ובלתי ראויות לשיט, בתנאים קשים וללא מזון מספיק, כך הם מפליגים על פני הים התיכון משוכנעים כי זו הדרך הבטוחה בעבורם.[21]

בישיבה הבאה הזהיר הול כי הובלת העולים מארץ ישראל ושחרורם בהתאם למכסה תוביל להתנגשות עם הערבים, כמו גם עם היהודים. העלאת העולים בנמל חיפה לאניות בריטיות להפלגה לקפריסין תשים קץ כמעט בוודאות לכל סיכוי של שיתוף פעולה עם היהודים בארץ ישראל.[22] הקבינט החליט ב־29 ביולי להקים ועדה עליונה לטיפול בהגירה הבלתי־לגאלית, אשר על חשיבותה אפשר ללמוד מכך שחבריה היו אישים בכירים במערכת הביטחון הבריטי: מפקד חיל האוויר המלכותי, המרשל לורד טדר, ראש המטה הכללי האימפריאלי, פילדמרשל מונטגומרי, סגן ראש מפקדת הצי המלכותי, תת־אדמירל מקגרגור, ושר ההגנה איסמיי.[23]

המחאה היהודית נגד המדיניות החדשה התקיימה ב־13 באוגוסט בחיפה כהפגנה מאורגנת בידי ההגנה כנגד העברתם הצפויה באותו יום של כ־3,000 מעפילים לאניות הגירוש לקפריסין. מטרתה הייתה להפר את העוצר שהוכרז

19 CAB 80/101, C.O.S (46) 121 (0), 18 April 1946.
20 CAB 128/6, C. M (46), 75th Conclusions, 30 July 1946.
21 C. P (46) 320, 6 August 1946.
22 CAB 128/6, C. M (46), 77th Conclusions, 7 August 1946.
23 זאב וניה הדרי (1985) **פליטים מנצחים אימפריה**. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 144.

על העיר ולהצטרף למאבק המעפילים. בהפגנה השתתפו אלפי אנשים ומי שניסו לפרוץ את מחסומי הצבא נורו באש חיה. שלושה נהרגו ושבעה נפצעו.[24] הטענה הבריטית הייתה כי 'הם נאלצו לירות על ההמון.'[25]

שירותי המודיעין הבריטיים (M.I.5) עסקו במעקב מתמיד אחר ההעפלה וחיברו דין וחשבון חודשי שנשלח לתפוצת נמענים רחבה. הם העריכו את המאמץ הציוני בארגון ההעפלה ותיארו אותו כ'ארגון המקיף כמעט את כל הארצות באירופה'. חלק מהמסייעים להם עשו זאת למען רווח כספי, כמו בעלי אניות באיסטנבול או בפיראוס, אך המחברים הצביעו על כך שאין להתעלם מההיבט האידיאולוגי: 'הרוב הושפע מהערכים הציוניים... יש להודות כי המכונה שהופעלה השיגה מידה משמעותית של הצלחה בנטרול מדיניות ההגירה הבריטית בארץ ישראל'.[26] בדין וחשבון לתקופה שבין אוקטובר 1946 לפברואר 1947 תואר אחד התכסיסים שנקטו הפליטים היהודים במעבר הגבול והקשיים הקיימים בשליטה בתנועת הפליטים. כדוגמה הצליחה קבוצה להסתנן לגבול איטליה לאחר שעקפה את המחסומים הבריטיים באוסטריה, כאן משכה בכוונה תשומת לב, וחבריה טענו כי הגיעו מאיטליה והביעו רצונם לשוב לביתם במרכז אירופה. כצפוי הם הוחזרו מעבר לגבול לאיטליה, תוך אזהרה שלא ינסו לחצות בחזרה את הגבול לאוסטריה. באיטליה נאספו כנראה על ידי אנשים ומשאיות שהמתינו להם והוסעו לאודינה.[27] בדין וחשבון ממרץ 1947 נקבע שהסוכנות היהודית שואפת לשלוח בכל חודש כ־4,000 מהגרים לארץ ישראל. הם מרוכזים באיטליה (כ־22,000), וכ־50,000 באזור האמריקאי בגרמניה. ממשלות צרפת ובלגיה, בהסכם עם ארגוני הצלה יהודים, קבעו מכסת מעבר של 8,000 ו־4,000 איש בהתאמה, בעוד שדווח על כך שראש הממשלה האיטלקי, אלצידה דה גאספרי, שוקל לחתום על הסכם דומה עבור 10,000 פליטים. המחברים טוענים כי הסוכנות היהודית ניצבת בפני דרישה ציבורית להגברת העלייה וכן גם בפני עימות פוליטי עם קיצונים מימין, המשפיע לא פחות משיקולים הומניטריים: 'הרצון להימנע מתוכחת התושבים בארץ ישראל כנגד חוסר מעש כאשר המהגרים מופנים משערי ארץ ישראל לקפריסין: אין כך הדבר לגבי מניעת מעברם בגבולות אירופיים'.[28]

---

24 בוגנר, **ספינות המרי**, עמ' 52-58.

25 CAB 128/6. C. M. (46) 78th Conclusions, 14 August 1946; the Middle East Archive, Cunningham papers, GB 165–0072, Box 1, file 2.

26 KV 3/56, August 1946.

27 KV 3/41, 17 February 1947.

28 Ibid., 27 March 1947.

הלחץ על בריטניה הלך וגבר. בישיבת ועדת ההגנה של הקבינט בראשות ראש הממשלה אטלי שנערכה ב־12 במרץ 1947, הוצע להפעיל לחץ דיפלומטי כדי לזכות בשיתוף פעולה אמריקאי וכן של ארצות שמהן הפליגו העולים. הוחלט לחזק את הפיקוח בנמלי אירופה, ואף להחזיר את העולים לנמל שממנו הפליגו. כל ממשלה שהעניקה להם ויזות כמו קוסטה ריקה או פנמה, תתבשר כי אם ינסו לנחות בחופי ארץ ישראל יחזירו אותם הבריטים לטריטוריה שלה. הוועדה החליטה גם לחזק את הצי, הצבא, וחיל האוויר בארץ ישראל כדי לטפל בעלייה הצפויה במספר העולים הלא חוקיים. היא ראתה לנכון לערב את האו"ם במאבקה ולבקש ממזכ"ל האו"ם לפנות לכל החברות בבקשה לשתף פעולה עם בריטניה במאמציה למנוע את החמרת הבעיה בארץ ישראל בגלל התגברות העלייה הבלתי לגאלית. עוד הוחלט להגדיל את תפוסת המחנות בקפריסין ולהכין תכניות להעברה ומעצר במחנות באזורים כמזרח אפריקה. הוועדה הדגישה כי לא יהיה כל שינוי במכסת העלייה החודשית.[29] בה בעת פנה הנציב העליון לממשלתו והציע להגדיל את מכסת העלייה לארץ, ובכך אולי להקטין את הטרור היהודי. במברק מ־9 במרץ 1947 משיב הנציב למברק ששוגר אליו יום לפני כן ולפיו מרוכזים 25,000 פליטים במחנות ליד חופי אירופה, מוכנים להפליג באניות המוסד. הוא טוען כי הגברת הפיקוח הימי והאווירי מחייבת תוספת כוח אדם והכפלת מספר האווירונים, וגם מבטא את דעת האדמירליות כי קיימת אפשרות להתנגשות עם כוחות הפלמ"ח בעת העברת המהגרים מאניות המוסד לאניות הצי. הנציב מזכיר כי המחנות בקפריסין אינם מאורגנים לקליטת יותר מ־7,000 איש. לדעתו קיימות שתי חלופות: המשכת הגירוש או הגדלת המכסה החוקית של המהגרים המורשים להיכנס לארץ ישראל. הוא מזהיר כי אם לא תוגדל מכסת העלייה, יהיה צורך בשימוש בכוח צבאי רב כדי להמשיך לשלוט בארץ ישראל, ללא כל ביטחון כי אכן ניתן יהיה לאכוף את החוק.[30]

באפריל 1947 נואם בווין בוועידת שרי החוץ המתכנסת במוסקבה ומסביר כי פנה לכל הארצות וביקש כי יסייעו לבריטניה למנוע את העלייה הבלתי חוקית לארץ אך הפניות לא הועילו הרבה וההעפלה נמשכת. מאמץ דיפלומטי מיוחד הופנה לארצות הברית אשר לדעת הבריטים תוכל למנוע

---

29 FO 371/61803, 12 March 1947.

30 הדרי, **פליטים מנצחים אימפריה**, עמ' 146-148.

אניית המעפילים *וינגייט* בין שתי משחתות בריטיות, 25-26 במרץ 1946.
באדיבות ארכיון הפלמ"ח בארכיון צה"ל.

את ההעפלה אם תנקוט מספר צעדים: 1. תמנע מהיהודים לגייס כספים למטרה זו. 2. תאסור על רכישת אניות. 3. תפעיל לחץ על ארצות האזור כמו פנמה, הונדורס, קולומביה ואחרות שלא לאפשר לאניות המעפילים להשתמש בדגלן, וכן להודיע ברבים שאשרות הכניסה אליהן הן מזויפות. 4. תמנע מאזרחים אמריקאים לשמש אנשי צוות באניות אלו.[31]

דין וחשבון של שירותי המודיעין שפורסם ביולי 1947, החודש שבו הגיעה היריבות לשיאה עם פרשת האנייה *אקסודוס*, קבע כי היציאה ההמונית של היהודים ממזרח אירופה היא ספונטנית בחלקה, אך לרוב מאורגנת על ידי הציונים. ביוני 1947 שילמה ההגנה את עלות העברת העולים אשר הגיעה עד $200. סכום זה כלל את אבדן הספינה הצפוי, ביטוח ותשלום שוחד (כ־$10). הוא ממשיך וסוקר את תהליך בחירת העולים, בעיקר אנשים צעירים המתוארים ככלי בידי הציונים, אשר מיועדים לסייע בעבודה ובשירות צבאי בהגנה בהקמה, פיתוח והגנה של ארץ ישראל יהודית. המחברים טוענים כי הליך זה מבטל למעשה את הטיעון הציוני המרכזי כי יש לאפשר לעולים להגיע לארץ ישראל מסיבות

31 שם, עמ' 149-150.

מעפיל מובל בכוח לאניית הגירוש לקפריסין.
באדיבות ארכיון הפלמ"ח בארכיון צה"ל.

הומניטריות. מאמצי מארגני העלייה אמורים עתה להתגבר עם העברת שאלת ארץ ישראל לאו"ם.[32]

גם לאחר הודעת הבריטים לאו"ם ב־26 בספטמבר 1947 על כוונתם להוציא את צבאם מארץ ישראל נמשך המאבק בהעפלה, לנוכח כישלון האמצעים שננקטו עולה בישיבה בראשות בווין ההצעה לקבוע אזור ימי ממוקש או לירות באניות מעפילים, אך בווין לא תמך בנקיטת צעדים כאלה בתקופה זו של המנדט.[33]

סקירת שירותי הביטחון על 'ארגון ההגירה הבלתי לגאלית' מפרטת לפרטי פרטים את פעילות המוסד, המערכת הארגונית שלו, ההפלגות הגלויות ממדינות התומכות בהגירה הבלתי לגאלית. כותביו מציינים כי ההגנה לא הייתה מצליחה בפעולתה אם המדינות החברות באו"ם היו נענות לקריאת בריטניה למנוע את ההפלגות. בווין מחווה דעתו על הסקירה במה שמצטייר כסגירת הפרק יום לפני קבלת החלטת החלוקה באו"ם: 'זו סקירה שהוכנה היטב ואני מודה על כך; אך אינני חושב שהדבר יסייע לנו עוד.

32 KV 3/41, 14 July 1947.
33 הדרי, **פליטים מנצחים אימפריה**, עמ' 151-152.

על סיפון אניית הגירוש לקפריסין.
באדיבות ארכיון הפלמ"ח בארכיון צה"ל.

הוא יעזור בפרסום התנועה הזאת, ואת אלה אשר עושים כל זאת, הם ייראו כגיבורים המנצחים מעצמה גדולה. כעת אנו מתקרבים לסוף, ומוטב שנשכח זאת'.[34]

במסמך שחיבר ביית ממשרד החוץ בנושא העלייה הבלתי לגאלית בדצמבר 1947 'שיקולים בעבור משרד המושבות בנושא ההגירה הבלתי לגאלית', נכתב כי העלייה היא הבעיה הרצינית ביותר בארץ ישראל וכל שינוי במדיניות הבריטית בשטח עלול להביא לשפיכות דמים בתקופה קריטית זו, כאשר הממשלה מתכוננת להוציא את הצבא משם. הוא מונה את הסיבות שהניעו את משרדו למנוע כל שינוי במכסת העלייה או במאבק נגדה: 1. צפויה תגובה שלילית ביותר של מדינות ערב להגדלת מספר העולים. 2. הגדלת המכסה עלולה להביא לפעולה רשמית או בלתי רשמית של מדינות ערב כנגד הצבא הבריטי בזמן הנסיגה מארץ ישראל. 3. בריטניה תאבד את יוקרתה במזרח התיכון אם יחול שינוי כלשהוא במאזן ההגירה לטובת היהודים. 4. היהודים ניצחו במלחמה להקמת מדינתם, היענות

34 שם, עמ' 154-155, הציטוט בעמ' 155. – FO 371/61832, 28.11.47.

לדרישותיהם בנושא ההגירה במשך חודשי העזיבה תרעיל את היחסים בין בריטניה ובין הערבים.[35]

לסיכום, היו ארבע תקופות של עלייה בלתי לגאלית:

1. אוגוסט-דצמבר 1945: שמונה ספינות קטנות מגיעות לארץ ישראל מאיטליה ומיוון. כמעט כל נוסעיהן, כ־1,040 אנשים, הצליחו להיכנס לארץ ישראל.
2. ינואר-יולי 1946: אחת עשרה ספינות, הנושאות 10,500 איש מגיעות לארץ ישראל, שתיים מהן, *אליהו גולומב* ו*דוב הוז*, היו מעורבות בפרשת לה ספציה[36] והגיעו לארץ כחוק. האחרות נתפסו, העולים שהו זמן קצר במחנה מעצר בעתלית ומספרם נוכה מהמכסה החודשית של 1,500 איש.
3. אוגוסט 1946-דצמבר 1947: תקופה זו החלה עם יישום מדיניות בריטית חדשה של גירוש העולים לקפריסין, והסתיימה עם קבלת החלטת החלוקה באו"ם והפלגתן של שתי ספינות גדולות הנושאות יחד כ־15,000 איש *פאן קרסנט* ו*פאן יורק*. הן פנו לבסוף היישר לקפריסין בעקבות הסכם בין הבריטים לסוכנות היהודית. במהלך התקופה הפליגו שלושים וארבע ספינות הנושאות כ־51,700 עולים, אך מרביתן נתפסו ונוסעיהן גורשו לקפריסין.
4. ינואר-מאי 1948: שמונה ספינות הפליגו מאירופה ונתפסו ללא התנגדות, 5,500 נוסעיהן גורשו לקפריסין.[37]

---

35 FO 371/61833, 10.12.1947. אצל הדרי, עמ' 120-121.

36 ראו בפרק תשיעי.

37 אביבה חלמיש (1990) 'הקרב של "אקסודוס" מול חופי הארץ', בתוך אניטה שפירא (עורכת) **העפלה: מאסף לתולדות ההצלה, הבריחה, ההעפלה ושארית הפליטה**. תל אביב: אוניברסיטת תל־אביב והוצאת עם עובד, עמ' 302-333.

ביבליוגרפיה

בוגנר נחום, **ספינות המרי** (1993). ישראל: משרד הביטחון ההוצאה לאור.
הדרי זאב וניה (1985) **פליטים מנצחים אימפריה**. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
חלמיש אביבה (1990) 'הקרב של "אקסודוס" מול חופי הארץ', בתוך אניטה שפירא (עורכת) **העפלה: מאסף לתולדות ההצלה, הבריחה, ההעפלה ושארית הפליטה**. תל אביב: אוניברסיטת תל־אביב והוצאת עם עובד.

Hurewitz, J. C. ([1950] 1976) *The Struggle for Palestine.* New York: Schocken Books.

Kimche, John and Kimche David (1954) *The Secret Roads*. London: Secker and Warburg.

Ovendale, Ritchie (1979) 'The Palestine Policy of the British Labour Government 1945–1946'. *International Affairs,* vol. 55, no. 3, pp. 409–431.

Roger Louis, Wm. (1984) *The British Empire in the Middle East 1945–1951*. Oxford: Oxford University Press.

Sykes, Christopher (1973) *Crossroads to Israel.* Bloomington, IN and London: Indiana University Press.

Weizmann, Chaim (1949) *Trial and Error*. New York: Harper & Brothers.

פרק חמישי:

איטליה 1943-1945 – מדינה מובסת הנאבקת על ריבונותה. מהסכם שביתת הנשק לחוזה השלום

לאחר חתימת הסכם שביתת הנשק 'הקצר'[1] ב־8 בספטמבר 1943 על ידי גנרל אייזנהאואר והמרשל בדוליו, איטליה הוכרה כלוחמת עמיתה (co-belligerent) ולא כבעלת ברית. מונח זה ייצג פשרה בין האינטרסים הצבאיים והפוליטיים של בריטניה לאלה של ארצות הברית אשר זכו לחופש פעולה במדינה. באמצעות ועדת הפיקוח של בעלות הברית (Allied Control Commission) שהוקמה ב־10 לנובמבר 1943, הן ניהלו את איטליה לפי סדר עדיפות צבאי.[2] 'הכרזת הייד פארק' של רוזוולט וצ'רצ'יל מ־26 בספטמבר 1944 הצהירה על הרצון לשקם את איטליה מבחינה כלכלית וחברתית בסיוע אונרר"א והזהירה מפני סכנת ההשפעה קומוניסטית במקרה של התמוטטות חברתית במדינה.[3] בדצמבר אותה שנה נמשכה הביקורת האמריקאית על יחסה הקשוח של בריטניה לאיטליה במשבר שנוצר סביב סירובה של בריטניה לאפשר לראש הממשלה האיטלקי איבנו בונומי לכלול

1 ההסכם 'הארוך' נחתם במלטה ב־29 בספטמבר 1943 ונחשב למחמיר במיוחד, הוא נשמר בסוד כדי לא לתת לאויב נשק תעמולתי. ההסכם אפשר לבעלות הברית לייצג את האינטרסים של איטליה ברחבי העולם, לנהל את הייצור התעשייתי, המטבע, עסקים ומסחר. David W. Ellwood (1985) *Italy 1943–1945*. Leicester: Leicester University Press, pp. 38-41.

2 Ibid., pp. 40-47.

3 Moshe Gat (1996) *Britain and Italy 1943–1949: The Decline of British Influence.* Brighton: Sussex Academic Press, p.57, see also Harold Macmillan (1984) *War Diaries*. Basingstoke and London: Macmillan, pp. 593–597.

בממשלתו כשר חוץ את הרוזן קרלו ספורצה. שר החוץ האמריקאי החדש אדוארד סטטינוס הכריז כי הרכבת הקבינט היא ענין איטלקי פנימי, כחלק מזכות ההגדרה עצמית בהתאם לאמנה האטלנטית. הבריטים, שלא יכלו להציג סיבה של ממש להתנגדותם, זולת דעה קדומה של צ'רצ'יל על ספורצה, הכריזו כי איטליה היא עדיין אויב מובס, עם מידה של מעמד כלוחמת עמיתה, וההתפתחות העצמאית של מדינות הציר תיקבע רק לאחר תום המלחמה על ידי כל בעלות הברית.[4] הגישה הבריטית לא השתנתה גם עם תום המלחמה, לטענת אלווד, כל ההצעות להסדר שהועלו על ידי ענפי הממשל הבריטי היו שונות רק במעט זו מזו בדגש שלהן על נקמה ומטרתן הכוללת להחזיר את איטליה למקום שייעדו לה בתכנית האימפריאלית הכוללת של שנות ה־20' או תחילת שנות ה־30'.[5] לעומתם, סבר הנציג הבריטי באיטליה, שהתמנה אחר כך לשגריר בריטניה, סר נואל צ'רלס, כי יש להכיר בהבדל בין איטליה הדמוקרטית לזו הפשיסטית, וכי שיתוף הפעולה העתידי של איטליה עם בריטניה באזור הים התיכון תלוי ביחס אליה מצד בריטניה.[6]

עמדתן של בריטניה וארצות הברית בכל הנוגע לאיטליה הייתה שונה כבר מלכתחילה. להבדלים היו שורשים היסטוריים ופוליטיים והם יתבטאו לאורך כל התקופה. מדיניות בריטניה הושפעה מהמאבק הצבאי עם איטליה בזמן המלחמה באפריקה ובים התיכון, היא דרשה כניעה ללא תנאי, תמכה בהמשך המלוכה ותכננה חוזה שלום אשר יכלול את חלוקת איטליה, או יעמיד את סיציליה תחת שליטה בריטית. לעומתה המדיניות האמריקאית התייחסה לאיטליה ביתר הבנה, באשר היא לא סיכנה את ההגמוניה האמריקאית, המדיניות הושפעה גם משיקולי פנים ובהם נוכחות קהילות איטלקיות וקתוליות, כמו גם עמדתם של הנשיא רוזוולט ושר החוץ קורדל הול כי האיטלקים לא רצו במלחמה ויש להתייחס אליהם בדרך שונה מאשר לגרמנים או ליפנים. בשידורי רדיו הובטח לאיטלקים כי ארצות הברית אינה מעוניינת בכפיית חוזה שלום מחמיר, ומבחינה בין המשטר הפשיסטי לבין העם האיטלקי. בתקופה זו הסכימו האמריקאים לתת לבריטניה את הבכורה בארצות הים התיכון. עד-19 בדצמבר בעלות הברית כלל לא הכירו בחובתן לספק מזון לאוכלוסייה, ובאמצע שנת 1944 הבריטים עדיין

4 Ellwood, *Italy 1943–1945*, pp. 120–123; see also Gat, *Britain and Italy 1943–1949*, p. 40.

5 Ellwood, Italy *1943–1945*, p. 175.

6 Ibid., p. 176.

התנגדו בחריפות למדינות האמריקאית של שיקום סלקטיבי של התעשייה והחקלאות באיטליה, בטענה כי מדיניות נדיבה כזו מנוגדת לעמדה הבריטית לגבי ההסדרים שלאחר המלחמה.[7]

מצבה הכלכלי של איטליה היה בשפל המדרגה. חלק גדול מן התעשייה, התשתיות ובתי החולים במדינה נהרסו, צי הסוחר האיטלקי הצטמק מ־3.5 מיליון טון ל־450,000 טון בלבד. החקלאות והתעשייה הצטמצמו באופן ניכר והמחירים בשנת 1945 עלו פי עשרים לעומת התקופה שלפני המלחמה, עם רמה גבוהה של אבטלה. איטליה הייתה תלויה לחלוטין בסיוע חוץ, ברובו מארצות הברית, אשר גם תרמה בהמשך 75 אחוז מתקציב אונרר"א לסיוע לאיטליה אף לאחר סיום המנדט של הארגון בחודש יוני 1947 ועד שאיטליה נכללה בתכנית מרשל לסיוע כלכלי לאירופה.[8]

המדיניות הבריטית לא הפגינה נדיבות דומה. צ'רצ'יל שאף להציל את איטליה מקומוניזם, תמך כאמור בהישארות מוסד המלוכה, לא גילה עניין בעריכת טיהור של תומכי הפשיזם ממנגנוני המדינה, וצידד במדיניות ענישה כלפי איטליה במישור הכלכלי והפוליטי כאחד.[9] מתחילת 1945 אימצה בריטניה מדיניות דואלית כלפי איטליה: מצד אחד יש להמשיך ולהעניש אותה על תוקפנותה, אך מצד שני יש לסייע בשיקום המדינה ולהבטיח שתימנה עם מדינות המערב. משרד החוץ התנגד לוויתורים לאיטליה משיקולים אסטרטגיים, ואף שלל הצעה אמריקאית שאיטליה תצטרף לאמנה האטלנטית. היחס הבריטי לאיטליה היה שרירותי וציני ונועד להבטיח ויתורים ממדינה שהייתה חסרת כוח להתנגד, הבריטים גם נקטו אמצעים לרסן דיפלומטיה אמריקאית נדיבה יותר.[10]

המדיניות האמריקאית שאפה לכונן איטליה דמוקרטית ועצמאית, ללא תלות בכל מדינה אחרת. לשם כך יש לסייע לה להשיג עצמאות כלכלית, שתתרום ליציבות פנימית ושאיפה לשלום ביחסי החוץ שלה. האמריקאים דחו את הגישה הבריטית של 'אזורי השפעה', אך לא נמנעו מלהצהיר על האינטרסים הפוליטיים והכלכליים שלהם באיטליה, 'אשר חיילים אמריקאים

---

7 Norman Kogan (1956) *Italy and the Allies*. Cambridge, MA: Harvard University Press pp. 18–21, 82, 171–173.

8 Arieh J. Kochavi (2001) *Post Holocaust Politics*. Chapel Hill, NC and London: University of North Carolina Press, pp. 237–238. עידית זרטל (1996) **זהבם של היהודים**. תל אביב: עם עובד, עמ' 39.

9 Paul Ginsborg (1990) *A History of Contemporary Italy (Society and Politics 1943–1988).* England: Penguin Books, p. 40.

10 Ellwood, *Italy 1943-1945,* pp. 81-83, 99-100.

הקריבו בה קורבנות מסיציליה ועד האלפים'.[11] האתגר שבפניו עמדו בעלות הברית המערביות באיטליה לא היה שאלת המונרכיה מול כינון הרפובליקה, אלא המאבק בין טוטליטריות לדמוקרטיה, ובעיקר האיום הקומוניסטי על הדמוקרטיה הליברלית. הממשלה האיטלקית מצדה הייתה מודעת לכך שבריטניה לא תוכל להעניק לה סיוע כלכלי ותקוותה היחידה לעתיד תלויה בארצות הברית.[12]

המדיניות האיטלקית פעלה להשגת שלושה יעדים מרכזיים: קבלת סטטוס של בעלת ברית; תרומה למאמץ המלחמתי; וביסוס מחדש של מנגנוני השלטון העצמאי. כל המפלגות הסכימו על המטרות המרכזיות לקראת חתימת חוזה השלום: שמירת הטריטוריה הלאומית ומושבות קולוניאליות ככל האפשר וצמצום המחויבות הכספית; קיום כוח צבאי להגנה על הגבולות; קבלת סיוע נרחב ככל האפשר מבעלות הברית לצורך שיקום המדינה. חילוקי הדעות נגעו למבנה החברתי העתידי של איטליה.[13] בעיה חמורה הייתה הליך הטיהור של תומכי הממשל הפשיסטי בשורות השרות הציבורי האיטלקי. הוועדות שמונו לשם כך נטו להפליל עובדים זוטרים ולא לנקוט צעדים נגד הפקידים הבכירים, כמו גם נגד מערכת המשפט שהביאה לזיכוי פשיסטים בכירים. מפקדי המשטרה והסגנים שלהם שירתו קודם בתפקידם את המשטר הפשיסטי. פלמירו טוליאטי, מנהיג המפלגה הקומוניסטית האיטלקית ששימש באותה עת כשר המשפטים פרסם הודעת חנינה לסיום תהליך הטיהור ב־22 ביוני 1946, בהקלו בכך על מבצעי פשעים בתקופה הפשיסטית להתחמק מעונש.[14] המפלגות הפרוגרסיביות ראו בהליך

---

11 Ibid., p. 109.

12 Ibid., pp. 202–203, 234–235. See also Kogan, *Italy and the Allies*, p. 112. בריטניה לא תמכה בבקשה האיטלקית להשתתף בוועידת האו"ם בסן פרנסיסקו, אשר נתמכה בידי ארצות הברית. לטענת אלווד נמשכה מדיניות ההענשה הבריטית גם בתנאים המחמירים של חוזה השלום שנחתם ב־1947.

13 Kogan, *Italy and the Allies*, p. 186. ראו על התפתחויות חוקתיות Howard McGaw Smyth, (1948) 'Italy: From Fascism to the Republic (1943–1946)'. *Western Political Quarterly*, vol. 1, no. 3, pp. 205–222; Norberto Bobbio (1995) *Ideological Profile of Twentieth-Century Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press, pp. 143–185.
ראשי הממשלה של איטליה לאחר חתימת הסכם שביתת הנשק: (1) Pietro Badoglio, 10 September 1943–4 June 1944; (2) Ivanoe Bonomi, 18 June 1944–19 June 1945; (3) Ferruccio Parri, 21 June 1945–8 December 1945; (4) Alcide De Gasperi 10 December 1945–17 August 1953. (עמד בראש שמונה ממשלות).

14 Ginsborg, *A History of Contemporary Italy*, p. 92. הממונה על השגרירות האמריקאית קי כתב לשר החוץ כי מתן חנינה יביא לאווירה חדשה של אחדות והרמוניה שהיו נחוצים לשיקום הכלכלי והפוליטי של איטליה. הוא

הטיהור אמצעי להיפטר מהשכבה הפוליטית הוותיקה אשר הייתה קשורה בקשרים הדוקים למשטר הפשיסטי כדי לבנות חברה דמוקרטית חדשה. הליברלים והנוצרים דמוקרטים לא תמכו בנקיטת צעדים נגד שכבות רחבות במנהל הציבורי, הצבא והכלכלה, מכיוון שהיו עלולים לפגוע בציבורים ששימשו כבסיס הפוליטי שלהן. הן הציעו כי רק פקידים פשיסטים בכירים ואנשים שעשו רווחים מעבירות כלכליות כמו השוק השחור יועמדו לדין.[15] אימוץ של שיקולים צבאיים כמתווה היה בעל השלכה שלילית על האפשרות למערכה אנטי־פשיסטית, גם אם הנשיא רוזוולט ושר האוצר מורגנטאו תמכו בטיהור הפשיסטים, הנסיבות סייעו למרבית הפקידות להישאר בתפקידה.[16] לוי ציין כי החוקים האנטי־יהודיים בוטלו באטיות ולא ניכר רצון להכיר בזכויות היהודים כנפגעי רדיפות, דבר שהתבסס גם על הקשרים ההדוקים בין המנגנון הפשיסטי לרפובליקה האיטלקית החדשה. הנושא היהודי הוסט לשוליים ומעט נאמר על הרדיפה וההשמדה, כמו גם על הקרבנות. החברה האיטלקית ביקשה להעמיק את ראיית הסולידריות האוניברסלית שלה ולא לעסוק בקבוצות מיעוט. עם זאת פעלו הארגונים היהודיים באיטליה לסייע לממשלה וב־20 באוגוסט 1946 הקונגרס היהודי העולמי הגיש תזכיר על בעיית יהודי אירופה לדיוני ועידת השלום, אשר כלל התבטאויות חיוביות על איטליה, אנשיה וממשלתה.[17]

הסכם השלום ספטמבר 1945-פברואר 1947

מועצת שרי החוץ של בעלות הברית נפגשה לראשונה בספטמבר 1945 במטרה לעצב את עקרונות הסכמי השלום עם מעצמות הציר. שאלת המושבות האיטלקיות באפריקה קיבלה מקום מרכזי על רקע המאבקים באותה עת באזור הים התיכון כולל ארץ ישראל, סוריה, לבנון ויוון. כל אלה

טען שהחנינה לא תכלול עברות חמורות כאשר בוצעו פשעים פוליטיים כל ידי בעלי תפקידים בכירים. FRUS ITALY 1946, University of Wisconsin Digital Collection, 28 February 1946, vol. 5, pp. 925–926. Osti Guerrazzi (2005) *Caino a Roma*. Rome: Cooper, pp. 137–145.

15 Guiseppe Mammarella (1964) *Italy after Fascism*. Montreal: M. Casalini, pp. 76–77.

16 John Lamberton Harper (1986) *America and the Reconstruction of Italy, 1945–1948*. Cambridge: Cambridge University press, p. 23. על השלבים הראשונים של החקיקה האנטי פשיסטית: C. R. S. Harris (1957) *Allied Military Administration of Italy 1943–1945*. London: Her Majesty's Stationery Office, pp. 146–150, 206–209.

17 Guri Schwarz (2008) 'On Might Making and Nation Building: The Genesis of the "Myth of the Good Italian", 1943–1947'. *Yad Vashem Studies*, pp. 1–33.

הציבו אתגר של אינטרסים סבוכים מול הבטחות האמנה האטלנטית ומגילת האו"ם.

איטליה לקחה חלק בוועידה שנפתחה ב־29 ביולי 1946 בארמון לוקסמבורג בפאריס, אך לא ניתן לה לנהל משא ומתן ישיר עם בעלות הברית באשר הוועידה הייתה בעיקרה מאבק כוחות בין בעלות הברית עצמן.[18] ואכן ראש הממשלה דה גאספרי הצהיר באספה החוקתית האיטלקית כי בוועידה מתקיים דיון סגור המרשיע מבלי לשמוע את דברי ההגנה.[19] הוויכוח על העיר טרייסטה ואזור ונציה ג'וליה, כאשר ברית המועצות תמכה בתביעת יוגוסלביה לשטחים אלה, היה גורלי במיוחד באשר בריטניה לא רצתה לאפשר לברית המועצות דריסת רגל בים התיכון תוך הרחבת השפעתה באזור. הממשלה האיטלקית הדגישה כי לא תוכל לחתום על הסכם אשר יביא לקריעת טרייסטה מאיטליה. כפשרה נקבע אזור חופשי בין־לאומי בפיקוח מועצת הביטחון של האו"ם.[20] הסכם זה היה מכה קשה לאיטליה וגרם לכעס ומרירות רבה בציבור האיטלקי, כמו גם ההחלטה להוציא מידיה את מושבותיה באפריקה אף שביקשה להחזיק רק במושבות ששלטה בהן לפני העידן הפשיסטי: אריתראה, סומליה האיטלקית ולוב. בריטניה התנגדה בחריפות להשארתן בידי איטליה ונתמכה בידי בעלות הברית האחרות למעט צרפת, המושבות הועברו לפיקוח האו"ם. באשר לתשלומי פיצויים בריטניה טענה כי לאיטליה חובה מוסרית לפצות את קרבנות התוקפנות שלה, אך אין בכוונת בעלות הברית להרוס את כלכלת המדינה ויש להעדיף תשלום בעבור סיוע לתושבים. גם ארצות הברית סברה כי הפיצויים שיידרשו מאיטליה ישולמו על ידי בעלות הברית המערביות. שתי המדינות התנגדו להצעה כי איטליה תספק פיצוי של עובדי כפייה למדינות שבהן הם עלולים לסבול מיחס גרוע. העמדה הרוסית המחמירה הייתה כי הפיצויים צריכים להיקבע על סמך שיקולים פוליטיים, הם דרשו שליש מכל התשלומים אשר גם יזכו לעדיפות על פני מימון בעבור אספקת סיוע.[21] בעלות הברית החליטו כי היקף הצבא האיטלקי יצומצם למינימום הנחוץ להגנה על הגבולות

18 Norman Kogan (1983) *The Political History of Italy*. United States: Prager, p. 3.

19 Sir Noel Charles to De Gasperi, 29 June 1946, I Documenti Diplomatici Italiani *Decima Serie: 1943–1948*, vol. 3 (10 Dec. 1945–12 July 1946). Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato Libreria dello Stato Roma MCMXCIII, pp. 733–734.

20 Gat, *Britain and Italy 1943–1949*, pp. 118–120.

21 Kogan, *The Political History of Italy*, pp. 5–6. The Italian Reparation Settlement, FO 371/53179.

ושמירת חוק וסדר.[22] שאלת הצי הייתה גורלית בעבור איטליה, הממשלה טענה בצדק כי הצי לא נכנע ב־1943 אלא הועבר לבעלות הברית, אך תביעתה נדחתה, חלק גדול מהצי הוחרם ונאסר על איטליה לבנות או לרכוש ספינות מלחמה, הגישה הבריטית נראתה כחלק משאיפתה להשליט מחדש את מדיניותה בים התיכון.[23]

חוזה השלום נחתם ב־10 בפברואר 1947 ואושר על ידי האספה החוקתית ב־31 ביולי. תוכנו גרם אכזבה רבה, ראש הממשלה דה גאספרי הכריז כי יש ניגוד ברור בין תנאי ההסכם לבין האמנה האטלנטית, אשר קבעה כי חילופי שטחים יהיו בהסכמת האוכלוסייה המתגוררת בהם. איטליה אשררה את החוזה לנוכח איומי ארצות הברית כי סירוב לעשות כן יביא להפסקת הסיוע הכלכלי. עמדתה הייתה כי החוזה כלל לא התייחס למאבק העם האיטלקי בפשיזם ותרומתם למלחמה בגרמניה. אך היא שאפה להיות חלק מוועידת תכנית מרשל שהתכנסה ביולי 1947, לסיים את הכיבוש ואת הפרק החשוך בהיסטוריה של איטליה המודרנית.[24]

תגובת הציבור הייתה קשה והתבטאה במהומות ותקיפת חיילי בעלות הברית, בעיקר התמקדה ההאשמה בבריטניה ונגרם נזק נוסף ליחסים בין המדינות. השגריר צ'רלס הסביר לממשלתו (14 ביולי 1947) כי יחסה של איטליה מבטא 'אהבה שנדחתה', וכי הכעס האיטלקי על החוזה מתמקד בעיקר בבריטניה. ובמברק אחר לבווין (11 בספטמבר 1947) הציע כי בריטניה תפעל לשיפור יחסיה עם איטליה, באשר 'בעת הזו נראית ארצות הברית בעיני האיטלקים כבעלת המונופול על נדיבות פוליטית וכספית'.[25]

סיכום

מטרת המדיניות הבריטית הייתה להחליש את איטליה ולהשליט עליה הגמוניה בריטית. ארצות הברית התנגדה לאסטרטגיה זו והייתה מעוניינת להחזיר במהירות את איטליה למעמדה כמדינה עצמאית. בריטניה רצתה

22 Ibid., pp. 11–13.

23 Ibid., p. 13.

24 Ibid., p. 15. See also Mammarella, *Italy after Fascism*, pp. 159–172, and Cristopher Seton-Watson (1980) 'Italian Imperial Hangover'. *Journal of Contemporary History*, vol. 15, no. 1, pp. 169–179.

25 Effie Pedaliu (2004) 'Britain and the "Hand-over" of Italian War Criminals to Yugoslavia, 1945–48'. *Journal of Contemporary History*, vol. 39. no. 4, pp. 503–529, Antonio Varsori (1992) 'Great Britain and Italy 1945–56: The Partnership between a Great Power and a Minor Power'. *Diplomacy & Statecraft*, vol. 3, no, 2, pp. 188–228.

להבטיח כי איטליה תשלם מחיר על מעורבותה במלחמה ולא תהווה איום על האינטרסים הבריטיים בים התיכון. עם זאת הייתה מעוניינת בנוכחות האמריקאית באיטליה ובמערב אירופה כדי למנוע את נפילתן בידי ברית המועצות.[26] ארצות הברית אכן הייתה מעורבת בשנת 1947 בענייני הפנים של איטליה כאשר תמכה במפלגה הנוצרית־דמוקרטית בראשות דה גאספרי, אשר כהיענות לכך הקים ממשלה חדשה ללא מפלגות השמאל והנהיג רפורמות כלכליות. מתחילת שנת 1948 עד מועד הבחירות החשובות ב־18 באפריל 1948, שבהן היה חשש מניצחון המפלגה הקומוניסטית והתערבות רוסית, פעלה ארצות הברית בנחישות להבטחת ניצחונה של המפלגה הנוצרית־דמוקרטית.[27]

26 Gat, *Britain and Italy 1943–1949*, pp. 179–182.

27 James E. Miller (1983). 'Taking Off the Gloves: The United States and the Italian Elections of 1948'. *Diplomatic History* Vol 7, no. 1 pp. 35–56.

ביבליוגרפיה

Ellwood, David W. (1985) *Italy 1943–1945*. Leicester: Leicester University Press.

Gat, Moshe (1996) *Britain and Italy 1943–1949: The Decline of British Influence.* Brighton: Sussex Academic Press.

Ginsborg, Paul (1990) *A History of Contemporary Italy (Society and Politics 1943–1988).* England: Penguin Books.

Guerrazzi, Amadeo Osti (2005) *Caino a Roma*. Rome: Cooper.

Harper, John Lamberton (1986) *America and the Reconstruction of Italy, 1945–1948*. Cambridge: Cambridge University Press.

Harris, C. R. S. (1957) *Allied Military Administration of Italy 1943–1945.* London: Her Majesty's Stationery Office.

Kochavi, Arieh J. (2001) *Post Holocaust Politics*. Chapel Hill, NC and London: University of North Carolina Press.

Kogan, Norman (1956) *Italy and the Allies*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Kogan, Norman (1983) *The Political History of Italy*. United States: Praeger.

Macmillan, Harold (1984) *War Diaries*. Basingstoke and London: Macmillan.

Mammarella, Guiseppe (1964) *Italy After Fascism*. Montreal: M. Casalini.

Miller, James E. (1983) 'Taking Off the Gloves: The United States and the Italian Elections of 1948'. *Diplomatic History*, vol. 7, no. 1, pp. 35–56.

Pedaliu, Effie (2003) *Britain, Italy and the Origins of the Cold War.* Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.

Pedaliu, Effie (2004) 'Britain and the "Hand-over" of Italian War Criminals to Yugoslavia, 1945–48'. *Journal of Contemporary History*, vol. 39, no. 4, pp. 503–529.

Schwarz, Guri (2008) 'On Might Making and Nation Building: The Genesis of the "Myth of the Good Italian", 1943–1947'. *Yad Vashem Studies*, pp. 1–33.

Seton-Watson, Cristopher (1980) 'Italian Imperial Hangover'. *Journal of Contemporary History,* vol. 15, no. 1, pp. 169–179.

Varsori, Antonio (1992) 'Great Britain and Italy 1945–56: The Partnership between a Great Power and a Minor Power'. *Diplomacy & Statecraft*, vol. 3, no. 2, pp. 188–228.

פרק שישי:

איטליה והיהודים

מאז נוסדה כמדינה עצמאית בשנת 1861 לא הייתה באיטליה אנטישמיות משמעותית. איחוד איטליה הביא לסגירת הגטאות ומתן זכויות אזרח מלאות ליהודים. בתחילת המאה ה־20 כיהנו יהודים בתפקידים בכירים ובהם ראש עיריית רומא ארנסטו נתן (נובמבר 1907-יוני 1914), ראשי הממשלה אלסנדרו פורטיס (מרץ 1905-פברואר 1906), לואיגי לוצאטי (מרץ 1910-מרץ 1911), סידני סונינו שהיה ממוצא יהודי כיהן תקופה קצרה בשנת 1906, ואחר כך מדצמבר 1909-מרץ 1910, סונינו כיהן כשר חוץ במהלך מלחמת העולם הראשונה (נובמבר 1914-יוני 1919).[1] יהודי איטליה מילאו תפקיד חשוב בעליית הפשיזם, הוערך כי כרבע מהיהודים הבוגרים השתייכו למפלגה, עשרה אחוז יותר מאשר בכלל האוכלוסייה. הגישה אליהם בקרב ההנהגה הפשיסטית לא הייתה אחידה, זאת לצד אנטישמיות בקרב גורמים שמרנים בכנסייה.[2] בתחילת שנות השלושים היה עדיין יחסו של מוסוליני ליהודים חיובי יחסית, הוא ראה ביהודי איטליה אירופים, אזרחים טובים וחיילים אמיצים.[3]

דן סגרה, יהודי איטלקי, כתב בזיכרונותיו כי אינו יכול להיזכר במקרה לפני שנת 1938 כאשר חבריו ומוריו הפשיסטים הפלו אותו לרעה בשל יהדותו.[4] במהלך השנים 1934-1936 הצהיר מוסוליני מספר הצהרות פרו

1 R.J.B. Bosworth (2006) *Mussolini's Italy*. New York: Penguin Press, pp. 415–420.

2 Ibid.

3 R.J.B. Bosworth (2002) *Mussolini*. London: Arnold, pp. 272–273.

4 Dan Vittorio Segre (1985) *Memoirs of a Fortunate Jew*. New York: Laurel, pp. 47–48.

ציוניות וקיים מפגשים עם מנהיגים ציוניים. שינוי המדיניות החל בסוף שנת 1936, וזאת ממספר סיבות: המבצע הצבאי באתיופיה ופרסום חוקי גזע שם; התגברות המתח ביחסי איטליה עם מדינות המערב והכרזה על עיצומים כלכליים נגדה; התחממות היחסים עם גרמניה הנאצית בתחום התרבותי, האידיאולוגי והפוליטי; אימוץ מדיניות חוץ פרו ערבית. לדעתו של קארפי אחד המרכיבים המרכזיים היה המיתוס של 'הציוויליזציה האירופית החדשה' אשר שורשיו ברעיונות גזעניים אשר זכו לתמיכת מוסוליני בתקופה בה שאף להחיות מחדש את האימפריה הרומית. הממשלה האיטלקית גם שמה לב ליחס השלילי של העיתונות היהודית, כולל בארץ ישראל, למשטר הפשיסטי וכיבושיו באתיופיה. התעמולה הפשיסטית בחרה להציג זאת כהוכחה נוספת ש'היהדות הבין־לאומית' והציונות במיוחד, היו בין המובילים את המחנה האנטי פשיסטי. שינוי המדיניות כלל גם מינוי של קונסול כללי אנטי ציוני בירושלים, קווינטו מאזוליני. מוסוליני הורה על העברת כסף ונשק לסיוע למרד הערבי בארץ ישראל. בביקור בלוב באביב 1937 אף הכריז על עצמו כמגן האסלאם במזרח התיכון.[5]

המתקפה על זכויות היהודים צברה תאוצה לקראת סוף שנת 1937 וכללה צעדים אשר נראו כהקדמה לחקיקה חדשה: זיהוי ומפקד של יהודים, מהלכים ראשונים לאריזציה של חלק מהחברה, ניסוח הגדרה חוקית של יהודי. כל אלה קידמו בהדרגה את הדיכוי.[6] באוקטובר 1937 נתן מוסוליני את הרמז הראשון למדיניות המתוכננת כאשר פרסם מאמר לא חתום בכתב העת *Informazione Diplomatica* ובו טען כי הפתרון הטוב ביותר בעבור היהודים הוא להקים מדינה יהודית אך לא בארץ ישראל, כדי לא לפגוע ביחסי איטליה עם הערבים, וכי משטרו אינו תומך בהשפעה הלא מידתית של היהודים, ובמיוחד מהגרים יהודים.[7]

צרפתי מציג לוח זמנים של הצעדים נגד היהודים החל מתחילת שנת 1938. בשלב ראשון נערך איסוף מידע: ב־14 בפברואר משרד החינוך הלאומי פנה לרקטורים של האוניברסיטאות וביקש רשימות של סטודנטים ומרצים יהודים, איטלקים וזרים. בו ביום פנה משרד הפנים בבקשת מידע על יהודים המועסקים בשירות המדינה ובעיקר במשטרה המקומית והארצית.

---

5 דניאל קארפי (1998) 'ציונים וציונות באיטליה בעידן תהפוכות: 1936-1948'. **הציונות**, כרך 21 עמ' 121-145.

6 Michele Sarfatti (2006) *The Jews in Mussolini's Italy*. Madison: University of Wisconsin Press, p. 121.

7 Bosworth, *Mussolini*, p. 337.

באותו חודש הורה מוסוליני על הקמת מחלקה לחקר נושא הגזע, והפצת תעמולה גזענית במסגרת המשרד לתרבות פופולרית. ביום 24 בפברואר הוכרז כי לא תותר הגירת יהודים למושבות האיטלקיות באפריקה. צעדים אחרים היו קשים במיוחד לפליטים יהודים שנמלטו באותה עת לאיטליה מפני רדיפות באירופה. ב־18 במרץ, שישה ימים אחרי סיפוח אוסטריה לרייך הגרמני, הודיע משרד הפנים למפקדי משטרה באזורי הגבול על איסור הכנסת נתינים אוסטריים יהודים לאיטליה. החל מ־20 באפריל לא הורשו המועצות העסקיות המקומיות להעניק רישיונות מסחריים חדשים לזרים מגרמניה, מפולין, מרומניה, מאוסטריה וממדינות נוספות ונצטווו להעביר את הבקשה לשר הממונה. ב־31 במאי הורו משרדי החוץ והחינוך על רישום המוצא האתני והדת של זרים המבקשים להירשם לאוניברסיטאות באיטליה.[8] ההליך החוקי של הוצאת היהודים מהציבוריות האיטלקית החל ב־3 באוגוסט, עם החלת האיסור על יהודים זרים ללמוד בבתי ספר. החקיקה באיטליה הסתמכה על חוקי נירנברג מ־15 בספטמבר 1935, וראשיתה באיסור נישואי ארים עם בני זוג מגזע אחר. בהמשך באו צעדים מפורטים המורים על הוצאת היהודים מהצבא, ממערכת החינוך, מהבנקים וחברות הביטוח, מהמנהל והפוליטיקה, ומן המערכת העסקית והחקלאית, למעט מוסדות קטנים. לאיסורים אלה נוספה סדרה של פטורים למי ששירתו את המדינה והפשיזם ובני משפחותיהם.[9] ב־22 באוגוסט המנהלה לדמוגרפיה וגזע במשרד הפנים ערכה סקר של היהודים במדינה ונמצא כי היו באיטליה 58,412 יהודים שלהם הורה יהודי אחד או יהודי לשעבר, מהם 48,032 איטלקים ו־10,380 זרים. מספר היהודים 'הלכה למעשה', שהיו חברים בקהילה היהודית או הכריזו על עצמם כיהודים, היה 46,656 (מתוכם 37,241 איטלקים ו־9,415 זרים). ב־1 וב־2 בספטמבר אישרה מועצת השרים חקיקה המכוונת לגירוש יהודים זרים מאיטליה; הפיכת בתי הספר לארים; ויצירת סוכנויות שיבצעו את מדיניות הדיכוי.

ב־6 באוקטובר 1938 פרסמה המועצה העליונה של הפשיזם את 'הכרזת הגזע' על החקיקה המגדירה את ההשתייכות לגזע היהודי. המועצה הכריזה כי המשטר הפשיסטי מנוגד לגישה הפסיכולוגית, הפוליטית והבין־לאומית של היהודים ולכן אינם יכולים לתמוך בו באמת.[10] המועצה העליונה הודיעה גם כי היקף הצעדים שיינקטו יהיה תלוי בעמדת היהדות ביחס לאיטליה,

8 Sarfatti, *The Jews in Mussolini's Italy*, pp. 122–125.

9 Bosworth, *Mussolini*, pp. 339-342.

10 Sarfatti, *The Jews in Mussolini's Italy*, p. 129.

בנקטם צעד של סחטנות בין־לאומית. בתגובה, הכריז סטיפן ווייז, נשיא הקונגרס היהודי העולמי, כי יהדות אמריקה אינה יכולה לקבל את תנאיו של מוסוליני ותמשיך להתנגד לפשיזם, גם אם יהיו לכך השלכות על מצבם הקשה של יהודי איטליה. ב־7, 9 וב־10 בנובמבר אישרה המועצה את החקיקה ואת הצעדים כנגד בתי הספר. חקיקה נוספת הייתה בדצמבר.[11]

מוסוליני שקל לשלול את אזרחותם של חלק או אפילו כל היהודים האיטלקים, אך לבסוף הגביל זאת ליהודים זרים שקיבלו אזרחות איטלקית לאחר שנת 1918. החוק הוציא מכלל זה את מי שלחם בשורות הצבא האיטלקי במלחמת העולם הראשונה, או מי שנישאו עם איטלקים. הסיבות להחלטה לא לשלול את אזרחותם של יהודי איטליה היו פרגמטיות, בהן החשש שלא יוכלו לעבור לארץ אחרת, והרצון לא לנתק את הקשרים עם קבוצות של יהודים בעלי השפעה בארצות הים התיכון.[12] צעד נוסף כלל את סימון המסמכים האישיים כי נושאיהם שייכים ל'גזע היהודי'. דרכונים ותעודות זהות לא נכללו כדי לא למנוע מיהודים לעזוב את המדינה לתמיד. משנת 1940 נאסר על יהודים לשהות באזורי נופש פופולריים ולקראת סוף 1942 נאסר עליהם לעבור דירה. היהודים הודחו מכל התפקידים הציבוריים במדינה, זולת חברות בפרלמנט ובסנט.[13] עד סוף שנת 1938 עצרו השלטונות את רוב הפעילות היהודית למעט טקסים דתיים והגירה, כל כתבי העת היהודים־ציונים נסגרו, יחד עם שני פרסומים יהודים פשיסטים ואנטי ציונים, ומרבית הפעילים הציונים היגרו לארץ ישראל.[14] חוקי הגזע הדירו את היהודים מבתי ספר, מאוניברסיטאות ומאקדמיות, אך המדיניות החדשה התקבלה ב'שתיקה רועמת' מצד הממסד האקדמי. כשבעה אחוזים מסגל ההוראה, כ־390 אנשים, פוטרו מעבודתם.[15] ב־12 במרץ 1939 הוכרז על גירושם של מי שהגיעו לאיטליה לאחר 1 בינואר 1919, הכניסה למדינה נאסרה על יהודים מגרמניה, מפולין, מהונגריה, מרומניה ובהמשך גם מסלובקיה. ב־9 בפברואר 1940 אמר מוסוליני לדנטה אלמנסי, הנשיא החדש

---

11 Ibid., pp. 126–130.

12 Ibid., pp. 138–139, cited on 139. ראו למשל דניאל קארפי (1987) 'הממשלה האיטלקית ויהודי תוניסיה במלחמת העולם השנייה (יוני 1940-מאי 1943)'. **ציון**, 52, 1 עמ' 57-106.

13 צרפתי מעיר כי הפרלמנט פוזר בדצמבר 1938, משרת סנטור הייתה מינוי מלכותי לכל החיים, והמלך ראה לנכון לכבד זאת. Ibid., pp. 139–140.

14 קארפי, 'ציונים ציונות באיטליה בעידן תהפוכות: 1936-1948' עמ' 133-134.

15 Annalisa Capristo (2005) 'The Exclusion of Jews from Italian Academies', in Joshua D. Zimmerman (ed.) *Jews in Italy under Fascist and Nazi Rule, 1922–1945*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 81–113.

של איחוד הקהילות היהודיות באיטליה, חבר המפלגה הפשיסטית וסגן מפקד המשטרה עד חקיקת חוקי הגזע, שבמשך הזמן יצטרכו כל היהודים לעזוב את איטליה. ההנהגה היהודית הצליחה לדחות תכניות לגירוש מידי בהצביעה על כך שיהודים רבים מהגרים מרצונם. בסמוך לכניסת איטליה למלחמה לצד גרמניה ב־10 ביוני 1940 הוחלט לעצור יהודים זרים. עם זאת, בחודשים אפריל־מאי 1943 היו עדיין כ־9,000 יהודים זרים במדינה, מהם 6,386 עצורים: 4,339 רותקו למקומות יישוב ו־2,047 היו במחנות ריכוז. עוד 1,465 היו עצורים במחנה פראמונטי די טארסיה, והנותרים, כ־1,150, היו חופשיים לגור היכן שחפצו. במחנה פראמונטי הורשו העצורים לארגן את חיי היום־יום שלהם, כולל קיום תפילות.[16] מוסוליני אמנם כתב להיטלר במרץ 1943 מכתב שניתן היה להבין ממנו כי הוא תומך במדיניות ההשמדה הגרמנית, אך ככל הידוע לא תכנן ליישם זאת באיטליה.[17] עם זאת החוקים כנגד היהודים התקבלו על ידי שכבות רחבות בחברה האיטלקית, כולל המלך ויקטור עמנואל ה־3 אשר חתם עליהם, האפיפיור פיוס ה־11 מחה רק נגד סעיף אחד העוסק ברישום נישואים מעורבים עם קתולים, ואילו יורשו פיוס ה־12 לא השמיע כל מחאה ציבורית. מרבית אנשי האצולה וקציני צבא בכירים בסנט הצביעו בעד החוקים, אשר נתמכו גם על ידי סטודנטים ואינטלקטואלים, פעילי המפלגה הפשיסטית והעיתונים הקשורים עמה.[18] עם זאת זוקוטי מצביעה על ההבדל בין הרעיונות והאנשים בחיי היום־יום:

> בעוד רוב האיטלקים יכלו לקבל את הטענה כי הציונים אינם נאמנים למדינה, שפליטים יהודים גרמו לעליית מחירים וצפיפות... הם לא קיבלו את הרדיפה של שכניהם הקרובים... האיטלקי הממוצע הבין כי החוקים הפשיסטיים אינם דורשים ציות ללא שאלות, ניתן היה להפר אותם בכל עת.[19]

מתברר גם שחברי המפלגה לא הראו עניין רב בלימוד הבעיה היהודית שכן רק 864 נרשמו לקורס כזה מתוך יותר מארבעה מיליון חברים. 1,000 חברים הודחו מהמפלגה בגלל אהדה ליהודים. היו גם מקרים שליליים של

---

16 Sarfatti, *The Jews in Mussolini's Italy*, pp. 141–143.

17 Ibid., p. 160.

18 Michele Sarfatti (2005) 'Characteristics and Objectives of the Anti-Jewish Racial Laws in Fascist Italy, 1938–1943', in Joshua D. Zimmerman (ed.) *Jews in Italy under Fascist and Nazi Rule, 1922–1945*, pp. 71–80.

19 Susan Zuccotti (1987) *The Italians and the Holocaust*. London: Peter Halban, p. 47.

השפלות בידי פקידים, של פיטורים לא נדרשים בחוק בידי מעסיקים, ושל אנשי עסקים הלהוטים להשתלט על רכוש יהודי, אך האכזבה המרה ביותר ליהודים נבעה מיחסה של הכנסייה ובעיקר מזה של המלך.[20]

העזרה לפליטים ניתנה לרוב בידי 'ועדת הסיוע למהגרים יהודים' (דהלשם) שנוסדה בידי דנטה אלמנסי בשנת 1939. הארגון נתמך בידי ארגון הג'וינט האמריקאי וארגון היאס. דהלשם סייע ל־5,000 איש להגר מאיטליה.[21] איטלקים נוצרים הושיטו לו סיוע, תרומות חשובות באו מהכנסייה הקתולית, כמו הארכיבישוף של גנואה פיטרו בוטאו ועוזרו דון פרנסיסקו רפטו, והכומר הצרפתי האב מריה בנדטו.[22] באביב 1943 הביאו התבוסות הצבאיות של איטליה והרדיקליות הגוברת במפלגה הפשיסטית לרדיפות נוספות בגלל הצורך במציאת שעיר לעזאזל. הוכנו תכניות לגיוס נוסף נרחב של יהודים לעבודות כפייה, אך הן לא הוצאו לפועל בעקבות הדחתו של מוסוליני ב־25 ביולי 1943.[23]

תקופת הכיבוש הגרמני

הסיפור המלא של השואה באיטליה אינו נכלל בספר זה, אך חשוב להציג כאן כמה היבטים. אחרי הכיבוש הגרמני של מרכז איטליה וצפונה בספטמבר 1943, ייסדו הגרמנים משטר בובות בהנהגת מוסוליני שנודע כ'רפובליקה של סאלו'. המשטר החדש מיהר להכריז על היהודים כ'לאום אויב' והמשטרה והמיליציה שלו לכדה יהודים שנשלחו למחנה הריכוז פוסולי.[24] החברה האיטלקית נחצתה לשניים בתקופת השואה: 'עימות ברור היה קיים באותם חודשים בין האיטלקים "הרעים" – הרודפים, המלשינים, האדישים, והאיטלקים "הטובים" – המצילים, נוטי החסד, מגלי האהדה...'[25] ב־16 באוקטובר פשטו הגרמנים על הגטו היהודי ברומא ועצרו 1,259 אנשים והעבירום למחנה מעצר ליד הוותיקן, שם שוחררו כ־250 לאחר שהוכח כי אינם יהודים. יומיים לאחר מכן נלקחו הנותרים ברכבת לאושוויץ שם נרצחו רובם מיד. הידיעות על המעצר פשטו ברומא אך רק עיתון המחתרת גינה את המעשה הנורא למול התעלמות העיתונים האחרים. לא

20 Ibid., pp. 50–51.
21 Ibid., pp. 65–66.
22 Sarfatti, *The Jews in Mussolini's Italy*, pp. 208–209.
23 Ibid., pp. 147–150.
24 Jonathan Steinberg (2002) *All or Nothing: the Axis and the Holocaust, 1941–1943*. London: Routledge, p. 7.
25 Sarfatti, *The Jews in Mussolini's Italy*, p. 209.

היה כל גינוי מטעם הממשלה האיטלקית או הוותיקן, אשר ייתכן שהיה לו מידע מוקדם.[26] עם זאת, לפי דיווחי הגרמנים ההתנגדות הפסיבית של האוכלוסייה הפכה במקרים רבים למאמץ להסתיר את היהודים. הייתה זו הפעם הראשונה שתושבי רומא היו עדים להתקפה ברוטלית כזו על יהודים, ואחרי חמש שנים של חוקי גזע, הם התחילו להבין את המשמעות האיומה של דיכוי גזעי בידי הגרמנים.[27] בערב ה־30 בנובמבר פורסמה ברדיו פקודת המשטרה מס׳ 5 הידועה לשמצה. הוכרז כי כל היהודים באיטליה ייעצרו ויילקחו למחנות ריכוז בתחומי המדינה ורכושם יוחרם. הפקודה תוקנה עשרה ימים מאוחר יותר כדי להוציא מהכלל חולים, אנשים מעל גיל 70, או בני משפחות מעורבות, אך הממשלה האיטלקית לא יכלה לעצור ביד הגרמנים אשר העלו על רכבות הגירוש גם אוכלוסייה זו.[28] כ־37,100 יהודים איטלקים וכ־8,100 יהודים זרים חיו באיטליה בספטמבר 1943, מתוכם גורשו כ־4,439 איטלקים ו־1915 יהודים זרים, וגם 447 בעלי אזרחות לא ברורה. עוד 292 נרצחו באיטליה, בסך הכול כ־15 אחוז מהאוכלוסייה היהודית. אלה שניצלו זכו לעזרה של איטלקים נוצרים, אך גם הקרבנות היו תוצאה של שיתוף פעולה איטלקי עם הנאצים. ניתן למנות מספר הסברים לאחוז הגבוה של ניצולים: השואה התחילה מאוחר באיטליה, בתקופה בה תבוסת הגרמנים נראתה כאפשרית; הכיבוש בצפון נמשך עשרים חודש, עד סוף המלחמה, בעוד שרומא ופירנצה שוחררו כבר בקיץ 1944; גורם משמעותי שסייע להישרדותם הייתה רמת ההתערות הגבוהה של היהודים האיטלקים בחברה ודמיונם לכלל האוכלוסייה; עוד תרמה נטייתם, האופיינית למרבית האיטלקים, לפעול באופן עצמאי ולהערים על השלטונות, אך הישרדותם לא הייתה אפשרית ללא סיוע. ההחלטה לעזור ליהודים הייתה בדרך כלל רגשית, על רקע ההתנגדות הגוברת למלחמה, הסבל של האוכלוסייה והכיבוש הגרמני. גורם חשוב באיטליה, בניגוד למדינות כפולין והונגריה, היה העדר הכמעט מוחלט של מסורת אנטישמית, המצילים היו צריכים לחשוש פחות מהלשנה. עם זאת, רוב האוכלוסייה בחר שלא לסייע. המעטים שהחליטו לעשות כן הוכיחו אהדה לסבל אנושי והיו מוכנים לקרבנות, כולל אבדן חייהם, כדי לעזור לנרדפים.[29]

---

26 Zuccotti, *The Italians and the Holocaust*, pp. 116–127.

27 מאיר מיכאליס (1986) ׳המדיניות הגרמנית של ההשמדה באיטליה׳. **פעמים**, ירושלים: יד יצחק בן צבי, עמ׳ 4-27.

28 Zuccotti, *The Italians and the Holocaust*, pp. 166–171.

29 Ibid., pp. 272–287.

הצבא האיטלקי הגן על יהודים בשטחים כבושים על ידו בקרואטיה, ביוון ובדרום צרפת בשנים 1941-1943, זאת כמובן בניגוד לבעלי בריתו הגרמנים, אך גם בשונה מהדיכוי של המשטר באיטליה עצמה ופשעים שבוצעו נגד אזרחים באתיופיה, בספרד, ביוון ובסלובניה. מצב זה תואר גם כ'פרדוקס האיטלקי'. אנשי הצבא והדיפלומטים נקטו כל צעד אפשרי כדי להתנגד לתביעות הגרמניות לגרש את היהודים. הם אף התעלמו מהוראותיו של מוסוליני, לעתים בהסכמתו השקטה, עיכבו פקודות או טשטשו אותן והמציאו תירוצים ביורוקרטיים ושקרים כדי להטעות את הגרמנים.[30] לדעת זוקוטי רוב האיטלקים שהתמודדו עם בעיית היהודים בחוץ לארץ לא הכירו כמעט יהודים ולא היו עדים להשלכות המעשיות של חוקי הגזע, אך עתה נאלצו לטפל ב'בעיה היהודית' ולא יכלו להתעלם ממעשי הטבח, המעצרים והגירושים, אשר רובם הבינו כי מדובר למעשה בגזר דין מוות. 'הבעיה היהודית' בשטחי הכיבוש הייתה קשורה לדרך שבה ראו האיטלקים את כבודם שלהם, יוקרתם ועצמאותם במסגרת שותפות מדינות הציר. הם הבינו כי היענות לדרישות הגרמנים לגרש את היהודים תהפוך אותם לשותף זוטר וחלש ותפגע במעמדם בעיני האוכלוסייה המקומית. בשנת 1943 התערער מעמדן של מדינות הציר, הפקידים ואנשי הצבא האיטלקים לא היו מוכנים להיות שותפים לאחריות לביצוע השואה. אך בהמשך לציון הסיבות הנובעות מגישת הריאלפוליטיק טוענת זוקוטי כי הסיבות הרציונליות אינן חזות הכול וכי גם להגינות, אומץ והומניות הייתה השפעה. יחס זה עולה בבירור כאשר בוחנים את התנהגות החיילים הפשוטים אשר הצילו יהודים מידי רוצחי האוסטשה בקרואטיה, ניסו להציל נשים במחנות מעצר בסלוניקי מגירוש בטענה שהן נשותיהם, או לקחו עמם ילדים יהודים בעת הנסיגה של הצבא האיטלקי מצרפת לאיטליה.[31] הסברים אפשריים קשורים גם במאפיינים ואיסורים תרבותיים, וההכרה שיש גבולות שאין לחצות אותם. משמעות האירועים הייתה ברורה לפקידים האיטלקים בעת התרחשותם.[32] רוברטו

30 Ibid., p. 75. On the Italian efforts in the three area see pp. 74–89. See also Daniel Carpi (1977) 'The Rescue of Jews in the Italian Zone of Occupied Croatia'. *Rescue Attempts during the Holocaust*. Jerusalem: Second Yad Vashem International Conference.

31 Ibid., pp. 99–100. זוקוטי מצביעה על כך שאנשי ממשל בהונגריה, אף על פי שידעו כי צפויה תבוסה לגרמניה העבירו יהודים הונגרים וזרים לגירוש, כאשר בניגוד לכך הקונסוליה האיטלקית בסלוניקי העניקה דרכונים ליהודים יוונים ככל שניתן היה לטעון לקשר שלהם לאיטליה, אף כי העיר הייתה באזור הכיבוש הגרמני.

32 Steinberg, *All or Nothing*, pp. 132–134.

דוצ'י ממשרד החוץ אשר עקב מקרוב אחר הוויכוח עם הגרמנים על הסגרת יהודים לידיהם, דאג להסתיר את המסמכים במהלך הכיבוש הגרמני וניתן להם פרסום רק אחרי השחרור בידי בעלות הברית.[33] מסמך אחר היה על מאמצי משרד החוץ להציל יהודים במהלך 1938-1943. הוא יצא לאור ב־1946 כחלק מהתעודות שהוגשו בידי הממשלה האיטלקית לבעלות הברית לקראת ניסוח חוזה השלום. עם זאת טוען שוורץ כי העדר תמיכה איטלקית במדיניות ההשמדה הגרמנית אינה מלמדת על העדר אנטישמיות, מכיוון שלאיטליה הייתה מדיניות רדיפה משל עצמה בהתאם לאינטרסים שלה בשטחים שבשליטתה. אולם הנציגים הרשמיים של הקהילה היהודית רפאל קנטוני, קרלו אלברטו ויטרבו והרב הראשי דוד פראטו תמכו בטענות של הממשלה לאי־אשמה.[34] בתקופה שלאחר מכן זכה נושא האנטישמיות לתשומת לב מעטה. הרוזן ספורצה ששיחק תפקיד מרכזי בדיפלומטיה האיטלקית כשר חוץ בשנים 1947-1951, הגדיר את האנטישמיות כאנטי איטלקית ותלה את יחסם של הגרמנים גם בכך כי הם קיבלו את הדת הנוצרית כאלף שנה אחרי האיטלקים.[35] הדימוי של איטליה עוצב על ידי פוליטיקאים ואינטלקטואלים בתקופה החשובה מאז נפילת מוסוליני ועד חתימת חוזה השלום (1943-1947). הם תרמו להיווצרות המיתוס של 'האיטלקי הטוב' תוך שימוש במה שכונה 'הקלף היהודי'. ואכן הכנס הראשון של קבוצות ציוניות באיטליה שהתקיים ברומא בינואר 1945 בנוכחות נציגי הבריגדה והג'וינט שיבח בהחלטה הראשונה שלו את היחס ההומניטרי של הכנסייה הקתולית שהושיטה סיוע לנרדפים באיטליה ובאירופה. ההחלטה פורסמה באיטליה והועברה על ידי משרד החוץ לשגרירויות בחו"ל כדי לפרסמה בתקשורת ובחוגים יהודיים וציוניים. חשוב גם לציין כי יהודי איטליה הרגישו שהאינטרס שלהם כמיעוט הוא להימנע מתוכחה לאיטלקים ולעצב יחסים טובים עם האומה והממשלה.[36]

33 Guri Schwarz (2008) 'On Might Making and Nation Building: The Genesis of the "Myth of the Good Italian", 1943–1947'. *Yad Vashem Studies*, pp. 1–33.

34 בנאום הראשון שלו עם שובו לאיטליה הנגיד פראטו את גרמניה הנאצית לעומת האיטלקים אשר לא חשו כל שנאה גיזעית ועשו מאמץ רב לעזור לנרדפים.

35 Ibid., p. 4. Sforza's quote is from the preface he wrote to Giacomo Debenedett's essay, *Otto Ebrei*.

36 Ibid., pp. 7–8, 31.

ביבליוגרפיה

מיכאליס מאיר (1986) 'המדיניות הגרמנית של ההשמדה באיטליה'. **פעמים**, ירושלים: יד יצחק בן צבי.

קארפי דניאל (1998) 'ציונים וציונות באיטליה בעידן תהפוכות: 1936-1948'. **הציונות**, כרך 21 עמ' 155-121.

Bosworth, R. J. B. (2002) *Mussolini*. London: Arnold.

Bosworth, R. J. B. (2006) *Mussolini's Italy*. New York: Penguin Press.

Capristo, Annalisa (2005) 'The Exclusion of Jews from Italian Academies', in Joshua D. Zimmerman (ed.) *Jews in Italy under Fascist and Nazi Rule, 1922–1945*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 81–113.

Carpi, Daniel (1977) 'The Rescue of Jews in the Italian Zone of Occupied Croatia'. *Rescue Attempts during the Holocaust*. Jerusalem: Second Yad Vashem International Conference.

Sarfatti, Michele (2005) 'Characteristics and Objectives of the Anti-Jewish Racial Laws in Fascist Italy, 1938–1943', in Joshua D. Zimmerman (ed.) *Jews in Italy under Fascist and Nazi Rule, 1922–1945*. Cambridge: Cambridge University Press, pp.71–80.

Sarfatti, Michele (2006) *The Jews in Mussolini's Italy*. Madison: University of Wisconsin Press.

Schwarz, Guri (2008) 'On Might Making and Nation Building: The Genesis of the "Myth of the Good Italian", 1943–1947'. Jerusalem: Yad Vashem Studies, pp. 1–33.

Segre, Dan Vittorio (1985) *Memoirs of a Fortunate Jew*. New York: Laurel.

Steinberg, Jonathan (2002) *All or Nothing: The Axis and the Holocaust, 1941–1943*. London: Routledge.

Zuccotti, Susan (1987) *The Italians and the Holocaust*. London: Peter Halban.

פרק שביעי:

הפליטים היהודים באיטליה

הפליטים היהודים הגיעו לאיטליה מרחבי אירופה כתחנה אחרונה לפני הפלגתם לארץ ישראל. בפרק זה נדון ביחסם של הדיפלומטים הבריטים והשלטונות האיטלקיים לפליטים כמו גם התנהגותם של הפקידים, שומרי הגבול, ו'האיש מן הרחוב' באיטליה. ההסתננות של הפליטים בסיוע הבריחה לא התקבלה בסבר פנים יפות על ידי הממשלה האיטלקית או אונרר"א, אשר חששו מהעומס הגובר על כלכלת איטליה המרוששת. הבריטים לחצו כל העת לסגור את הגבולות לכניסת יהודים או ליציאתם. המדיניות האיטלקית כללה שיקולים ערכיים ופוליטיים והממשלה בחרה להעלים עין מכניסת היהודים. השלטונות האשימו כי קיים מחסור בשומרי גבול וגם ציינו שעד אפריל 1946 היו מעברי הגבול תחת פיקוח בעלות הברית. גם אחר כך המשיכו האיטלקים במדיניות עצימת העיניים.[1] חקירה בריטית של מעבר ראסייה בגבול האיטלקי־אוסטרי הוכיחה כי לשומרי הגבול האיטלקים לא היה כל מושג מי רשאי להיכנס ואילו מסמכים נדרשים מחיילי בעלות הברית. כל אדם שלבש מדים של אחד מצבאות בעלות הברית והציג מסמכים שנראו רשמיים הורשה לחצות את הגבול, כמו גם כל אזרח שהציג אישור חתום בידי קצין בריטי או אמריקאי.[2]

המדיניות כלפי פליטים וזרים הוחמרה בשנת 1947, והמגמה להגבלת מספרם במדינה הביאה לעריכת מפקד של זרים במטרה לעצור או לגרש

1 יעקב מרקוביצקי (1996) 'מדיניות ממשלת איטליה בשאלת הפליטים היהודיים 1945-1948'. **דפים לחקר תקופת השואה** י"ג, עמ' 129-147.

2 Arieh J. Kochavi (2001) *Post Holocaust Politics*. Chapel Hill, NC and London: University of North Carolina Press, pp. 243–244.

את חסרי המסמכים המתאימים ולהנהיג הגבלות תנועה. חוסר שביעות הרצון מנוכחות הפליטים הרבים נגעה גם ליהודים במקרים מסוימים, כמו מכתבו של פקיד בכיר בעיר לצ'ה למשרד הפנים ב־1 בדצמבר 1946, בו האשים את הפליטים בגרימת נזק לתיירות המקומית בהשתלטות על החופים, וכן מעורבות בעיסוקים לא ישרים כמו הברחות או ספקולציות בכספים, לכן חפצה לדעתו האוכלוסייה המקומית בסילוקם מהאזור.[3] הממשלה האיטלקית סירבה ליטול עליה אחריות לפליטים אשר לא היו זכאים לטיפולה של אונרר"א, זאת מסיבות כלכליות אך גם פוליטיות בטענה שהסכמי שביתת הנשק משנת 1943 אינם מתייחסים כלל לפליטים זרים, והמשטרה אינה יכולה לאכוף את החוק עליהם, כך שהאחריות היא על בעלות הברית בלבד. איטליה הדגישה גם כי אינה מדינה חברה באונרר"א ולכן אין לה מחויבות לסייע לפליטים.[4] בהסכם עם הוועדה המכינה של הארגון הבין לאומי לפליטים המיועד להחליף את אונרר"א (PCIRO) שנחתם באוקטובר 1947 נקבע כי איטליה אחראית רק לספק שירותים ואמצעים. המשך זרימת הפליטים חיזק את הנחישות האיטלקית להגן על החוק והסדר במדינה. לקראת סוף שנת 1947 מרבית הפליטים החדשים היו יהודים, כ־18,000 איש שנעזרו בידי הארגון הבין לאומי לפליטים. איטליה הגבירה את ביקורת הגבולות והמשיכה להעלים עין מההפלגות של ספינות המעפילים לארץ ישראל.[5]

איטליה סבלה מאבטלה ומשבר כלכלי, אך הציבור היה מוכן להעדיף שיקולים הומניטריים ולסייע לבריחה למרות הוראות מפורשות וללא טובת הנאה. 'על הבריחה היה מוטל למצוא את הגבול הנכון ואת הפקיד או איש המשטרה האיטלקי הנכון'.[6] דקל מתאר את התמיכה המוסרית והמעשית שקיבלה הבריחה מהאוכלוסייה האיטלקית: הכפריים היו מדווחים על

3 Pamela Ballinger (2007) 'Borders of the Nations, Borders of Citizenship: Italian Repatriation and the Redefinitions of National Identity after World War II'. *Comparative Studies in Society and History*, vol. 49, no. 3, pp. 713–741, cited on p. 736. See also Pamela Ballinger (2012) 'Entangled or "Extruded" Histories? Displacement, National Refugees, and Repatriation after the Second World War'. *Journal of Refugee Studies*, vol. 25, no. 3, pp. 366–386. Mario Toscano (1990) *La 'Porta di Sion'*. Bologna: Il Mulino, p. 136.

4 Silvia Salvatici (2014) 'Between National and International Mandates: Displaced Persons and Refugees in Postwar Italy'. *Journal of Contemporary History*, vol. 49, no. 3, pp. 514–536.

5 Ibid., p. 531.

6 Yehuda Bauer (1970) *Flight and Rescue: Brichah*. New York: Random House, pp. 280–281, cited on 281.

תנועות משמרות הגבולות וסייעו במציאת מקלט זמני לפליטים, הם עשו זאת שלא על מנת לקבל שכר, או בתמורה לחפיסת סיגריות או מזון. אנשי המשטרה האיטלקים שלא אהדו את הבריטים דיווחו לאנשי הבריחה על פעילות סוכני המודיעין הבריטיים למניעת כניסתם של יהודים למדינה. במקרים שבהם נעצרו פליטים על ידי פטרולים בריטיים ונמסרו למשטרה האיטלקית, העבירו אותם השוטרים לידי הבריחה ולעתים הובילו בעצמם את הפליטים אל מעבר לגבול. במקרה אחד שבו עצרה המשטרה פליטים במראנו כתוצאה מלחץ בריטי, הסיפור הגיע לעיתונים ואלה דיווחו על חוסר האנושיות שבמעצר הפליטים בקור העז.[7] הבריטים האשימו את שומרי הגבול האיטלקים בלקיחת שוחד, אך לפי דיווחיהם של השליחים והפליטים כאחד, פעלו שומרי הגבול מתוך תחושה אנושית בעיקר, תוך התפתחות יחסי ידידות עם אנשי הבריחה.[8]

אנשי השגרירות הבריטית האשימו את אונרר"א בתמיכה בפליטים ועידוד מעשים קיצוניים, והזהירו את הממשלה האיטלקית כנגד קשרי הסוכנות לטרור. אונרר"א אכן רצתה שהפליטים יעזבו את המחנות שלה,

---

באואר כותב כי הבריחה רצתה לשכנע את שומרי הגבול בזכותם המוסרית של הפליטים היהודים לחצות גבולות בדרכם לארץ ישראל, ולא נתנה שוחד כפי שהיה נהוג בפולין או בהונגריה, לעתים הוצעו מתנות באופן גלוי. Ibid., pp. 313–314.

7 Ephraim Dekel (1973) *B'riha: Flight to the Homeland*. New York: Herzl Press, pp 276-277, 285-286.

ראו גם אפרים דקל (1958) **בנתיבי הבריחה**. ישראל: מערכות, עמ' 478-481. הוא מספר על אשתו של מפקד מעבר גבול איטלקי בברנר, בין איטליה לאוסטריה, אשר בראותה קבוצה של פליטים תשושים שנעצרו, כולל נשים וילדים, אשר עמדו להחזירם לאוסטריה, גערה בבעלה כי אל לו להילחם בפליטים, בלי קשר לחוק או לדרישות הבריטים. היא הצדיקה את הפליטים וטענה כי לו הייתה במקומם היא ומשפחתה היו פועלים באותה דרך, ואיימה להצטרף בעצמה לפעילות הבריחה. המפקד ואשתו היו לידידים וסייעו לבריחה.

8 Susanna Kokkonen (2011) *The Jewish Refugees in Post-War Italy, 1945–1951: The Way to Eretz Israel*. Saarbrucken: Lap Lambert Academic Publishing, pp. 28–29, cited on p. 29.

קוקונן מעירה כי מחקר נרחב ועדויות רבות של פליטים ושליחים יהודים כולם מעידים על ההתנהגות הטובה של הקצינים ושומרי הגבול האיטלקים (עמ' 30). דן ויטוריו סגרה, יהודי איטלקי אשר שירת בבריגדה ועבד עם שירות הביון הצבאי האיטלקי בתרגום הדו"חות שלהם לאנגלית, תאר את יחסם לפעילות הציונית הסודית: 'מאחר והפעילות הציונית לא היוותה סכנה לאיטליה, קציני הריגול הנגדי שיתפו אתי פעולה בשתיקה. מרביתם היו קצינים בקרביניירי. כאשר נתנו לי דו"ח על פעילות סוכנים של ארגונים ציוניים, הוסיפו בדרך כלל הערה שהמידע אינו מעניין את הדרגים הגבוהים, שזו הייתה דרכם לומר לי כי אני יכול לעשות כרצוני עם הדו"חות, כולל להשליכם לסל הניירות'.
Dan Vittorio Segre (2005) *Memories of a Failed Diplomat.* London: Halban, p. 32.

וחלק מהמנהלים המקומיים שלה קשרו יחסים טובים עם הפליטים ותמכו בשאיפתם לעלות לארץ ישראל.[9]

הבריחה השתמשה בחמישים משאיות ומספר קטן יותר של ג'יפים להסעת הפליטים בין אוסטריה, גרמניה ואיטליה, אך חלקו האחרון של המסע נעשה לרוב ברגל. הפליטים, גברים, נשים וילדים, היו צריכים לעבור שדות, נהרות והרים, ואף חצו את האלפים. הדרך מאוסטריה לאיטליה דרך הכפר ההררי קרימל הייתה מסוכנת ביותר. על הפליטים היה לטפס בעלייה תלולה בשביל צר. לאחר עלייה של יותר מקילומטר הגיעו לבקתה קטנה ובה ציפה להם מזון שהוכן בידי הבריחה. המסע נמשך עוד כ־6 קילומטר עד לחלקו הקשה של חציית שרשרת רכסים בגובה של כ־3,700 מטר. הם נאלצו לזחול על ידיהם ורגליהם ונאחזו בחבלים שנועדו לספק ביטחון מינימלי. אנשי הבריחה חיכו להם בצד האיטלקי של הגבול. לנוכח סכנות הדרך הורשו רק אנשים בגיל 16-30 לצאת למסע, והכלל היה שחולים או נשים הרות לא יוכלו לקחת בו חלק, מחשש שיסכנו את עצמם ואת הקבוצה כולה. למרות האיסור מאות נשים הרות התעלמו מהאזהרות והצליחו לחצות את האלפים, וכמה מהן אף ילדו במהלך הדרך.[10] בהיותם במחנות באיטליה היו האנשים נתונים לפיקוח של שלוש סוכנויות איטלקיות שונות: המשטרה (קרבינייירי), משטרת הביטחון ומשטרת המכס. הללו חששו מקשרים אפשריים של הפליטים עם גופים קומוניסטיים, ארגוני טרור, פושעי מלחמה, הפרעות סדר ופשעים אחרים. החשש מטרור היה קשור גם למצב הפוליטי בארץ ישראל, והחמיר עם הפיצוץ בשגרירות הבריטית ברומא על ידי האצ"ל.[11] הממשלה נקטה צעדים להגבלת הפליטים ורישומם בתחילת 1947, וגם בוצעו מעצרים, אך עם זאת הבטיח ראש הממשלה דה גאספרי למוזס לוויט מבכירי הג'וינט בפגישתם ב־16 ביוני 1947, כי הצעדים שיינקטו כלפי הפליטים הזרים במדינה לא ישנו את מצבם של הפליטים היהודים, אלה 'ימשיכו ליהנות מהנדיבות והאירוח האנושי, בעודם מצפים לאפשרות להעברה למדינות אחרות'.[12]

הצעדים הראשונים של התארגנות הפליטים במחנות באיטליה כללו

---

9 Kokkonen, *The Jewish Refugees in Post-War Italy, 1945–1951*, pp. 182–185, 190–191. מרקוביצקי '**מדיניות ממשלת איטליה בשאלת הפליטים היהודיים 1945-1948**' עמ' **135-136**.

10 Dekel, *B'riha: Flight to the Homeland*, pp. 153–154.

11 Kokkonen, *The Jewish Refugees in Post-War Italy, 1945–1951*, pp. 57–60. על הפיצוץ ראו בפרק שמיני.

12 Toscano, *La Porta di Sion*, pp. 160–161.

בחירת ועדות והקמת גוף מייצג כלפי השלטונות הבריטיים והאיטלקיים. הוועידה הראשונה של הפליטים נערכה ברומא ב־26-28 לנובמבר, ונכחו בה 140 צירים שנבחרו בכל המחנות. המטרה העיקרית הייתה להתכונן לעלייה לארץ ישראל, ארגון פעולות חינוך, הכשרה ותרבות. במסגרת סקר שנערך בקרב כ־12,000 פליטים ששהו באיטליה באותה עת, השיבו 9,174. מהם רצו 98 אחוז לעלות לארץ ישראל, בעוד 33 אחוז הגדירו עצמם כציונים. כ־16 אחוז ציינו שהבינו בעקבות המלחמה כי היהודים צריכים מדינה משלהם, כלומר ארץ ישראל. עוד 20 אחוז השיבו כי שהחשש מסביבתם העוינת השפיע על רצונם לעלות, 22 אחוז אחרים רצו ליצור חיים יהודיים לאומיים ותרבותיים. ניתן לטעון עם זאת כי הפליטים שנאבקו להגיע לאיטליה כדי להפליג ממנה לארץ ישראל היו חיל חלוץ ציוני. על פי הנתונים הכוללים נראה כי כשני שלישים מהפליטים בגרמניה, באוסטריה ובאיטליה, אכן היגרו לארץ ישראל.[13] הפעילות הפוליטית הייתה אינטנסיבית וקשורה גם לכך שהספינות הפליגו מאיטליה וכאן נעשתה מלאכת הבחירה וקביעת סדרי עדיפויות לעלייה. כדי להימנע מבחירות שיגבירו את המתיחות המפלגות הגיעו להסכמה על נציגות הפליטים לקונגרס הציוני העולמי שנערך בפאריס בדצמבר 1946.[14] עם זאת נמשך הוויכוח הפוליטי, במיוחד היחסים המתוחים בין מפלגות הפועלים לבין בית"ר, המפלגה הרוויזיוניסטית.[15] חיי היום־יום במחנות היו קשים, במחנות שנוהלו בידי השלטונות האיטלקים היו התנאים טובים פחות מאשר במחנות אונרר"א. לאיטלקים לא היה ניסיון בטיפול בפליטים, הם היו מודאגים מתנועת הפליטים לאיטליה ולא רצו לעודד הגעת נוספים. נמצאו מעט מאוד מקומות עבודה ולכן עסקו רבים בפעילות בשוק השחור, והחשד נפל על כל יושבי המחנה. היו גם בעיות חברתיות אך אנשי אונרר"א נטו לייחס את חוסר המשמעת של הפליטים לאופיים במקום לניסיונם הקשה במלחמה ולסכנה המתמדת שחיו בה.[16] בניגוד למדיניות באזור הכיבוש הבריטי בגרמניה, הפליטים היהודים באיטליה הוכרו כלאום ושהו במחנות נפרדים, עם זאת שררו יחסים מתוחים עם

13 Kokkonen, *The Jewish Refugees in Post-War Italy, 1945–1951*, pp. 106–112, 112–116, 118.

14 Ibid., pp. 119–125.

15 יעקב מרקוביצקי (1987) 'בית"ר ושארית הפליטה באיטליה 1945-1946'. **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 7 עמ' 232-284.

16 Kokkonen, *The Jewish Refugees in Post-War Italy, 1945–195* pp. 156–171.

מפקדי מחנות שהיו אנשי צבא בריטיים, ונטען כי לעתים גילו יחס נוקשה כלפי הפליטים, ובעקבות זאת שוחררו מתפקידם.[17]

ביבליוגרפיה

דקל אפרים (1958) ***בנתיבי הבריחה***. ישראל: מערכות.

מרקוביצקי יעקב (1987) 'בית"ר ושארית הפליטה באיטליה 1945-1946'. ***עיונים בתקומת ישראל***, כרך 7 עמ' 232-284.

מרקוביצקי יעקב (1996) 'מדיניות ממשלת איטליה בשאלת הפליטים היהודיים 1945-1948'. **דפים לחקר תקופת השואה**, י"ג, עמ' 129-147.

Ballinger, Pamela (2007) 'Borders of the Nations, Borders of Citizenship: Italian Repatriation and the Redefinitions of National Identity after World War II'. *Comparative Studies in Society and History*, vol. 49, no. 3, pp. 713–741.

Ballinger, Pamela (2012) 'Entangled or "Extruded" Histories? Displacement, National Refugees, and Repatriation after the Second World War'. *Journal of Refugee Studies*, vol. 25, no. 3, pp. 366–386.

Bauer, Yehuda (1970) *Flight and Rescue: Brichah*. New York: Random House.

Bauer, Yehuda (1989) *Out of the Ashes*. New York and Oxford: Pergamon Press.

Dekel, Ephraim (1973) *B'riha: Flight to the Homeland*. New York: Herzl Press.

Kochavi, Arieh J. (2001). *Post Holocaust Politics*. Chapel Hill, NC and London: University of North Carolina Press.

Kokkonen, Susanna (2011) *The Jewish Refugees in Post-War Italy, 1945–1951: The Way to Eretz Israel*. Saarbrücken: Lap Lambert Academic Publishing.

Salvatici, Silvia (2014) 'Between National and International Mandates: Displaced Persons and Refugees in Postwar Italy'. *Journal of Contemporary History*, vol. 49, no. 3, pp. 514–536.

Toscano, Mario (1990) *La Porta di Sion.* Bologna: Il Mulino.

17 Ibid., pp. 172–177.

פרק שמיני:

איטליה מול בריטניה

המאבק הבריטי נגד עלייה ב׳ בשנים 1945-1948 התמקד בנמלי הים התיכון והים השחור. הבריטים השקיעו מאמץ מיוחד באיטליה כדי להתמודד עם מאמצי המוסד לעלייה ב׳ להגביר את ההפלגות מחופיה לארץ ישראל. הממשלה האיטלקית מצאה עצמה לכודה בין שני הצדדים ונאלצה לתמרן ביניהם. נבחן כאן בפירוט את המאבק הפוליטי בתוך משולש כוחות זה אשר נודעה לו השפעה רבה על מאמץ ההעפלה. מאבק שקיבל לראשונה תהודה בפרשת לה ספציה באפריל-מאי 1946 והלך וגבר עד שהגיע לשיאו בפרשת *אקסודוס* ביולי-אוגוסט 1947 ופרשת *הפאנים* בסוף אותה שנה.[1]

ב־30 בינואר 1946 שלחה השגרירות הבריטית ברומא מסר סודי למשרד החוץ האיטלקי, והביעה בו את דאגת ממשלתה מהתגברות ההגירה הלא חוקית מאיטליה וקראה לראשונה לנקיטת צעדי עונשין כנגד אזרחים איטלקים שסייעו לה.[2] הבריטים ציפו שאיטליה תפעל בדרך נחושה יותר ותיטוש את המדיניות הכפולה אשר התעלמה באופן רשמי מהבעיה אך סייעה בחשאי לעלייה ב׳, אשר לבד מהערך ההומניטרי שלה, כללה גם יתרון כפול של העברת אלפי פליטים מאיטליה ופגיעה במדיניות הים תיכונית של בריטניה.[3] הממשלה האיטלקית לא נטתה להסכים לדרישות הבריטים משיקולים חוקיים ופוליטיים, ובחרה תחת זאת להדגיש את הקשיים הניצבים בפניה. היא טענה כי רצונה להיענות לפניות הבריטיות מושם לאל בגלל מעמדה הפוליטי הנחות אשר נקבע בידי בעלות הברית. דיפלומטים

1 בהמשך פרק זה.

2 Mario Toscano (1990) *La Porta di Sion*. Bologna: IL Mulino, p. 67.

3 Ibid., p. 68.

איטלקים הסבירו לבריטים כי איטליה לא תסכים להיות כלי משחק שולי במשחק הכוחות לעתיד בים התיכון. בתחילת 1946 התמקדה מדיניות החוץ האיטלקית בהחזרת עצמאותה של המדינה, תוך ניצול ירידת העצמה הבריטית ועלייתה של ארצות הברית.[4]

הפיצוץ בשגרירות הבריטית ברומא ב־31 באוקטובר 1946 כתוצאה מפצצה שהוטמנה על ידי אנשי האצ"ל הכה בתדהמה את האיטלקים והבריטים כאחד. הנזק נגרם בעיקר למעון השגריר, אף אחד מעובדי השגרירות לא נפגע, אך איטלקי שעבר במקום בעת הפיצוץ נפצע קשה.[5] ראש הממשלה קלמנט אטלי הורה לשגריר נואל צ'רלס להודות לשר החוץ פיטרו נני על הצעת הסיוע שלו, אך גם להדגיש בפניו כי הממשלה הבריטית מצפה שתינתן הגנה משטרתית לשגרירות ולעובדיה, וכי תיערך חקירה בקשר לזהות המבצעים שתביא למעצרם.[6] האצ"ל נטל אחריות למתקפה בכרוז שפורסם בתקשורת ב־2 לנובמבר, בכנותו את השגרירות 'אחד ממרכזי הקשר נגד היהודים' ו'המרכז העיקרי לפעילות נגד העלייה היהודית'. הוא גם שלח מכתב לראש הממשלה דה גאספרי, הציג את הנימוקים שצוינו כאן להתקפה, ואת תקוותו כי העם האיטלקי וממשלתו יגלו אהדה למעשיהם.[7]

אך העמדה האיטלקית הייתה שונה, העיתונות דנה בבעיות החמורות הנוצרות בידי הפליטים במדינה, והאירוע היה לנקודת מפנה ביחס אליהם, כאשר הפליטים היהודים ככלל הפכו לחשודים. הבריטים זכו לעליונות מוסרית, זמנית לפחות, בעיני השלטונות האיטלקים.[8] קציני משטרה בריטים הגיעו מארץ ישראל כדי לחקור את מעורבות האצ"ל במתקפה, נציג הסוכנות היהודית באיטליה אומברטו שלמה נכון שלח מכתב לשגרירות והביע בו את הזדעזעותו מהמתקפה והדגיש שהסוכנות היהודית מגנה אלימות כזו.[9] השגרירות עדכנה את משרד החוץ על התפתחות החקירה, בציינה כי המשטרה האיטלקית מגלה חריצות ניכרת במרדף אחרי חשודים בארגונים היהודיים השונים, התגלה כי שלושה גברים הידועים כאנשי האצ"ל הגיעו

4 Ibid., pp. 69–70.

5 FO 170/1195.

6 Ibid.

7 Centro Bibiliografico, Archivio Storico dell'unione delle Communita Ebraiche Italiana, Fondo Attivita Dell' Unione delle Comunita Israelitiche Italiana dal 1934, Serie Erez Israel e Stato Ebraico, Busta 91A, Fasciolo 91A-5, Erez Israel 1945–1946.

8 Susanna Kokkonen (2011) *The Jewish Refugees in Post-War Italy, 1945–1951: The Way to Eretz Israel.* Saarbrücken: Lap Lambert Academic Publishing, p. 68.

9 FO 170/1195, 4 November 1946.

לאיטליה ב־21 באוקטובר באנייה *קהיר* שהפליגה מאלכסנדריה וחיפה, וכי אחד מהם היה כנראה במלון ברומא בו נמצאו ונעצרו עוד שני חשודים יהודים מארץ ישראל.[10]

בינואר 1947 הובאו לדיון משותף של הרשויות האיטלקיות ואנשי השגרירות הבריטית שורה של אמצעים כנגד ספינות החשודות במעורבות בהעפלה. בין עשרת האמצעים שהוחלט עליהם נכללו בדיקה מקיפה של כל הספינות ומסמכי הנוסעים; בדיקה קפדנית של בטיחות הספינות בהתאם ל'אמנה הבין־לאומית לבטיחות החיים בים' משנת 1929; ועמידה על כך שהספינות מצייתות לכללי קווי ההעמסה בהתאם לאמנה משנת 1930; בדיקות סניטריות של הספינות; ומתן שליטה מלאה למשטרה באזורים הידועים כמוקד לפעילות העפלה.[11] אבל באותה תקופה הייתה ההשפעה הבריטית בירידה. מסמך מדיניות בריטי על השלכות השפעת המצב הכלכלי הקשה במדינה על מדיניות החוץ שלה קבע כי גם אם בריטניה היא עתה בתפקיד שותף זוטר לארצות הברית, עליה להכיר בחיוניות של שותפות זו.[12] השגריר צ'רלס דיווח למשרד החוץ כי לקשיים הכלכליים של בריטניה ניתן כיסוי מלא בעיתונות האיטלקית, דבר שגרם 'להפחתה מסוימת' ביוקרה הבריטית. האיטלקים קיוו לסיוע כלכלי בריטי, אך עתה הם שמים מבטחם בארצות הברית. השגריר הצביע על ההיבטים החיוביים של המצב החדש: אכן אין זה נעים לראות את ארצות הברית תופסת את מקומה הבכיר של בריטניה ביחסים עם איטליה, אך מכיוון שכך קרה ביוון ובתורכיה, יש בכך היגיון, ואף אינטרס בריטי שכך יהיה גם באיטליה. המלצתו כי השפעת בריטניה תגדל אם תנהג באורח ידידותי כלפי איטליה בעת הדיונים על הסכם השלום לא אומצה על ידי משרד החוץ.[13] מברקו של בווין לשגרירות ברומא עם הגעתה של *הסוזנה* (*שבתאי לוזינסקי*) שהפליגה מאיטליה לארץ ישראל נשא מסר תקיף במיוחד. הוא הורה לשגריר למסור לממשלה האיטלקית כי עליה לנקוט מדיניות דינמית על מנת למנוע את ההפלגות משטחה ואם יגיעו ספינות נוספות שהפליגו מאיטליה, נוסעיהן יוחזרו לנמל המוצא.[14] השגריר צ'רלס השיב כי בהעברת המסר לממשלה האיטלקית הוא לא כלל את האיום

---

10 Ibid., 24 November 1946.

11 17 January 1947. Archivio Storico Ministro Affari Estery 1945–50, b.114 (1947) fax. 1 Sionismo, Clandestini Ebrai University Project for Immigration. 1 See also the Haganah Archives 123/Ital.

12 FO 371/66733, 12 February 1947.

13 Ibid., undated.

14 FO 371/61803, 17 March 1947.

להחזרת המהגרים מכיוון שאינו רואה כיצד ניתן לממש אותו בפועל. הוא תהה אם בווין מתכוון לרתום את השלטונות הצבאיים של בעלות הברית הפועלים בהתאם להסכם שביתת הנשק ובראשם עומד גנרל אמריקאי והוסיף כי איום דומה לא הופנה לממשלה הצרפתית.[15] תשובתו של בווין לשגריר הייתה כי הוא מסכים שבריטניה לא צריכה לאיים במקרה הנוכחי בהחזרת המהגרים לאיטליה, אך הורה לו, עם זאת, להודיע לממשלה האיטלקית שבמקרים של ספינות נוספות בריטניה אכן תעמוד על כך שאיטליה תקבל אותם בחזרה.[16] הממשלה האיטלקית המשיכה בניסיונות לרצות את הבריטים, וב־20 במרץ 1947 שלח שר ההגנה לואיג'י גאספארוטו מברק למפקד הצי האיטלקי, והדגיש בו את הצורך בערנות מרבית בעת סיוריהם הימיים כדי למנוע כל חשד של שותפות הצי בהגירה היהודית. הוא הוסיף כי ניתן לרחם על המהגרים במקרים מסוימים, אך היה הכרח מוחלט למנוע את העברתן של קבוצות יהודים לארץ ישראל.[17] שר החוץ ספורצה שלח כבר למחרת היום עותק ממברק זה לשגריר צ'רלס.[18] במכתב התגובה הארוך שלו ציין השגריר כי בעת האחרונה חמקו שתי ספינות מנמלים איטלקיים, אחת מהן נשאה 900 מהגרים יהודים והיא הצליחה להגיע אל חופי ארץ ישראל. הרשויות לא הסירו את המתקנים למגורי נוסעים למרות הוראות ממשרד הצי המסחרי, לא ציוו על הספינות לחזור לנמלי הבית שלהן, אף על פי שדווח כי כך נעשה, והן אף לא נעצרו. צ'רלס מציין בסרקזם את המבוכה שהעלייה הבלתי לגאלית גורמת לממשלה הבריטית בלונדון ובארץ ישראל: 'המצב שנוצר בעקבות זאת בארץ ישראל צריך להיות ברור לכל קורא עיתונים יומיים'. הוא הזהיר כי דיווחים מהימנים מצביעים על קיומן של תכניות להגביר את העלייה בחודשים הקרובים כדי להשפיע על כל המלצה של ארגון האומות המאוחדות לגבי ארץ ישראל. הסיפא למכתב השגריר כלל אזהרה חמורה לממשלה האיטלקית: 'הוראותיי הן להזהיר אתכם כי אם יגיעו לחופי ארץ ישראל מעפילים לא חוקיים נוספים שהפליגו מחופי איטליה, ממשלת הוד מלכותו תעמוד על כך שהם יוחזרו לאיטליה'.[19] המנהל הכללי של משרד החוץ פרנסקו פרנסוני טען בתגובה כי הממשלה האיטלקית מעוניינת ממש כמו הבריטים להפסיק את ההסתננות היהודית הבלתי חוקית דרך הגבול

15 Ibid., 19 March 1947.
16 Ibid., 24 March 1947. Report of Progress, 8 May 1947. FO 371/61806.
17 Haganah Archives 123/Ital/ 1, 20 March 1947.
18 Ibid., 21 March 1947.
19 Ibid., 1 April 1947.

הצפוני, והאשים את הרשויות האמריקאיות והצרפתיות באוסטריה ובגרמניה בעידוד התופעה. עם זאת על איטליה מוטלות הגבלות בקיום כוחות צבא ומשטרה, דבר המקשה עליה לשמור על גבולותיה כולל את רצועת החוף.[20] במברק לשגרירות איטליה בוושינגטון העריך פרנסוני כי יש יותר מ־20,000 יהודים במדינה ומספרם עולה בעידוד ארגונים רבי משאבים הפועלים כדי להביאם ארץ ישראל. לנוכח הלחצים הבריטיים לעצור את העלייה הודיעה הממשלה לשגרירות כי הם ממשיכים לפעול בהתאם למדיניות הבריטית, גם אם הדבר מנוגד לאינטרס האיטלקי, וכי הם מעוניינים לקבל הבטחה כי בהתחדש העלייה תינתן עדיפות להגירת היהודים הנמצאים באיטליה.[21]

הבריטים פעלו גם למנוע הזרמת דלק לספינות המעורבות בעלייה הבלתי לגאלית. השגריר הודיע לבווין שגם אם הוא נושא ונותן עם חברות מובילות כגון *של*, יש אפשרות שהדלק מגיע ממקורות לא רשמיים או מהשוק השחור בנמלים קטנים במדינה, אך הוא הביע תקווה כי יזכו לשיתוף פעולה איטלקי נמרץ.[22] צ'רלס אף הבטיח לממשלה האיטלקית להעביר אליה שמות של אניות חשודות.[23] ב־3 במאי כתב השגריר לשר החוץ ספורצה והעביר לו מסר אישי מבווין המבקש לעצור את הפלגת האנייה *פרזידנט וורפילד* לארץ ישראל.[24] פרנסוני פנה למשרדי ההגנה, הצי המסחרי והפנים, הודיע להם על הבקשה הבריטית וביקש שיעקבו אחרי האנייה וידווחו למשרד החוץ.[25] הוא מיהר להודיע לשגריר צ'רלס על פעולותיו אלה והמשך המעקב הצמוד אחר האניות.[26] במכתבו לספורצה הביע בווין הבנה לעמדת הממשלה האיטלקית שאינה מעוניינת בעליית מספר הפליטים במדינה, אך הסביר כי זהו אינטרס איטלקי 'לא לאפשר את הגעת היהודים הללו לארץ ישראל' בעת ההמתנה להחלטת האו"ם.[27] ספורצה הבטיח לבווין כי יעשה כמיטב יכולתו לעצור את ההגירה היהודית.[28] צ'רלס כתב שוב לספורצה ב־7 במאי

---

20 Arieh J. Kochavi, (2001) *Post Holocaust Politics*. Chapel Hill and London: University of North Carolina Press, p. 248.

21 Toscano, *La Porta di Sion*, p. 170, telegram of 9 April 1947.

22 FO 371/61841, 24 April 1947.

23 Haganah Archives 123/Ital/ 1, 25 April 1947.

24 Ibid., 3 May 1947.

25 Ibid., 4 May 1947. משרד ההגנה שלח מברקים למנהלי הנמלים המרכזיים באיטליה לגבי שלוש ספינות חשודות כולל *הפרזידנט וודפילד*. האנייה נקראת כאן לחלופין *פרזידנט וורפילד* או *אקסודוס*, הבריטים השתמשו בשם הרשמי שלה.

26 Ibid., 4 May 1947.

27 FO 371/61841, 7 May 1947.

28 Ibid.

בנוגע ל *פרזידנט וודפילד*, הוא הצביע על סכנת החיים החמורה הנשקפת לנוסעי האניות בהגירה הלא חוקית, החסרות ציוד בסיסי ואמצעי בטיחות. הוא אף ציטט את הכרזתו של שר המושבות הוויקאונט הול בבית הלורדים ב־23 באפריל, שבה תיאר את השיטות שבהן נוקטים מארגני ההפלגות כעבריינים, ואת טענתו כי לולי סיוע הצי המלכותי, רבות מהאניות לא היו מגיעות כלל ליעדן ו'אלפי אנשים מסכנים שהולכו שולל היו מאבדים את חייהם'.[29] צ'רלס הוסיף כי ניתן להשוות את ההפלגות ל'סחר עבדים', והביע את ביטחונו כי הממשלה האיטלקית תרצה לסייע בהפסקת ההפלגות למען האינטרס האנושי.[30] במברק שנשלח למחרת היום הודיע השגריר לממשלתו כי הורה לקונסולים הבריטים ברחבי איטליה להעניק עדיפות לשאלת ההגירה, כן ציין כי יחס האיטלקים השתנה לטובה בעקבות מאמציו, וכי הם מבינים שהדרך היחידה לעצור את זרימת היהודים ממזרח אירופה היא להקשות עליהם להפוך את איטליה 'למקפצה לארץ ישראל'. אך בנימה ריאליסטית יותר הזהיר כנגד אופטימיות יתר, וטען כי הממשלה האיטלקית אינה יעילה כמו הבריטית, אולי גם מתוך רצון להצדיק את חוסר הצלחתו במגעים אתה: 'כל המנהל שלהם הוא כאוטי ומושחת לפי הסטנדרטים שלנו והמשטרה שלהם אינה מתאימה לתפקיד. יש קומוניסטים וחלקים אחרים בממשל האיטלקי אשר שמחים להביך את בעלות הברית'.[31] הוא הדגיש כי הממשלה האיטלקית חוששת מאוד להרגיז את ממשלת ארצות הברית או את דעת הקהל האמריקאית בגלל תלותה הרבה בהם.[32]

צ'רלס ממהר לשלוח מברק נוסף לשר החוץ ספורצה בקשר למשבר המתפתח סביב *פרזידנט וודפילד*, האנייה עגנה בנמל הקטן של פורטוונרה ליד לה ספציה, לשם הגיעה ממרסי ב־24 באפריל. לדעת השגריר ברור כי הממשלה האיטלקית יכולה לעצור אותה ולמנוע שימוש לרעה נוסף בטריטוריה איטלקית.[33] ביום למחרת דיווח השגריר לבווין כי פרנסוני, מנהל

---

29 Ibid.

30 Ibid.

31 Ibid., 8 May 1947.

32 Ibid.

33 FO 371/61841, 8 May 1947.
בשיחה בין פיטר לי, המזכיר השלישי בשגרירות הבריטית, למנהל המחלקה הפוליטית במשרד החוץ האיטלקי ויטוריו זופי, טען לי כי העיירה בוליאסקו היא כמו קיבוץ והאיטלקים יכלו למנוע את הפלגת האנייה *Trade Winds (התקווה)*, משם. התשובה האיטלקית כללה את השאלה הידועה של הפיקוח על הגבולות, אך גם את הבעיה הפוליטית הבסיסית כי 'האפשרות לעצור הפלגה...היא חד־פעמית, אך העובדה שיש כמיליון יהודים ממרכז אירופה הרוצים להגיע לארץ ישראל היא סוגיה שונה לחלוטין'.

משרד החוץ, הודיע לו ששר החוץ הבטיח לעשות ככל יכולתו למנוע את הפלגת האנייה. פרנסוני עצמו התקשר למפקד הצבא ולשר הצי המסחרי בנוכחות השגריר והורה להם להשתמש בכל נימוק אפשרי לעצירת האנייה, גם אם לא היו נוסעים על סיפונה, המסמכים שלה היו כדין, ובעלי האנייה כבר החלו לאיים בתביעת פיצויים על העיכוב. פרנסוני היה מודאג מתגובתן של ממשלות זרות אם האנייה תוחזק ללא נימוק משפטי ושאל את השגריר האם אין ביכולתו של הצי הבריטי לפעול בעניין, הוא אף הזהיר כי לא יוכלו לעכב את ההפלגה ליותר מחמישה ימים.[34] במברק שנשלח עוד באותו ערב האיץ השגריר בשר החוץ בווין לספק לאיטלקים הוכחות כי הספינה מתעתדת להעלות מהגרים בלתי חוקיים ולהפר את החוק האיטלקי, משרד החוץ העביר לו את המידע שאסף על הספינה, אשר רוב אנשי ציותה יהודים וכמה אף הודו שיעדה הוא ארץ ישראל. בווין הורה לצ'רלס להפעיל לחץ נוסף על הממשלה האיטלקית, כי בהתאם לראיות הבריטיות היא מיועדת לשימוש בעלייה בלתי חוקית ועל השלטונות לדרוש מרב החובל ומבעלי האנייה להמציא הוכחות כי היא אכן אניית סוחר רגילה, באשר 'ההבטחה של רב החובל היהודי כי היא מתעתדת להפליג לאיסטנבול רחוקה מלהיות מספיקה'.[35] בווין האמין כי השלטונות יכולים להשתמש בתירוצים שונים, כולל בדיקת מסמכים ובעיות תברואה ובריאות. כאן הוא מציג בבירור את איום ההחזרה לארץ המוצא (Refoulement): 'אם האנייה תפליג לארץ ישראל מאיטליה נושאת מהגרים לא חוקיים, נצטרך לעמוד על כך שהשלטונות האיטלקיים יקבלו אותם בחזרה, עם כל הפרסום הצפוי והנזק ליחסי בריטניה־איטליה, שלא לדבר על הלחצים שיופעלו על הממשלה האיטלקית על ידי אינטרסים ציוניים.'[36]

השגריר צ'רלס דיווח עוד באותו יום לממשלתו כי 'האיטלקים להוטים לספק את רצוננו' וכי ראש הממשלה ושר החוץ נראים כמי שמוכנים לשתף פעולה, אך חוששים מעימות עם מדינות אחרות. עם זאת הזהיר השגריר את בווין מפני אימוץ ציפיות גבוהות מן האיטלקים, וטען כי אם ספינת מלחמה בריטית תעקוב אחר *פרזידנט וורפילד* בעזבה את הנמל, יהיה הדבר אפקטיבי

Fritz Liebreich (2005) *Britain's Naval and Political Reaction to the Illegal Immigration of Jews to Palestine, 1945–1948*. Abingdon: Routledge, p. 75.

34 Ibid., 9 May.

35 Ibid., 10 May 1947.

36 Ibid.

יותר מאשר לסמוך על הצי האיטלקי.[37] בפגישה של נציגי השגרירות עם נציגי הצי האיטלקי ומשרד הצי המסחרי הבריטים עמדו על כך שהשלטונות יעצרו את האנייה. האיטלקים היו נכונים לעזור אך אמרו שממשלתם אינה יכולה להפר את החוק האיטלקי ואת החוק הבין־לאומי, במיוחד בתקופה שבה איטליה מבקשת להתקבל כחברה בארגון האומות המאוחדות, קיים גם חשש מתגובת האמריקאים, ולפי דברי פרנסוני נראה כי מסע הסברה בעיתונות למען העלייה כבר מתוכנן על ידי יהודי ארצות הברית. עם זאת האיטלקים היו מוכנים לערוך בדיקה חדשה ומחמירה יותר של האנייה בחיפוש אחרי סיבות להכריז עליה כבלתי ראויה לשיט, או לדרוש תיקונים נוספים. הצי האיטלקי ימשיך להשגיח על הספינה מקרוב, והשגרירות תקבל אזהרה בעוד מועד לפני שתינתן לספינה הרשות להפליג. ביחס להצעת בווין כי יבקשו מרב החובל ובעלי האנייה הוכחות לחוקיות פעילותם, וכך לעכב את האנייה עד מועד בלתי ידוע, סרבו האיטלקים לנקוט צעד בלתי חוקי, שכן אין זה תואם את החוק הימי האיטלקי והבין־לאומי לדרוש מאניות סוחר בעלות אישורים תקינים להוכיח ולהצדיק את תכניות הפלגתן העתידיות. הבריטים הציעו פעולה משטרתית, אך האיטלקים טענו שהיא אפשרית רק אם הספינה היא איטלקית.[38] במברק ששלח באותו ערב לבווין מביע השגריר את דעתו כי הממשלה האיטלקית אינה יכולה להפסיק את ההגירה הבלתי חוקית וזאת ממספר סיבות: החוק האיטלקי אינו מאפשר לממשלה לאסור ספינות כצעד מונע; המדיניות הצרפתית המאפשרת את הגירתם של אלפי יהודים ואינה מציבה מחסומים להפלגת אניות זרות כולל *פרזידנט וודפילד*; והנטייה האיטלקית להקל בערך האיום הבריטי מכיוון שאינו הנחיה בריטית־אמריקאית. הוא הוסיף כי הם מגלים עצבנות לרעיון של עיכוב ספינות בנמלים שלהם בתירוצים שונים על העלויות הכרוכות בכך והצורך להגיב על שאלות אפשריות של בית הדין הבין־לאומי לצדק והאו"ם. אך צ'רלס לא אמר נואש והבטיח לבווין לנסות אישית לשכנע את שר החוץ ספורצה לעצור את האנייה בצעד משטרתי, גם אם לא חוקי באופן טכני.[39] הוא גם הציע שורת צעדים לחיזוק הביטחון של הממשלה האיטלקית כמו הבטחה

37 FO 371/ 61841, 10 May 1947. סרני כותבת כי הבריטים ניסו לשבור את ההתנגדות האיטלקית לדרישותיהם בהאשימם כי המשטרה אינה מסוגלת לעצור את ההפלגות. אך למשטרה היה כל המידע על פעילות המוסד באיטליה כולל המספנות, נמלי הפלגה, שמות הספינות, זהות אנשי המוסד ומקום מגוריהם, כך שהטפת המוסר הבריטית התקבלה 'בצחוק אירוני שקט'. עדה סרני (1975) **ספינות ללא דגל**. תל אביב: עם עובד, עמ' 139.

38 FO 371/61841, 12 May 1947.

39 FO 371/61841, 12 May 1947.

בריטית רשמית לסיוע פוליטי וכספי אם תיקלע איטליה לסכסוך בין־לאומי כתוצאה מצעדים שננקטו נגד ספינות חשודות. רעיון מורכב יותר היה לנסות לשכנע את הממשלה האמריקאית להכריז או לפחות להבהיר לאיטלקים באופן פרטי את התנגדותה להגירה יהודית בלתי חוקית, ואף להשפיע על עצרת האו"ם להעביר החלטה במסגרת הדיון בשאלת ארץ ישראל המגנה את ההגירה הזאת וקוראת לממשלות לפעול למניעתה.[40] תגובתו של בווין הייתה החלטית. הוא הורה לצ'רלס לבקש שאיטליה תעמוד על כך שהאנייה תחזור למרסיי, וספינות בריטיות תעקובנה אחריה לאחר שתעזוב את המים הטריטוריאליים של איטליה.[41] בווין הבריק לשגריר בוושינגטון הלורד אינוורצ'אפל כי לדעתו היה סיכוי נמוך להכרזה אמריקאית נגד ההגירה היהודית הלא חוקית, אך חשוב להאיץ במחלקת המדינה להודיע לאיטלקים על עמדה כזו או לפחות להבהיר להם כי שיתוף פעולה עם הבריטים לא יפגע ברצון הטוב של ארצות הברית כלפיהם.[42] הלחץ הבריטי נשא פירות במידה מסוימת שכן השגריר דיווח לבווין ב־15 למאי כי תזכיר רשמי נשלח לכל מנהלי הנמלים באיטליה המורה להם לדווח על כל אנייה החשודה בסחר לא חוקי למשרד הצי המסחרי. הממשלה האיטלקית גם החליטה להשהות את יציאת *פרזידנט וורפילד* באמצעות עריכת ביקורת מקיפה כדי לבחון אם היא יכולה לעמוד בתנאים הנדרשים לאישור, וכך ניתן לעכב אותה לעוד חמישה ימים לפחות. שתי שולות מוקשים של הצי האיטלקי ניצבו הכן למנוע את עזיבת הספינה ללא היתר.[43] לאחר שהבדיקות הטכניות לא סיפקו כל סיבה לעיכוב האנייה בהתאם לחוק האיטלקי או הבין־לאומי, אמר פרנסוני לווארד, היועץ בשגרירות הבריטית, ש 'איטליה איננה יכולה בצומת רגיש זה להסתכן בשיתוף פעולה עם צעד לא חוקי'.[44] עם זאת, כדי לסייע לבריטים, הורו השלטונות להתיר לאנייה רק לחזור ישירות למרסיי. ווארד המשיך ללחוץ והוסיף איום לא מרומז: בזמן שאיטליה מבקשת להצטרף כחברה לארגון האו"ם, חשוב יותר מבחינתה להתגונן מפני האשמות של סיוע לעלייה בלתי חוקית ומהומות נוספות בארץ ישראל בעת שהנושא הוא סוב יודיצה. פרנסוני הגיב כי הממשלה האיטלקית נתנה לבריטים כל אפשרות להוכיח לה כיצד ניתן לעכב עוד את האנייה, אך הם לא הצליחו לעשות

40 Ibid.

41 Ibid., 15 May 1947. The warships were instructed not to enter French territorial waters. Ibid., 17 May 1947.

42 Ibid., 16 May 1947.

43 Ibid., 15 May 1947.

44 Ibid., 15 May 1947.

כן, ושאל שוב מדוע הבריטים לא יכולים לפעול בעצמם נגד האנייה לאחר שתעזוב את המים הטריטוריאליים של איטליה. השגריר ציין בפני בווין כי יש הקשחה בעמדה האיטלקית, ובאשר לסיבה לכך, ציין שפרנסוני אמנם התייחס למחאות רב החובל ובעלי האנייה, אך לדעת השגריר לא הייתה זו הסיבה האמתית: 'הסבר אחד יכול להיות הפעלת לחץ על ידי אינטרסים יהודיים בניו יורק באמצעות השגרירות האיטלקית בניו יורק. לא יהיה זה מרחיק לכת לחשוד בקשר עם האינטרס האיטלקי בהצלחת המשלחת הכלכלית שלהם הנמצאת כעת בניו יורק'.[45] בווין הבריק לצ'רלס ודרש כי תינתן התרעה של יומיים לפני עזיבת האנייה. השגריר פנה לפרנסוני, אך השיחה התבררה כמשימה קשה. הוא הבריק לבווין כי 'לאחר שעה וחצי לא הצלחתי להתקדם עד שהזכרתי את הנחייתך הברורה לדרוש שהאנייה לא תפליג גם אם יצריך הדבר שימוש בכוח'. כן הצביע על המבוכה שתיגרם לאיטליה אם האנייה תגיע לארץ ישראל 'מלאה ביהודים'. ראש הממשלה דה גאספרי הבטיח לשגריר סיוע איטלקי אך ללא שימוש בכוח: ספינות מלחמה איטלקיות תלווינה את האנייה עד לגבול המים הטריטוריאליים אך לא מעבר לכך, כי איטליה נתונה ללחצים כבדים של יהודי אמריקה ובעלי האנייה.[46]

שר החוץ ספורצה שלח מברק ארוך לשגריר האיטלקי בלונדון ברתולומיאו מיניונה המפרט את המאמצים של הממשלה כמו גם את ההתפתחויות האחרונות. הוא מדגיש שבבדיקות האנייה החוזרות ונשנות לא מצאו המומחים בסיס חוקי להתערבות. פנייתו של השגריר צ'רלס לא התבססה על סיבות משפטיות רלוונטיות. משרדי המלחמה, הצי והצי המסחרי הודיעו שאינם נושאים באחריות לתקרית שעלולה להתפתח אם יחליט רב החובל לעזוב בכל מחיר. ספורצה ביקש מהשגריר להסביר למשרד החוץ הבריטי כי ממשלת איטליה עשתה ככל יכולתה להיענות לבקשותיהם, וכי עליו לפנות להיגיון הבריטי ולהדגיש כי ממשלתו אינה רואה קשר בין בעיית *פרזידנט וורפילד* ובין האיום בהשלכות הפוליטיות האפשריות. הוא חזר על כך שבריטניה יכולה לפעול בעצמה בהתאם לתנאי שביתת הנשק ולא להמשיך ללחוץ על איטליה לבצע פעולות לא חוקיות.[47]

עדה סרני מתארת את מאמציה למנוע את החרמת האנייה, כולל פנייה לפרופסור לחוק בין־לאומי בגנואה, אשר לאחר ששמע מפיה את פרטי

45 Ibid. איטליה התקבלה כחברה באו"ם רק ב־14 בדצמבר 1955.

46 Ibid.

47 Haganah Archives 123/Ital/1, 15 May 1947.

האירוע הסכים להעניק לה שיעור קצר: 'החוק הבין־לאומי הוא חוק הג'ונגל. החזק הוא המכתיב את רצונו'.[48]

סרני הוזמנה לפגישה במשרד החוץ שם זכתה לתחנונים שהתחלפו באיומים מפיו של פקיד בכיר במשרד, לבל יעזו להעלות אנשים על האנייה. היא התלבטה האם לחזור על פרשת לה ספציה תוך התמודדות פומבית עם הבריטים והאיטלקים, ובה בעת ידעה שאנשי המוסד בצרפת הצליחו במאמציהם לקבל אישור מהשלטונות להפלגת האנייה מפורט דה בוק, בתנאי שהאנייה תשהה בנמל זמן קצר ביותר ולכן היה צורך לצייד אותה באיטליה. לאחר שהבטיחה כי האנייה לא תנסה להפליג עם אנשים מהחוף האיטלקי, נתנו לה השלטונות ברומא הבטחה שירשו לה לעזוב את הנמל למרות הלחצים הבריטיים. אנשי המוסד הצליחו לצייד את האנייה, אך נתקלו בסירוב מוחלט לאספקת דלק בגלל חשש האיטלקים כי למרות ההבטחות ינסו בכל זאת להפליג עם אנשים מהחוף האיטלקי.[49]

בה בעת דיווח השגריר ללונדון על מאמציו למנוע הפלגת ספינה חשודה נוספת מנמל בארי בדרום איטליה. הוא נפגש שוב עם פרנסוני, וזה תיאר בפניו את מאמציו שכללו משלוח מברקים כי הקשר הטלפוני עם פלרמו יצא מכלל פעולה. כן אמר לשגריר שהוא מקווה כי הספינה לא מקבלת דלק להפלגה למלטה או לתוניס. תגובתו של צ'רלס הייתה דרמטית במידת מה: 'אמרתי כי אינני יכול לקבל זאת כלל וכי יש לעצור את הספינה בכל מחיר, על בסיס זהה לזה של *פרזידנט וודפילד*, אדון פרנסוני, אני משוכנע, עושה *כמיטב יכולתו*'.[50] במקביל עקב ווארד מן השגרירות אחר ההתפתחויות בפגישה עם מנהל המחלקה הפוליטית במשרד החוץ הרוזן ויטוריו זופי. ווארד התלונן כי למרות הבטחתו של זופי שהמשטרה בבארי קיבלה הנחיות לנקוט את הצעדים למניעת הפלגה בלתי חוקית, היא לא יכלה להסתכן ביצירת תקרית חמורה עם גורמים 'המוגנים' על ידי אונרר"א. הוא הוסיף כי נודע לו שהיהודים השתלטו על כפר בשם קוזה ואפילו הגבילו את תנועת התושבים המקומיים בזמן ההפלגות. גם הפעם הבטיח זופי שתיערך חקירה מלאה בעניין והוסיף הערה צינית למדי לגבי המצב האיטלקי באותה עת: 'האיטלקים דוכאו על ידי הפשיסטים ושורה של צבאות זרים... כך שלרוע

48 סרני, **ספינות ללא דגל**, עמ' 132.

49 שם, עמ' 132-134. *פרזידנט וודפילד* עזבה את איטליה ב־12 ביוני בליווי המשחתת האיטלקית *סאגיטאריוס* עד לגבול המים הטריטוריאליים של צרפת. FO 371/61811.

50 FO 371/ 61842, 17 May 1947, emphasis in the original.

המזל הם מוכנים לקבל כמעט כל דבר אם נכפה עליהם בעצמה ונחישות'.[51] השגריר צ'רלס דיווח בינתיים כי מומחי המודיעין שלו השיגו מידע סודי ולפיו העביר משרד הצי, בהסכמת משרדי החוץ והפנים, תזכיר המורה לכל הנהלות הנמלים לנקוט צעדים לפיקוח על פעילותן של ספינות חשודות. הם כללו החמרת הפיקוח בנמלים ולאורך החוף; עיכוב אספקת דלק; בדיקת ספינות חשודות; קיום קשר עם כל הרשויות כולל המשטרה; דיווח על חשדות לרומא.[52] השגריר הציע למשרד החוץ לפתוח במסע הסברה, לדעתו הסודיות והאווירה המסתורית מסביב 'להגירת היהודים המאורגנת היטב', היא בעלת ערך מוסרי לארגון. הגיעה העת לתת פרסום לפעולות אלה באיטליה ודעת הקהל תקבל בחיוב את ההסברים המפורטים על ההתפתחויות. כך גם יופעל לחץ על המדינאים האיטלקים אשר יקשה עליהם שלא לקחת חלק בהפסקת ההגירה. הוא הדגיש כי איטליה שואפת נואשות להצטרף לאו"ם, וכי מסע ההסברה יהיה יעיל יותר אם ישולב בהחלטה של עצרת האו"ם להפסיק את ההגירה.[53] השגריר הבלתי נלאה כותב שוב לספורצה ומפציר בו לנקוט צעדים דחופים להגן על איטליה מהמשך השטף. לדעתו יש לחזק באופן רדיקלי את המערכת הקיימת המפקחת על גבולותיה הצפוניים של המדינה. הוא מזכיר את הטענה האיטלקית כי אין ברשותם כוח ימי או משטרתי מספיק למשימה, וכי גם לאיטליה אינטרס בעצירת זרם הפליטים. כאן מרשה לעצמו השגריר גם נימה של ביקורת: 'עוד יותר מפתיע אותי, לנוכח קשיים אלה, שהכניסה הלא חוקית של יהודים לאיטליה עדיין מתקיימת בהיקף הנוכחי וכי לא ננקטים צעדים מעשיים לחנוק את הרע בצוואר הבקבוק הקטן בגבול, שם חייבים המהגרים לעבור'.[54] השגריר כתב לפרנסוני להביע את אכזבתו מהטיפול באנייה אנאל *(יהודה הלוי) אשר הגיעה* לפלרמו מאלג'יר ב־16 במאי. האנייה עוכבה ל־24 שעות וקיבלה

---

51 Ibid., 22 May 1947. ההיסטוריון מריו טוסקנו מצביע על מצבה הנחות של איטליה לאחר המלחמה אשר באופן פרדוקסלי אפשר לה לאמץ בשנים 1945-1946 חירות של 'חוסר אחריות מודעת' במדיניותה כלפי ההגירה היהודית, תוך הבעת חוסר אהדה לבריטניה וחיזוק נוכחותה בים התיכון. Liebreich, *Britain Naval and Political Reaction to the Illegal Immigration of Jews to Palestine, 1945–1948*, p. 82. דין וחשבון של מפקד המשטרה בבארי לשר הפנים שנשלח ב־6 ביוני 1947 מתאר שני רציפים מברזל שנבנו בכפר קוזה כדי להקל את העלייה לספינות, הדייגים המקומיים סייעו בפעולה, תוך שימוש באיתות ורדיו. ליבריך מעיר כי 'פעולות לא חוקיות אלה לא הביאו לנקיטת צעדים בידי שלטונות החוק בבארי'. Ibid., p. 76.

52 FO 371/61842, 19 May 1947.

53 Ibid., 21 May 1947.

54 FO 371/61811, 3 June 1947.

אישור לטעון שלושים וארבע טון פחם. היא הפליגה לארץ ישראל, התגלתה בידי הבריטים ואלה השתלטו עליה תוך שימוש בגז מדמיע ב־31 במאי, ו־400 נוסעיה הועברו לקפריסין למחרת היום. צ'רלס כתב כי בהתאם למידע שנמסר לו על ידי פרנסוני, הספינה אכן הורשתה להפליג מפלרמו, אך ניתנה הנחייה לאפשר לה לטעון פחם כדי להגיע לתוניס, וכך הופתע לגלות כי 'האנייה הגיעה לחיפה מבלי לעצור בשום נמל בדרך... כנראה כתוצאה של כישלון הרשויות לגלות את כמות הפחם שכבר נשאה, הצליחה האנייה לטעון מספיק פחם נוסף כדי להשלים את ההפלגה לארץ ישראל'.[55] השגריר ממשיך ומתאר את ההלם הבריטי מאירוע זה: 'לא רק שהרשויות הבריטיות קיבלו מידע לא נכון שהספינה אנאל לא תוכל להגיע לארץ ישראל ללא תדלוק, אך עצם אספקת הפחם שניתנה לה בפלרמו, כאשר היא מעורבת בגלוי בהגירה יהודית לא חוקית, סייעה ישירות להגעתם לארץ ישראל של מהגרים לא חוקיים נוספים, דבר המשפיע לרעה על המצב שם וגורם מבוכה לבריטים'.[56]

הלחץ הבריטי השתלב בבעיות פנים מחמירות, כאשר הקשר בין הכניסה הלא חוקית של הפליטים ובין ההפלגות הלא חוקיות לארץ ישראל היה ברור מתמיד. השלטונות האיטלקיים החליטו לנקוט מדיניות קשוחה יותר, לפחות בהשוואה לגישה הליברלית הקיימת. פרנסוני הודיע לנציגי איטליה בוורשה, בפראג, ובוינה על החלטת הממשלה להשעות חלוקת ויזות כניסה ליהודים ממזרח אירופה. הוא טען כי הפליטים מהווים בעיה פנימית בגלל הפעילות הלא חוקית, תחרות על מקומות עבודה עם איטלקים, וגם בעיה בין־לאומית, בגלל המחאות הבריטיות המחריפות והולכות.[57] ההחלטה הייתה זמנית. בציפייה לפתרון הבעיה בארץ ישראל על ידי האו"ם, הממשלה האיטלקית קיוותה כי לאחר מכן יעזבו היהודים ממזרח אירופה הנמצאים בשטחה. האחראי לביטחון הציבור במשרד הפנים האיטלקי, מיליורה, הבטיח ב־27 ביוני לווארד שלמרות הסיבוכים הצפויים ובהעדר פתרון טוב יותר, השלטונות מתכננים להקים מרכז לפליטים יהודים באי אוסטיקה. הוא הדגיש שוב את חוסר היכולת לפקח על הגבולות, וכי היה זה חסר תועלת לשלוח את הפליטים בחזרה אל מעבר לגבול לארצותיהם.[58]

תזכיר של משרד החוץ על השאלה היהודית מציין כי היא קשורה לא רק

55 Haganah Archives 123/Ital/1, 6 June 1947.
56 Ibid.
57 Toscano, *La Porta di Sion*, p. 196.
58 Ibid., p. 197.

להתפתחויות בארץ ישראל אלא יש לה גם השלכות בין־לאומיות. הבעיה המרכזית באזור מקורה ביחסי אנגליה וברית המועצות, ושתי סוגיות נוספות:

1. יחסן של בריטניה וארצות הברית למדינות ערב ושאלת ארץ ישראל.
2. פעילות ברית המועצות באזור, אשר צפוי להיות אחד ממוקדי הקונפליקט עם המערב. שאלת מדינות ערב וארץ ישראל היא בעלת חשיבות ישירה ומידית. בעוד איטליה מתכוונת לחדש את קשריה עם המדינות הערביות באזור, עליה לבחון את הבעיה היהודית ובמיוחד את הציונות.[59]

בווין פנה לספורצה ב־27 ביוני וביקש את תמיכת איטליה בדיון באו"ם בשאלת ארץ ישראל. העמדה הבריטית קיבלה סיוע מן העמדה האמריקאית החיובית ביחס להחלטת האו"ם שקראה לעמים וממשלות להימנע במהלך דיוני ועדת האו"ם לשאלת ארץ ישראל (UNSCOP) מכל צעד שיפגע בפתרון הבעיה, ופנייה של מזכיר האו"ם טריגווה לי כנגד המשך העלייה הלא חוקית. מארגני העלייה, כתב בווין, משתמשים בפליטים היהודים כאמצעי לחץ על ממשלת המנדט בארץ ישראל בנושא הנמצא בדיון באו"ם.[60]

בעת פרשת *פרזידנט וורפילד־אקסודוס* ארגנו הפליטים היהודים ב־22 ביולי הפגנות כנגד הבריטים במחנות ליד בארי, טורינו וקרמונה, אך נאסר עליהם להפגין במילנו. אף על פי שבעבר המחאות נגד הבריטים לא גרמו לבעיה כלשהי, הרי שהפעם היה ההקשר שונה: בהתכתבות בין מיליורה לזופי בסוף חודש יולי מתאר הראשון את הלחץ הבריטי הישיר עליו לגבי ההפגנות, אף כי הובטח להם כי אין לצפות לאירועים מיוחדים. זופי הגיב בחריפות כי אין לסבול שפליטים זרים ייקחו חלק בהפגנות פוליטיות, בלי קשר לסיבתן, ועליהם לחיות בשקט בארץ שהעניקה להם מקלט. כן הוציא שר החוץ אזהרה שיש לנסות לזהות את מארגני ההפגנות ולגרשם מאיטליה.[61]

ספורצה השיב למכתבו של בווין רק ב־29 ביולי והדגיש שוב את הקו האיטלקי הרשמי של שיתוף פעולה עם בריטניה ועם החלטות האו"ם לגבי הצורך להימנע מנקיטת צעדים שישפיעו על הדיון בשאלת ארץ ישראל. במכתב לצ'רלס שצורף למכתב לבווין, הוסיף ספורצה שעליו להדגיש בכל הנוגע לשיתוף הפעולה האיטלקי כי המדיניות שנקטה הממשלה האיטלקית

---

59 Haganah Archives 123/Ital/2, undated, author's signature not clear.

60 Toscano, *La Porta di Sion*, p. 200.

61 Ibid., p. 207.

בתגובה לדרישות הבריטים הזיקה לאינטרסים שלהם בכל הנוגע לפליטים במדינה ועזיבתם למדינות אחרות.[62]

ב־1 באוגוסט שלחו הבריטים אזהרה למשרד החוץ בדבר האנייה *פאן קרסנט* הנמצאת בתיקונים במספנה בוונציה וביקשו לעכב את יציאתה. תשובתו הצפויה של זופי הייתה כי אין לעכב את האנייה לאורך זמן ללא בסיס חוקי. בעל האנייה האמריקאי איש המוסד פול שולמן הצהיר כי היא אמורה להפליג לאוסטרליה להביא משם כבשים. כך ניתן היה להסביר את הימצאות מכלי המים, אוורור ומדפים, אך כפי שסיפרה עדה סרני, קשה יותר היה להסביר את הימצאות שירותים ותאי מקלחות על האנייה. הפועלים, שביקשו להמשיך בעבודתם, התעלמו מן הסידורים המוזרים. שני קציני ביון בריטים ביקרו באנייה והחלו בהפעלת לחץ ברומא, אך לדברי סרני אנשי המוסד לא הבינו מדוע הלחץ הבריטי היה הפעם מתון יחסית גם כאשר נמשכו עבודות השיפוץ באנייה. ההפלגה הייתה אמורה להיות ב־30 באוגוסט בשעה 7 בבוקר, אך נדחתה לשעה 11. כאשר החל רב החובל בתמרונים להוצאת האנייה מהמספנה נשמעה התפוצצות חזקה בחרטום, שתי הדפנות נבקעו ומים חדרו לאנייה. למרבה המזל בשל דחיית מועד ההפלגה האנייה לא הייתה עדיין בים הפתוח. היא נטתה קדימה וחרטומה ננעץ בתחתית תעלת המספנה. המוקש התת־ימי גרם נזק קל לאנייה ולאחר ארבעה ימים במבדוק הייתה מוכנה להפלגה. אך כאן הפעילו הבריטים לחצים כבדים ומפקדת הנמל הודיעה לרב החובל כי אין ל*פאן קרסנט* רשות לצאת מהנמל. הסוכן הימי האיטלקי פנה למפקד הנמל והצהיר כי האנייה תישאר במבדוק עד שתתקבל רשות להפלגה ובעל האנייה האמריקאי העשיר אינו חושש מההוצאה הצפויה. לדעת סרני חשש מפקד הנמל מהשבתת המבדוק היחיד למשך שבועות בעוד שיירה ארוכה של אניות ממתינות בחוץ. הרישיון להפליג ניתן מיד. הקצין מצוות האנייה שסייע לבריטים הצטווה לרדת ממנה יום לפני ההפלגה, אך לא ידע שהם עומדים לחבל בה. הוא התוודה לאחר מספר ימים באוזני אנשי המוסד על החרטה שתקפה אותו לאחר שהבין כי הסיוע שנתן לבריטים עלול היה לעלות בחיי אדם.[63]

החקירה האיטלקית בפרשה הבהירה את האחריות של הבריטים ואת הצורך במדיניות חדשה. ב־5 בספטמבר כתב מפקד הצי האיטלקי האדמירל

---

62 Ibid., pp. 211–212.

63 סרני, **ספינות ללא דגל**, עמ' 135-138.

מאוגרי תזכיר לשר ההגנה, הוא הדגיש כי ניתן להאמין שהחבלה אורגנה על ידי שירותי הביון הבריטיים, ליתר דיוק בידי המשרד המיוחד למאבק בהעפלה הנמצא בשגרירות ברומא. הוא הזהיר כי לאחר כניסת הסכם השלום לתוקף ב־15 בספטמבר, והימנעות איטליה משיתוף פעולה עם הבריטים במאבק נגד ההפלגות, הם יעשו שימוש בשיטות אלה לעיתים קרובות יותר והצי האיטלקי יהיה במצב רגיש במיוחד.[64] לדעת טוסקנו מאוגרי ציפה לשינוי מהותי במדיניות האיטלקית, אשר תוכל לפעול באופן עצמאי בכל הנוגע להגירה היהודית ולקדם כך את מטרתה לשנות את הדימוי של המדינה, לשבש את המדיניות הבריטית בים התיכון, ולחדש את המעורבות האיטלקית בזירה הפוליטית הבין־לאומית. בה בעת התמיכה בהגירה תשחרר את איטליה ממשאם של פליטים רבים.[65] פרנסוני ממשרד החוץ ביקש בתגובתו לשרטט דרך ביניים וטען כי אין לשנות את המדיניות בעת שעניין ארץ ישראל נדון באו"ם. עם זאת המצב החדש הקל על איטליה להשתחרר בהדרגה משיתוף הפעולה עם הבריטים ובקשותיהם הנמשכות לסיוע במאבק נגד ההגירה היהודית. במשך הזמן איבדו המחאות הבריטיות חלק מהדחיפות והשכנוע שלהן, והפכו לטקס שנועד מראש לכישלון.[66]

סיכום הסיבות לכישלון הבריטי להביא לשינוי המדיניות האיטלקית:

1. בריטניה לא יכלה להשתמש בחיילים למניעת ההסתננות מצפון כי הייתה בכך הפרה של הריבונות האיטלקית, היא גם לא נתמכה על ידי ארצות הברית, שותפתה לפיקוח בעלות הברית על איטליה.
2. השלטונות האיטלקיים רצו אמנם למנוע את ההסתננות היהודית

64 Toscano, *La Porta di Sion*, p. 231.

65 Ibid., p. 232.
סרני תיארה את עמדת הצי האיטלקי בריאיון: 'נקראתי לריאיון עם מפקד הצי אשר שאל אותי מתי אמורה להפליג האנייה הבאה שלנו, כאשר השבתי כי יהיה זה בעוד כשלושה שבועות, אמר שעלינו לשלוח אנייה כל שבוע, והסביר כי הבריטים לוחצים עליהם לתפוס את אניות המוסד, בעוד התגובה האיטלקית היא "השיבו לנו את הספינות שלנו, אינכם יכולים לצפות שנשחה אחריהם"'. סרני ריאיון, מכון הרמן ליהדות זמננו, המדור לתיעוד בעל פה, 23 בדצמבר 1964, המראיין אהרן קידר.

66 בשיחה עם זופי לקראת ביקור ספורצה בלונדון באוקטובר 1947 טען ווארד בתגובה לטענות זופי כי לאיטליה אין כל סמכות חוקית לעצור ספינות חשודות כי הממשלה האיטלקית אפשרה ליהודים להפוך את איטליה 'לסדנא להתקנת אניות בלתי לגאליות', הוא הדגיש כי מדיניות זו כמוה כמתן אישור ליהודים להפליג מחופי איטליה. Ibid., pp. 244–246. Kochavi, *Post Holocaust Politics*, p. 253.

מצפון אך לא העניקו לכך עדיפות גבוהה כי הסיוע לפליטים ניתן על ידי אונרר"א והיה ברור שהיהודים מתעתדים להמשיך את דרכם לארץ ישראל באניות המוסד. הממשלה האיטלקית חששה כי לאירועים כמו פרשת לה ספציה יהיו השלכות שליליות על יחסיה עם ארצות הברית ועם הקהילה היהודית שם, ועם ראשי אונרר"א אשר גילו אהדה לפליטים.

3. הגישה האוהדת לפליטים היהודים הייתה מעורבת במרירות נוכח הכיבוש הבריטי באיטליה ויחס הממשלה בלונדון לאחר שביתת הנשק של 1943. כל המרכיבים הללו השפיעו על רצונם של חלק מן הפקידים הבכירים כמו גם של 'האיש ברחוב' לסייע להגירה היהודית לארץ ישראל.[67]

את תחושת הבריטים לקראת סיום המסכת האיטלקית מביאה זרטל באמצעות תזכיר של פקיד בריטי אלמוני מתחילת ינואר 1948: 'נראה לי מעורר חלחלה שבעוד שהצלחנו לאמתו של דבר לבלום כל שיתוף פעולה של כל המדינות האחרות לבד מהקומוניסטים, עם תנועה זו [העלייה הבלתי לגאלית], הרי אויבתנו המובסת והעלובה, איטליה, הצליחה להתל בנו בפומבי בצורה זו'.[68]

ביבליוגרפיה

סרני עדה (1975) **ספינות ללא דגל**. תל אביב: עם עובד.

זרטל עדית (1996) **זהבם של היהודים**. תל אביב: עם עובד.

Kochavi, Arieh J. (2001) *Post Holocaust Politics*. Chapel Hill, NC and London: University of North Carolina Press.

Kokkonen, Susanna (2011) *The Jewish Refugees in Post-War Italy, 1945–1951: The Way to Eretz Israel.* Saarbrücken: Lap Lambert Academic Publishing.

Liebreich, Fritz (2005) *Britain Naval and Political Reaction to the Illegal Immigration of Jews to Palestine, 1945–1948*. Abingdon: Routledge.

Toscano, Mario (1990) *La Porta di Sion*. Bologna: Il Mulino.

67 Kochavi, *Post Holocaust Politics*, pp. 255–256.

68 עדית זרטל (1996) **זהבם של היהודים**. תל אביב: עם עובד עמ' 37. התזכיר הוא מ־9 בינואר 1948, CAB 104/279.

פרק תשיעי:

איטליה והציונים, שיתוף פעולה חשאי ופרשת לה ספציה

הקשר האיטלקי־ציוני שנטווה בעיקרו לאחר המלחמה היה רב פנים, חברו בו שיקולים פוליטיים והביקורת על פעילות בעלות הברית ובעיקר בריטניה, יחד עם זיכרון הגזרות נגד היהודים, המלחמה וההצלה, והאהדה האנושית לפליטים. כל אלה תרמו ליצירת מה שניתן לתאר כ'יחסים מיוחדים' בין איטליה לתנועה הציונית, שתיהן מתמודדות עם אתגרים גדולים במאבק למצוא את מקומן בסדר העולמי החדש. בפרק זה נדון בהתפתחות יחסים אלה לפני שנפנה לפרשת לה ספציה באפריל-מאי 1946, שבה הם באו לידי ביטוי.

אניית המוסד הראשונה שהפליגה מאיטליה הייתה *דאלין*, ספינת דיג שהפליגה ממונופולי ב־21 באוגוסט 1945 ועל סיפונה שלושים וחמישה עולים. הקפטן היה איש הים היהודי־איטלקי אנריקו לוי. האנייה הגיעה לחוף קיסריה מבלי להתגלות על ידי הבריטים. בעקבותיה הייתה *הנטונו* שהפליגה ב־27 באוגוסט מבארי עם שבעים ושלושה נוסעים, וגם היא הגיעה לקיסריה מבלי להתגלות.[1] גולת הכותרת של תקופת ההעפלה הראשונה הייתה האנייה *חנה סנש* שהפליגה מסבונה לחופי לגוריה ב־14 בדצמבר והגיעה לנהרייה בערב חג המולד – 24 בדצמבר. הסערה בים גרמה לספינה לנטות על צדה על הסלעים בסמוך לחוף. ניסיונות ההורדה הראשונים הביאו להתהפכות סירה וטביעת שתי מעפילות. בהמשך הורדו הנוסעים בעזרת חבל שנקשר מן החוף. הספינה ננטשה וצוות המלחים הוברח מן הארץ. האירוע הונצח

1 עדה סרני (1975) **ספינות ללא דגל**. תל אביב: עם עובד, עמ' 29-31.

בשירו הידוע של נתן אלתרמן 'נאום תשובה לרב חובל איטלקי' שנכתב לכבוד רב החובל אנסלדו.[2]

המוסד בחר בעיירה הקטנה פורטוונרה שליד לה ספציה כבסיס להכנת הספינות לקראת ההפלגה לארץ ישראל. המספנה הייתה קטנה והעובדים קיבלו שכר הולם בתקופת אבטלה גבוהה. הם גילו אהדה לניצולי השואה היהודים ומאבקם, אך גם ידעו שהפליטים הלהוטים לעזוב את איטליה לא יהוו תחרות בשוק העבודה. מפורטוונרה הפליגו הספינות מהלך שעה לבוקה די מאגרה, שם העלו את העולים על סיפונן בסיוע התושבים המקומיים.[3] במשך הקיץ הפליגו כ־4,000 איש מבוקה די מאגרה. ההכנות להפלגה נעשו תחת עינו הפקוחה של מייג'ור בריטי מהמודיעין אשר הווילה ששכר שכנה לא רחוק מהמספנה. הוא אף העסיק מזכיר אשר למעשה נשלח אליו על ידי המוסד, והגיע מצויד בהמלצות חמות מהתושבים שהיה להם עניין בהמשך ההסדר עם המוסד. גם כאשר כמה עולים שנתפסו ונחקרו על ידי הבריטים בארץ ישראל הודו כי הפליגו מאזור זה, סירב המייג'ור להאמין וטען כי למעשה שאפו להסתיר את נמל ההפלגה האמתי.[4] סרני כותבת כי אלפי הפליטים שהפליגו מלה ספציה התעודדו מהמראות היפים והמגע עם האוכלוסייה האיטלקית בניגוד לברוטליות של התושבים בארצות מוצאם, והם התקשו להאמין שאוכלוסייה לא יהודית תגלה יחס אדיב וידידותי כלפיהם.[5] גם פקידי ממשל היו שותפים לכך. סרני מתארת את מגעיה עם המפקח הראשי של נמלי איטליה אשר הגיע מרומא לבארי, שם היה בסיס חשוב של המוסד. מכיוון שבאותם ימים שלאחר המלחמה לעתים לא היו מכוניות גם לפקידים גבוהים פנה לסרני וביקש שיעמידו לרשותו מכונית לסיור ביקורת של יומיים בנמלי האזור. היא הזהירה אותו כי המכוניות וגם הנהגים משתמשים במסמכים מזויפים, אך האיש הביע את ביטחונו שהם זויפו במיומנות. הוא היה פשיסט אך התנגד להצטרפות איטליה למלחמה, לברית עם הגרמנים ולחוקי הגזע. ואמר: 'אני פשיסט אך אינני ברברי', וסייע למוסד מתוך סולידריות גלויה.[6]

האינטרס האיטלקי בשיתוף הפעולה עם המוסד היה מבוסס על מספר היבטים ובהם ההכרה ב'קלף היהודי', ותרומתו האפשרית ליחסי החוץ של

2 שם, עמ' 36-51. ראו גם אתר הפלי"ם. השיר פורסם בעיתון דבר ב־15 בינואר לאחר שצונזר בתחילה על ידי הבריטים.

3 מרים זכאי (2001) **אברהם זכאי בן הארץ והים**. ישראל, עמ' 78; סרני, שם, עמ' 84.

4 סרני, שם, עמ' 93-95.

5 שם, עמ' 99.

6 שם, עמ' 105-106.

איטליה. בתזכיר רשמי מיום 24 לאוקטובר שכותרתו 'היבטים בין לאומיים של השאלה היהודית' מדגיש הכותב, קרלו קאלנדה, כי הציונות מעורבת לא רק בהתפתחויות במזרח התיכון ובאזור הים התיכון, אלא יש גם קבוצות יהודיות ברחבי העולם שיש להן השפעה אפשרית על ממשלות ודעת קהל. בהתאם לכך בשנים שלאחר המלחמה ניסה משרד החוץ לרכוש את אהדת חוגים יהודיים בארצות הברית ובבריטניה.[7]

הנציג האיטלקי לקונגרס יהודי עולמי בלונדון, קארלו אלברטו ויטרבו, הודיע למשתתפים ב־6 באוגוסט 1945, כי מיד לאחר הקמת ממשלתו של פארי הובהר כי הקמת בית לאומי בארץ ישראל היא הפתרון היחיד בעבור ניצולי השואה, וממשלת איטליה התבקשה לאשר מדיניות פרו ציונית. לדברי ויטרבו שקל ראש הממשלה גם לשגר מסר לקונגרס אך נמנע מכך בגלל המצב הפוליטי שבו יש הגבלות על חופש הפעולה של הממשלה האיטלקית בכל הנוגע למדיניות חוץ. עם זאת הוסמך ויטרבו להבטיח כי הממשלה מעריכה מאוד את הפעילות הציונית ואיטליה, על האוכלוסייה הנאורה שלה, העמדה החיובית של הממשלה, ומיקומה הגיאוגרפי, יכולה להוות גשר רצוי לפליטים השואפים להגיע לארץ ישראל.[8]

נציג הסוכנות היהודית שלמה אומברטו נכון הגיע לאיטליה בפברואר 1945 עם פתיחת משרד הסוכנות, כאשר משימתו היא לקיים קשרים עם הרשויות, להבטיח אשרות הגירה לארץ ישראל, לפעול להקמת קיבוצים מקומיים, ולקדם את האידיאולוגיה הציונית בשיתוף פעולה עם חיילי הבריגדה שנמצאו באיטליה באותה עת. נכון דיווח לשולחיו בירושלים על פגישתו עם ראש הממשלה דאז איוואנו בונומי ב־5 באפריל 1945, הערכתו החיובית את הפגישה נראית כמשרטטת את מהלך שיתוף הפעולה בשנים הבאות: 'הבעתי באוזניו את רגשי התודה של הסוכנות היהודית ויהודי ארץ ישראל על יחסו של העם האיטלקי ליהודים גם בתקופה של אנטישמיות רשמית. אמרתי לו כי לנוכח החדשות הטרגיות המגיעות אלינו מכל עבר היה זה מעודד ללמוד על מקרים כה רבים של עזרה וסולידריות שהציעו

---

7 Guri Schwarz (2008) 'On Might Making and Nation Building: The Genesis of the "Myth of the Good Italian", 1943–1947'. *Yad Vashem Studies*, pp.1–33, 8–9.

8 Mario Toscano (1990) *La Porta di Sion*. Bologna: Il Mulino, pp. 48–49.
הקונגרס הציוני בבזל קיבל החלטה ב־22 בדצמבר 1946 המודה לעם האיטלקי על התנגדות לרדיפות ועל תמיכתו בציונות לאחר השחרור.
Schwarz, 'On Might Making and Nation Building', p. 26.

האיטלקים'.[9] בונומי השיב כי הצעדים כנגד היהודים היו תוצאה מעציבה של הברית עם גרמניה, נכון ביקש סיוע איטלקי בהעברה ושהות זמנית של המהגרים הצפויים עם תום המלחמה. תגובת בונומי הייתה חיובית: 'הוא הבטיח בחום את תמיכתו להגירת יהודים דרך איטליה, וציין כי לפני מספר חודשים נשאל על ידי בעלות הברית על האפשרות להגעת 30,000 יהודים מהונגריה, והשיב כי אין לו כל התנגדות לכך'.[10] ראש הממשלה הוסיף כי שמע על הבריגדה היהודית הנמצאת באיטליה בביקורו האחרון בחזית, אך לא פגש את חייליה. הוא הבטיח כי אזרחי איטליה היהודים נהנים משוויון וכן את אהדת ממשלתו את התנועה הציונית.[11] ב־16 בנובמבר נפגש נכון עם שר החוץ דה גאספרי, ואף הוא הביע אהדה לעניין היהודי וליישוב בארץ ישראל. בדו"ח ששלח ב־19 בנובמבר להנהלת הסוכנות בירושלים כתב נכון כי לדברי דה גאספרי 'כל ממשלה איטלקית, בכל זמן, תתמוך ביהודים ובשאיפותיהם בארץ ישראל'.[12] בתמיכתה בעלייה הבלתי לגאלית ביקשה הממשלה האיטלקית לקדם מטרות פוליטיות, אך נשאה גם אופי הומניטרי. מריו טוסקנו מצטט מתוך מסמך איטלקי על 'היבטים אקטואליים של הציונות': ברצועת האדמה המיושבת על ידי היהודים יכולים הערבים לראות לא את ראש החץ של צבא פולש, אלא אי שבו נאחזים קרבנותיה של ספינה טרופה'.[13]

עדה סרני נולדה ברומא בשנת 1905 כעדה אסקרלי למשפחה יהודית ידועה ומבוססת. היא נישאה לאנצו סרני ועלתה אתו לארץ ישראל בשנת 1927. הם נמנו עם מייסדי קיבוץ גבעת ברנר. סרני צנח בצפון איטליה במסגרת קבוצת הצנחנים היהודים בצבא הבריטי ב־15 במאי 1944. הוא נתפס ונרצח במחנה דכאו ב־18 בנובמבר אותה שנה. עדה נסעה לאיטליה ביולי 1945 בניסיון למצוא מידע על אודותיו. בעודה מועסקת רשמית

---

9 S. U. Nahon to the Jewish Agency Political Dept., 5 April 1945. Haganah Archive, unit 14-Mossad for Aliya B, file 82.

10 Ibid.

11 Ibid. הבריגדה, תחת פיקודו של בריגדיר ארנסט בנימין, נשלחה לאיטליה בנובמבר 1944 והצטרפה למחנה השמיני הבריטי. היא לקחה חלק במתקפת האביב של 1945. ב־19-20 למרץ היא פתחה במתקפה. עברה לאזור נהר הסניו שם נלחמה עד ה־25 באפריל. במהלך הלחימה היו לבריגדה שלושים הרוגים ושבעים פצועים.

12 Toscano, *La Porta di Sion*, p. 54.

13 Mario Toscano (2011) 'Italy and the Illegal Immigration of Jews to Palestine 1945–1948: The Events, the Context and the Memory'. *Italy-Israel, the Last 150 Years* (Conference proceedings, Jerusalem 16–17 May). Italy: Fondazione Corriere della Sera, pp. 447–459, cited on p. 451, from an Italian diplomatic document on 'actual aspects of Zionism'.

עדה סרני.
באדיבות ארכיון הפלמ"ח בארכיון צה"ל.

כמנהלת מועדון לחיילים יהודים בצבא הבריטי במילנו יועדה לפעול במסגרת עלייה ב' תחת פיקודו של יהודה ארזי ראש המוסד באיטליה. באפריל 1947 חזר ארזי לארץ ישראל ועדה סרני מונתה במקומו. שיטת הפעולה המיוחדת לה נבעה מכך שהייתה ילידת איטליה והכירה היטב את השפה והמנטליות המקומית. היא סברה כי תמיכתם הפסיבית של בכירים איטלקים נחוצה לפעילות המוסד ויכולתה לגייס תמיכה כזו היוותה דרך פעולה חדשה. מכיוון שהבינה כי פקידים זוטרים חוששים לקבל החלטות על דעת עצמם היא יצרה מגעים עם בכירים כמו מפקדי הנמלים, ראשי הצי, מודיעין הצי ומפקד המשטרה. היא פגשה שרי ממשלה, דיברה אתם בגילוי לב על פעילותה החשאית באיטליה, וביקשה את תמיכתם. האסטרטגיה שלה הייתה להציג בפניהם את האינטרס המשותף של איטליה והמוסד ולא לנסות להערים עליהם או להציע שוחד. היא הייתה בטוחה שהממשלה האיטלקית הייתה מעוניינת בעזיבת אלפי הפליטים שהגיעו לשטחה, אך לא היה באפשרותה לארגן זאת. סרני הכירה בכך שבעוד שהייתה באיטליה מידה של אהדה לפליטים היהודים וכן גם סיוע למוסד, שיקולי הפקידים הבכירים התמקדו ברצונם לראות את הפליטים

עוזבים את המדינה.[14] עדות ליחסם החיובי ניתן לראות במכתב התמיכה בסרני ששלח הרוזן זופי ממשרד החוץ לראש הקבינט החדש במשרד האוצר: אני מציג בפניך את הגברת סרני... אשר הייתה בקשר עם קודמך בתפקיד... בנושא הפליטים היהודים באיטליה... אודה לך מאוד אם תאזין לפניותיה של הגברת סרני ותעניק לה באופן דיסקרטי את הסיוע אותו היא מבקשת.[15]

פרשת לה ספציה

עיר הנמל הצפונית לה ספציה שבחבל ליגוריה נהרסה כמעט לחלוטין במהלך מלחמת העולם השנייה. כאשר איטליה נכנסה למלחמה לצד גרמניה ב־10 ביוני 1940 הייתה העיר בחזית הקרב בים וכתוצאה מכך הופצצה קשות על ידי בעלות הברית. ההפצצות החלו ב־29 בנובמבר 1941 וגרמו לרבים מהתושבים להימלט לכפרים הסמוכים. ההפצצה המקיפה הראשונה על העיר אשר גרמה להרס ואבדות הייתה ב־13 וב־19 באפריל 1943, נהרגו בה עשרים וחמישה אנשים ונפצעו שבעים. ב־14 ביוני ביקר בעיר המלך וויקטור עמנואל ה־3 לבחון את הנזקים. זמן קצר לאחר שביתת הנשק שנחתמה ב־8 בספטמבר 1943 נכבשה העיר על ידי הצבא הגרמני בלא התנגדות. הפשיטה הגרמנית הראשונה על האוכלוסייה היהודית נערכה ב־30 בנובמבר, נתפסו שמונה יהודים ונשלחו למחנות השמדה. גירושים מאוחרים יותר כללו גם את מתנגדי המשטר, פרטיזנים, משתמטים מגיוס, ואזרחים רגילים שנתפסו במבצעי מעצרים.[16] עם תום המלחמה היה מרכז העיר הרוס והתושבים חזרו לעירם כדי להתמודד עם קשיים כלכליים והאתגר לבנות את עירם מחדש. אדולף אהרון קרוקולו (1921-2019), יליד העיר וראש הקהילה היהודית בלה ספציה, סיפר בריאיון עם המחברת על ימי המלחמה ולאחריה:

> במהלך המלחמה הייתי פרטיזן בהרים שליד קאראר. אנשים רבים עזבו את העיר בגלל ההפצצות, השלטונות היו פשיסטים אך האנשים גילו אהדה ליהודים. אחרי המלחמה האנשים היו

---

14 סרני, **ספינות ללא דגל**, עמ' 88-89.

15 Eliahu Bergman (2002) 'Adversaries and Facilitators: The Unconventional Diplomacy of Illegal Immigration to Palestine, 1945–48'. *Israel Affairs*, vol. 8, no. 3, pp. 1–46, cited on p. 14. The letter was dated 8 February 1947.

16 Umberto Burla (1998) *Storia della Spezia dal Sec XIII ai Giorni Nostri*. La Spezia: Luna Editore, pp. 163–165, p. 169. על פי ההערכות גורשו כ־450 איש מלה ספציה למחנות, מהם חזרו רק 48.

כמו אחים ואחיות, במהלך המלחמה נהרגו מאתיים וחמישים איש וסבל המלחמה היה טרי בזיכרונם של האנשים.[17]

יהודה ארזי, ראש המוסד באיטליה, גילה עניין בנמל לה ספציה בעת שתכנן הפלגה של יותר מאלף איש שתצא מנמל של ממש במקום ממעגנים מאולתרים במקומות רחוקים. הוא שכר את הספינה *פדה* ותוך שימוש בחברה פיקטיבית ככיסוי קיבל רישיון להובלת מטען מלח מלה ספציה לסרדיניה. ההתפתחויות הדרמטיות בהמשך הפכו את ההפלגה החשאית הרגילה לאירוע שנודע כ'פרשת לה ספציה', ואשר היו לו השלכות של ממש על ההעפלה מאיטליה. שתי שיירות עם פליטים מדרום איטליה וצפונה היו אמורות להיפגש בצומת שליד העיר. שלושים ושבע משאיות צבאיות 'הושאלו' משתי יחידות תובלה ארץ ישראליות בצבא הבריטי באיטליה לצורך הובלת 1,014 פליטים.[18] השלטונות היו בכוננות בעקבות ידיעה בעיתון מקומי ולפיה מאות פשיסטים ונאצים מתכוונים להפליג למקלט בספרד מאחד מנמלי ליגוריה. השיירה נעצרה בדרך המובילה למרכז העיירה סרזנה בחשד שהמדובר בפשיסטים הנמלטים. המשטרה האיטלקית הבינה עד מהרה שהנוסעים הם ניצולי שואה לאחר שאלה הראו את המספרים הצרובים בזרועם, אך עתה היה זה מאוחר מדי לשחרר את השיירה. המידע כבר הועבר לבריטים אשר היו מוטרדים ממעורבות חיילים יהודים בצבאם בפעולות העלייה הלא לגאלית. כאמור, משאיות צבאיות על נהגיהן שנשאו מזון לעשרה ימים שימשו להובלת הפליטים.[19] פיליפ ברוד, היועץ הפוליטי לשר הבריטי התושב בקזרטה, דיווח למשרד החוץ על ההתפתחויות והבהיר כי האיטלקים עצרו את הפליטים ביזמתם. השגרירות הבריטית ברומא ראתה בכך סימן לשיתוף פעולה וקיוותה כי ממשלת איטליה תגרש את הפליטים משטחה. השגריר צ'רלס הדגיש את התפנית במברקו למשרד החוץ ב־5 באפריל: 'אני סבור כי הפעולה האנרגטית של הקווסטורה (מפקד המשטרה) בלה ספציה היא סימן חיובי לשיתוף הפעולה שביקשנו, אם כי לא ניכרו תוצאות נוספות'.[20] בדיווח ששלח מספר ימים מאוחר יותר כתב ברוד כי מפקדת בעלות הברית מעוניינת לחקור את 'חבורת היהודים' כדי לגלות

17 אדולף אהרון קרוקולו, ריאיון עם המחברת, לה ספציה 16 באוקטובר 2008.

18 John Kimche and David Kimche (1954) *The Secret Roads*. London: Secker and Warburg, pp. 123-128. יואב גלבר (1983) **נושאי הדגל, שליחותם של המתנדבים לעם היהודי**. ירושלים: יד בן צבי, עמ' 650-651.

19 גלבר, **נושאי הדגל**, עמ' 650-652, סרני, **ספינות ללא דגל**, עמ' 65-66.

20 CO 537/1805, 5 April 1946.

מהיכן קיבלו מנות מזון צבאיות, תחבורה צבאית, וכיצד הגיעו לאיטליה מלכתחילה. הוא הוסיף כי את הקבוצה המרדנית יצטרכו לשים במחנה תחת משמר ויש לצפות לבעיות לנוכח יחסם העוין. המטרה הייתה שהפליטים יגורשו מאיטליה למדינות מוצאם, אך שהדבר יבוצע בידי הממשלה האיטלקית ככל שהוא אפשרי.[21] משרד החוץ החליט כי יש להשאיר בידי האיטלקים את ניהול הפרשה, מתוך תקווה כי יבקשו סיוע בריטי.[22] כך הייתה הזירה מוכנה לדרמה ששינתה את המודעות הבין־לאומית למצבם של הפליטים היהודים. בינתיים הסתדרו הפליטים על סיפונה של *הפדה*, אך ספינת מלחמה איטלקית נעמדה מול חרטומה וחסמה בפניה את היציאה מהנמל. יהודה ארזי, שביקש לארגן את ההתנגדות לבריטים, הצליח לעלות על הספינה כאשר הוא מתחזה לפליט בשם ד"ר יוסף דה פז. משה רבינוביץ' בן 22 מאנשי הפלמ"ח הוכרז כרב החובל.[23]

למחרת הגיע קפטן מהביון הבריטי מלווה בקבוצה גדולה של שוטרים צבאיים, הם ערכו חיפוש בבטן האנייה ומצאו בה מזון שמקורו במחסני הצבא. הקפטן החליט להחרים את המזון וזכה לתגובה זועמת של ארזי: 'אתם עומדים מול אלף אנשים המייצגים אלף טרגדיות, ומה אתם רואים? חבילות צנימים וקופסאות סרדינים?' הוא גם דרש להרחיק את מכונות הירייה שהופנו אל הפליטים וטען כי האנשים אינם מפחדים מהם אך אל לבריטים להתלונן אם לא יבדילו בינם לבין אנשי הס.ס. ועצביהם לא יחזיקו מעמד. לטענת הקפטן הבריטי כי הוא רק ממלא פקודות, השיב ארזי כי עליו לדרוש פקודות אחרות. הקפטן ואנשיו ירדו מן האנייה מבלי להחרים את המזון.[24]

---

21 Ibid., 8 April 1946.

22 גלבר, **נושאי הדגל**, עמ' 652-653. הנציב העליון קנינגהם הודיע לשר המושבות הול על סירובו לשלוח קצינים דוברי עברית מהממשל בארץ ישראל לחקור את הפליטים בלה ספציה אשר סירבו לדבר בכל שפה חוץ מעברית. הוא טען שגישת הפליטים היא 'מגוחכת' אך קיווה שיימצא מתורגמן מחוץ לשורות הממשל. CO 537/1805, 11 April 1946.

23 סרני, **ספינות ללא דגל**, עמ' 62-63. זרטל כותבת כי בהחלטתו לעלות על האנייה כפליט, רצה ארזי לשאת בעצמו בתוצאות הכישלון המבצעי בהעברת *הפליטים לאנייה, תוך כדי סיכון עצמי, גם אם יכול היה להטיל את התפקיד על אחרים. מעבר לכך היא רואה במעשה גם משמעות סמלית, מרחיקת לכת ושוברת גבולות: 'בנטישתו את הביטחון והרווחה היחסיים של קיומו הקודם ובהליכתו אל שטח ההפקר ואל מצב חוסר הוודאות... בהיטמעותו בתוך הזהות האחרת, המבעיתה והמאיימת בעיני הארץ־ישראלים, של הפליטים ניצולי ההשמדה הנאצית, גישר יהודה ארזי בגופו שלו על פני התהום שנפערה, בזמן השואה ולאחריה, בין הגולה ובין הקולקטיב הציוני בארץ ישראל...' עדית זרטל (1996) **זהבם של היהודים**. תל אביב: עם עובד עמ' 79-80, ציטוט בעמ' 80.*

24 *סרני, שם, עמ' 64-65. היחידות העבריות בצבא הבריטי התבקשו לצמצם את צריכת המזון כדי להקצות את חלקו לפליטים על הספינות. שם, עמ' 25.*

רבים מאנשי העיר הגיעו לנמל כדי להביע תמיכתם במאבק הפליטים, אך המשטרה אסרה את הכניסה. העיתונות גם היא תמכה במאבק. עיתונאי צעיר בשם אלדו ראסטני הצליח להסתנן לנמל והסכים לפרסם את המסר של ארזי למנהיגי איטליה והעולם ובראשם הנשיא טרומן בפנייה לשחרר את האנייה ולפתוח את שערי ארץ ישראל בפני ניצולי השואה.[25] לאחר שלושה ימים הודיעו הבריטים לארזי כי החליטו להעביר את הפליטים למחנה ליד גנואה, תגובת ארזי הייתה כי לא יוכלו להכריח את האנשים לרדת מן הספינה ואם ינסו לאלץ אותם יעלו את הספינה באש.[26] ב־7 באפריל הוכרזה שביתת רעב במאבק לקבלת רשות להפליג. סרני כותבת כי ארזי כינס את כל העולים על הסיפון והסביר להם כי אם ייכנעו אפילו מעטים יהיה המאמץ לשווא ולא תינתן עוד אפשרות להפלגה לא להם ולא לאחרים. ארזי פנה לאנשי העיר וביקש את עזרתם לשכנע את השלטונות שיתירו לאנייה להפליג, והם נענו וארגנו הפגנת תמיכה ליד משרדי מושל המחוז. חלונות משרדי מפקד האזור הבריטי נופצו. למחרת ביקר קצין מהנמל באנייה ואחר כך הוברר כי לקח עמו חלק קטן אך חיוני של המנוע, כדי להבטיח שהאנייה לא תוכל לצאת לדרך.[27] השלטונות הרחיקו את השוטרים לבושי המדים מהאנייה כדי למנוע תקריות נוספות. השביתה הייתה קשה לניצולי השואה וביומה השלישי גדל מספר המתעלפים על הסיפון. ארזי הכריז כי השביתה תימשך עד שיורשו להפליג והזהיר ממקרי התאבדות אפשריים בקרב הפליטים. בשער הנמל תלה שלט 'שער ציון' וכן לוח שנכתבו עליו שעות השביתה המצטברות.[28] המצב באנייה החמיר, על סיפון האנייה שכבו אנשים שאיבדו את הכרתם, שום קול לא נשמע מן הספינה, אך השקט היה נורא יותר בעיני המון הצופים שעמדו וראו את הפליטים מתעלפים על הסיפון.[29] דין וחשבון של שירות הביון הבריטי MI5 תיאר את שביתת הרעב, את המשמעת שקיים

25 *ננה נוסינוב (שגיא) (1969) **ההולכים על הים: ההעפלה מאיטליה 1943-1948** עבודה לתואר מ.א., האוניברסיטה העברית, עמ' 126-127.*

26 נציג הסוכנות נכון כתב בדין וחשבון שלו להנהלה הציונית כי הצי הבריטי סבר שהפלגה של ספינות כאלה לארץ ישראל הייתה משולה להתאבדות, והיה ספק אף לגבי המסע המתוכנן של האנייה לשיבארי, מרחק של 70 קילומטר, אשר היה אפשרי לדעתם רק כאשר הים שקט לחלוטין. Umberto Nahon (1972) 'The 1,000 Immigrants Detained at La Spezia in 1946'. *Bitfuzot Hagolah*, 1972, p. 13.

27 לדעתה של סרני השלטונות חששו שהפליטים ינסו לפלס את דרכם גם תוך כדי פגיעה בספינה החוסמת אותם, או שהציבור האיטלקי ישכנע את הימאים להזיז את ספינת הסיור ולהניח לאנייה להפליג. סרני, **ספינות ללא דגל**, עמ' 66-67.

28 שם, עמ' 67-68. Kimche and Kimche, *The Secret Roads*, pp. 132–136

29 Ibid., p. 136.

'המנהיג שמינה את עצמו', וציין כי הפליטים 'הביעו נכונות למות למען מטרתם'.[30] בה בעת האהדה של האוכלוסייה המקומית למצוקת הפליטים מצאה ביטוי גם אצל הממשלה: ראש הממשלה דה גאספרי, אדמירל הצי, שר הצי ומנהיגים אחרים שלחו מברקי עידוד.[31]

ב־10 באפריל התרחש מפנה דרמטי כאשר שיירת מכוניות ארוכה נכנסה לנמל, מן המכוניות ירדו הרולד לסקי, היושב ראש (היהודי) של מפלגת העבודה הבריטית, מלווה בפקידים בכירים, מנהל הג'וינט האמריקני, הקפטן משירות הביון הבריטי, רפאל קנטוני, נשיא איחוד הקהילות היהודיות באיטליה, אשר יזם את ביקורו של לסקי בהתייעצות עם ארזי ששלח ללסקי הזמנה בשמו ובשם הפליטים, ואומברטו נכון, נציג הסוכנות. לסקי יעץ למנהיגות האנייה להפסיק את שביתת הרעב, באשר שום ממשלה אינה יכולה להיכנע לאלימות, ולעזוב את האנייה למחנה אשר הוכן להם. הוא הבטיח להשתדל אצל הממשלה להגדיל את מכסת הסרטיפיקטים. ארזי סירב ולסקי הפציר בו שלא לסכן את חיי האנשים על האנייה, אשר מוטב שיחכו בסבלנות עוד חודשים מספר עד להשגת הסכם עם ממשלת בריטניה. תגובתו של ארזי הציגה את האתוס הציוני הבלתי מתפשר במלואו:

> ...לא שנים אחדות חיכינו אלא כמה מאות שנים וסבלנותנו פקעה. בספינה הזאת שוכבים אלף וארבעה עשר איש, באי כוח של אלף וארבע עשרה משפחות שנהרסו, ותקוותם היחידה היא לחזור לארצם. התפללנו לניצחון הבריטים על הגרמנים, קיווינו שכאשר תסתיים המלחמה יוחזר לנו הכבוד העצמי. התאכזבנו. בשבילנו עדיין קיימים רק המחנות, והשלטון הבריטי נותן כל חודש רק אלף וחמש מאות רישיונות כניסה לארץ ישראל. אנחנו יודעים, מר לסקי, שאנחנו יכולים לסמוך רק על עצמנו, על רצוננו ועל יכולתנו, ושום צבא, צי או משטרה בריטית, לא יעצרו בעדנו.[32]

לסקי ביקש כי יפסיקו את שביתת הרעב עד שיחזור לאנגליה וידווח על המצב לממשלה. על פי ההסכם נקבע כי שביתת הרעב תופסק עד־19 באפריל בעוד לסקי ייפגש עם שר החוץ בווין וימסור לו על דרישות הפליטים. כן נקבע כי איש הביון יודיע למפקדתו על הצורך לשפר את תנאי

30 CO 537/1805, 10 April 1946.
31 Kimche and Kimche, *The Secret Roads*, p. 137.
32 סרני, **ספינות ללא דגל**, עמ' 68-69, הציטוט מעמ' 69.

לה ספציה שער ציון.
באדיבות ארכיון הפלמ"ח בארכיון צה"ל.

השהייה; להרחיק את השוטרים מהרציף ומהספינה; לשחרר את האזרחים האיטלקים שנאסרו בגלל עזרתם לפליטים; ולהרשות לפליטים להישאר על הספינה. כל ראשי הקבוצות של העולים נקראו לאשר את ההסכם יחד עם לסקי ונציג הביון.[33] בה בעת נערך משרד המושבות ללחץ הצפוי. סגן

33 שם, עמ' 69-70. Nahon, report of 14 April, pp. 19-22, 24

המעפילים בלה ספציה.
באדיבות ארכיון הפלמ"ח בארכיון צה"ל.

המנהל הכללי, ג. מ. מרטין, נקט עמדה בלתי מתפשרת וקבע כי יש לצפות לתעמולה היסטרית, שביתות רעב, וייתכן שגם למקרי התאבדות; אך אין זה אפשרי בעליל לשקול כל הקלה במדיניות ההגירה של 1,500 איש כל חודש עד לדיון בדין וחשבון של הוועדה האנגלו־אמריקאית. עם זאת היה מוכן להסכים להצעת הסוכנות לכלול את פליטי לה ספציה במכסה החודשית.[34] הפקידות בלונדון המשיכה בהתייעצויות, שאגדן ממשרד המלחמה כתב לסרג'נט, מנהל משרד החוץ, וביקש הנחיות. הוא צפה קשיים פוליטיים ניכרים אם היהודים מפולין יוחזרו לשם, אך האלטרנטיבה היחידה הייתה לשחרר אותם באיטליה, משם ינסו להגיע לארץ ישראל באופן לא חוקי בהזדמנות הראשונה שתיקרה בדרכם.[35] היישוב בארץ ישראל ביקש להזדהות עם המאבק חמישה עשר מנהיגים ובהם יצחק בן צבי, זלמן שזר וגולדה מאיר הכריזו על שביתת רעב, והוכרז על יום צום כללי. הלחץ על הממשלה הבריטית גבר, שר המושבות הול כתב לראש הממשלה אטלי כי אם לא יימצא פתרון, חייהם של אישים מרכזיים בתנועת העבודה הארץ ישראלית נמצאים בסכנה, וניתן לצפות ללחצים מהסוכנות היהודית, שאילתות בפרלמנט, ומחאות אמריקאיות. אך לעומת זאת עמדו בסכנה אינטרסים

34 C0 537/1805, 11 April 1946.
35 Ibid., 12 April 1946.

חשובים ובעיקר ההשפעה על התגובה הערבית לדין וחשבון של הוועדה האנגלו אמריקאית, אשר אמור היה להתפרסם ב־30 באפריל. הול מזהיר את ראש הממשלה: 'הערבים ירגישו שוב שאין חשיבות להמלצות או להחלטות המתקבלות, הממשלה תמיד עלולה להיות מוסטת מנתיבה בידי לחץ יהודי'.[36] הבריטים ראו באפשרות של עצירת ההפלגה בנמל המוצא כמועדפת במערכה כנגד העלייה הבלתי חוקית, ואם תורשה *פדה* להפליג מלה ספציה, יש לצפות להפלגות נוספות בעתיד. שיקול נוסף היה שכניעה לדרישות היהודים לאחר שהאיטלקים הצליחו לעצור את הפלגת הספינה לא תאפשר לבקש את שיתוף הפעולה האיטלקי בעתיד.[37] בינתיים העיתונות האיטלקית גילתה עניין רב בפרשה ופרסמה מאמרים שנועדו להסביר לקוראים את המתרחש במזרח התיכון וכיצד הגיעו אירועים אלה ממש אל סף דלתם. העיתון *ל'אוניטה*, ביטאון המפלגה הקומוניסטית האיטלקית, דיווח על המשא ומתן עם לסקי ושיבח את עקשנותם של הפליטים אשר גילו כוח עמידה שאיש לא שיער שקיים עוד אחרי שנות סבל בידי הרודנות הנאצית. מאמר נרחב שכותרתו 'מה היא ציונות?' סוקר את מאבק הפליטים ואת הציפייה מורטת העצבים להוראות מלמעלה בנוגע לגורלם, אשר הביא רבים לתהות מדוע הם מוכנים להמשיך בדרך הארוכה לארץ ישראל, ומדוע הם מאמינים באופן עיוור, אפילו נואש, בצורך לחזור לארץ שאותה עזבו אבותיהם לפני כאלפיים שנה. הפליטים באנייה *פדה* אינם מקרה בודד, הפליטים אינם רוצים לחזור לאירופה, שם יהיו מטרה לאנטישמיות, וכל תיקוותם היא הכרזת בלפור והציונות.[38] למחרת פרסם העיתון המקומי *איל נוטיצאריו* את מכתב התודה של הפליטים לעם האיטלקי, למפלגות, ובמיוחד לעיתונות על האהדה שגילתה כלפיהם: 'לעולם לא נשכח ארץ זו ונישאר ידידים טובים של איטליה'. הם מבקשים את שחרור ידידיהם האיטלקים בהתאם להסכם עם לסקי.[39] האהדה לפליטים הייתה נחלת שכבות ציבור רבות, בהם מנהיגי המחתרת האנטי פשיסטית בליגוריה, המפלגה הסוציאליסטית האיטלקית שהתכנסה לוועידה בפירנצה פרסמה הודעת תמיכה בזכות הפליטים להפליג לארץ ישראל. עם זאת על הפקידות הרשמית הוטל למצוא דרך לתמרן בין

36 Ibid., 15 April 1946.

37 Ibid. See also in Susanna Kokkonen (2011) *The Jewish Refugees in Post-War Italy, 1945–1951: The Way to Eretz Israel*. Saarbrücken: Lap Lambert Academic Publishing, p. 117.

38 *L'Unita*, 12 April 1946. כל המאמרים נלקחו מהארכיון העירוני של לה ספציה www.premioexsodus.it.

39 *Il Notiziario*, 13 April 1946.

האהדה ליהודים לכפיפות לשלטונות בעלות הברית וללחץ הבריטי. החשש היה כי המצב המתוח יביא לאלימות, והממשלה שאפה למנוע צעדי ייאוש כמו התאבדות קולקטיבית על ההשלכות הבין־לאומיות של אירוע כזה. לאחר פגישת דה גאספרי עם נכון ב־17 באפריל, ניסתה הממשלה לשכנע את הבריטים לקבל את דרישות הסוכנות היהודית לגבי מספר המפליגים ומועד ההפלגה.[40] לבקשת נכון הורה דה גאספרי לשר הפנים ג'יוזפה רומיטה כי השלטונות האיטלקים יסייעו להפלגה. לדברי התודה של נכון השיב כי הוא שבע רצון מכך שיחסם האוהד של האיטלקים וממשלתם זוכה להערכה ולשיתוף פעולה של היהודים. רומיטה כתב ב־18 באפריל ליושב ראש וועדת בעלות הברית האדמירל אלרי סטון וביקש כי הבעיה תבוא על פתרונה מתוך גישה חיובית לפליטים.[41]

נכון חזר ללה ספציה להמתין לתשובת לסקי, ב־19 באפריל נפגש יחד עם קנטוני עם אדמירל מאוגרי מפקד הנמל אשר הודיע להם כי שלטונות הנמל מוכנים לאשר את יציאת הפליטים, אך לא יסכימו כי יותר מ־600 בני אדם יפליגו על *הפדה*, הוסכם כי האנייה השנייה של המוסד, *הפניצה*, תתוקן ותועבר לרציף.[42] מושל העיר, ד"ר אוסקר מוקיה, ביקר באנייה פדה ב־17 באפריל, לפי הדיווח בעיתון *איל נוטיצאריו* אמרו הנציגים היהודים כי בעת שהותם בעיר התוודעו לתוצאות הקשות של המלחמה באיטליה, הרס העיר היפה וסבל האוכלוסייה. הם קיבלו מכתבי תמיכה רבים ובהם גם בקשות לסיוע לשבויי מלחמה איטלקים העצורים בארץ ישראל ובמזרח התיכון בגלל העדר אמצעי תחבורה. הם הציעו שספינתם תחזיר את השבויים הביתה למשפחותיהם.[43] ב־22 באפריל נחגג סדר פסח על הרציף. בעזרת הימאים האיטלקים הותקנה תאורה חגיגית, הונפו דגלי איטליה והדגל הציוני, נערכו שולחנות, הג'וינט סיפק מצות, מאכלים ויין, נכבדי העיר ונציגי העיתונות הוזמנו לאירוע. ארזי חזר על ההצעה להשיב את השבויים לבתיהם על סיפון ספינות המוסד בדרכם חזרה מארץ ישראל, בניגוד לטענה הבריטית על מחסור באמצעי תחבורה. האירוע זכה לסיקור תקשורתי נרחב ומברקי תמיכה רבים כולל מראש הממשלה.[44] הבריטים המשיכו עם זאת במאמציהם

---

40 Idith Zertal (1998) *From Catastrophe to Power*. Berkeley: University of California Press, pp. 21-23. Nahon, 'The 1,000 Immigrants Detained at La Spezia in 1946', p. 25 (report of 15 May 1946).

41 Toscano, *La Porta di Sion*, p. 86.

42 Nahon, 'The 1,000 Immigrants Detained at La Spezia in 1946', p. 26.

43 Ibid., pp. 27-29.

44 Kimche and Kimche, *The Secret Roads*, p. 140. סרני, **ספינות ללא דגל**, עמ' 71.

למנוע את ההפלגה, *הניו יורק טיימס* דיווח על פעילות הדיפלומטים הבריטים במטרה לסגור את גבולותיהן של מדינות באירופה בפני הפליטים היהודים. הוא הוסיף כי הם מפעילים משטרה חשאית שמטרתה למנוע את העלייה מאיטליה כאשר סוכניה מתערבים בין הנוסעים כדי להשיג פרטים על הארגון ובמיוחד נמלי היציאה של הספינות.[45] ב־24 באפריל הודיעה השגרירות הבריטית רשמית לנכון כי יש בסמכותה לאשר 679 סרטיפיקטים לפליטים בלה ספציה, לסקי שלח מברק לנכון ב־27 באפריל והפציר באמצעותו בפליטים לקבל את ההצעה. אך הם השיבו לנכון כי אין הם מוכנים לפצל את קבוצתם ואם לא יימצא פתרון עד ה־5 במאי הם יפליגו ללא אישור. מושל העיר מוקיה ביקש מנכון למנוע את ההפלגה שכן במקרה כזה השלטונות האיטלקים יצטרכו לפעול על פי הנחיות הבריטים, הוא התבקש לשכנע את הפליטים להמתין ולמנוע מבוכה מן האיטלקים.[46] המגעים נמשכו בניהולו של משה שרתוק, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. זו לא יכלה לסרב לקבל את הסרטיפיקטים שהציעו הבריטים, אך שרתוק שאף להמשיך במאבק, ועמו כמובן ארזי עצמו, אשר הודיע להנהגת היישוב על ניצחונו המובטח והתנגדותו לכל פשרה, אשר הפליטים בלה ספציה לא יקבלו בכל מקרה.[47] ארזי ידע היטב כי כל הצעה לחלק את הקבוצה, כך שרק חלק יוכלו להפליג עתה, תביא למרד. ראש ועדת הפליטים שדה אף שלח מברק ללסקי ברוח זו: 'המתנו בסבלנות במשך שלושה שבועות על הרציף בתנאים קשים ביותר בתקווה שהחלטת הממשלה תהיה נדיבה. לך אישית הייתה ההזדמנות להבין כי אין זה אפשרי לפצל את הקבוצה שלנו, במיוחד לאחר הסבל המשותף שלנו בעת שביתת הרעב ותקופת הציפייה הקשה... נודה לך אם תעשה כל מאמץ שהממשלה תאפשר לשתי הספינות להפליג יחדיו כדי למנוע את מימוש החלטתנו להפליג ללא רשות'.[48] לסקי השיב כי *הפניצה* תפליג בעקבות *הפדה* לאחר זמן לא רב, והסוכנות בירושלים הסכימה לכך. הוא פנה למצפון הפליטים ואחריותם ליהודים אחרים, והצהיר כי התנהגות לא אחראית תפגע גם בהם.[49] השגריר הבריטי צ'רלס פנה למשרד החוץ

---

45 Toscano, *La Porta di Sion*, p. 83.

46 Nahon, 'The 1,000 Immigrants Detained at La Spezia in 1946', pp. 27–29.

47 גלבר, **נושאי הדגל**, עמ' 656-660. זרטל סבורה כי שני הצדדים, הבריטים והציונים, הציגו עמדות נוקשות כביכול, אך חיפשו למעשה דרך לפשרה שתימנע קורבנות בנפש, אך לא תביך יותר מדי את הצד שכנגד. שניהם לא היו מוכנים לפרשה זו וגיששו במאבק שנכפה עליהם בלי שתהיה להם תפיסה ברורה כיצד לנהוג. זרטל, **זהבם של היהודים**, עמ' 53.

48 CO 537/1805, M. S. Sade to Laski, 26 April 1946.

49 CO 537/1805, Laski to M. S. Sade, 26 April 1946.

האיטלקי וביקש שימנעו את הפלגת הספינות בחשאי. הוא גם דיווח ללונדון כי מפקדת בעלות הברית לא ראתה אפשרות נוספת להתערבות, כמו למשל בעניין המזון שנגנב, בלי הנחיה ברורה ממשרד המלחמה, וקיים כמובן גם ההיבט האמריקאי בכל פעולה אפשרית.[50] ביום למחרת דיווח השגריר כי הובטח לו שמשרד הצי האיטלקי ינקוט את כל הצעדים הדרושים כדי למנוע את ההפלגה, מלבד פתיחה באש על הספינות. נכון הודיע לו כי בניגוד לעצה שנתן להם, דחו הפליטים את הצעת לסקי, הם היו נחושים להפליג יחד והזהירו מפני כל שימוש בכוח בניסיון להפריד ביניהם.[51] השגריר דיווח כי הפליטים מאבדים בהדרגה את אמונם ברצון הסוכנות היהודית או ביכולתה לסייע להם. הוא העריך כי הם ינסו להפליג ב־5 או 6 במאי. הוא הזהיר מפני תקריות העלולות להביא לאבדן חיי אדם, כמו גם לפרסום שיביך את הממשלה הבריטית. צ'רלס הדגיש שבמצב רגיש זה *אין לסמוך על האיטלקים*: 'אין ביטחון רב במאמצי הרשויות האיטלקיות למנוע (את ההפלגה), באשר אינם רוצים במשימה זו, בעוד היהודים הם במצב רוח של חוסר אחריות', בנוסף לכך שלטונות הצבא של בעלות הברית יתערבו רק במקרה של סכנה אפשרית לספינות. אם ינסו הפליטים להפליג ללא רב חובל, יש סיכון לאסון *פטריה* נוסף.[52] למחרת היום הזהיר שוב כי כל ניסיון לפצל את הפליטים לשתי קבוצות נדון לכישלון. לדעתו פרסום הדין וחשבון של הוועדה האנגלו־אמריקאית אישר את ציפיות הפליטים כי יגיעו לארץ ישראל וכי אין כל סיבה להכריח אותם להמתין עתה. הסכנה שיפליגו ללא רשות התגברה והבריטים לא יוכלו לסמוך על סיוע האיטלקים: 'שלטונות הנמל בלה ספציה מפגינים חוסר רצון לבצע את ההנחיות הניתנות להם ואין להוציא מכלל האפשרי שהם ייתנו ליהודים "אור ירוק" להפליג ויטענו אחר כך כי נאמר להם שהכל כשורה'.[53] עם התמשכות המגעים הגיע לרומא ראש המוסד שאול מאירוב כדי לשאת ולתת עם השגרירות הבריטית מאחרי הקלעים. הסוכנות הציעה כי כל הפליטים יעזבו באותה עת אך יגיעו לארץ ישראל רק לאחר ה־15 במאי, כדי שיוכלו להיכלל במכסת הסרטיפיקטים לחודשים מאי-יוני.[54] לסקי פנה לשר המושבות הול והפציר בו לקבל את ההצעה, גם מתוך רצון להימנע מתקריות לפני הצהרת הממשלה על הדין

50 Ibid., 29 April 1946.
51 Ibid., 30 April 1946.
52 Ibid., my emphasis.
53 Ibid., 1 May 1946.
54 Nahon's cable to Laski, 2 May 1946. CO 537/1805.

וחשבון של הוועדה האנגלו־אמריקאית וליצור אווירת רצון טוב.[55] הבריטים הודיעו על הסכמתם להצעת הסוכנות ב־5 במאי: 'אין התנגדות להפלגת כל הקבוצה בתנאי שתוכל להבטיח בשם הסוכנות היהודית שלא יגיעו לארץ ישראל לפני–17 במאי'.[56] ביום ההפלגה, 8 במאי הגיעו תושבי לה ספציה להיפרד מן הפליטים, ארזי הודה לשלטונות ולציבור וציין את תקוותו כי בעתיד תשמש לה ספציה כנמל שעוד אלפים רבים יפליגו ממנו. לאחר ההפלגה שונו שמות האניות *לאליהו גולומב* ו*דב הוז*.[57] הנציב העליון סר אלן קנינגהם ניסה להשפיע על ההחלטות עד הרגע האחרון ולמנוע את ההסכם. שר המושבות הול שלח מברק סודי ביותר בתשובה לפנייתו והסביר לו כי מפקדת בעלות הברית לא יכלה לנקוט כל פעולה צבאית, וכי כלל לא היה ברור שארצות הברית 'תסכים לצעד דרסטי כזה בכל מקרה'. המצב המשפטי הבריטי היה בעייתי. כדי להבטיח שהפליטים לא יפליגו מלה ספציה יהיה צורך בשימוש בכוח, במאסר כל הקבוצה והנימוק יכול להיות רק ההימצאות של מנות מזון צבאיות ברשותם, כאשר הבריטים בחרו שלא לפעול בעניין במשך כחודש.[58] אך קנינגהם לא ויתר ושלח מברק נוסף לשר הול בו הזהיר כנגד ההשפעה השלילית על דעת הקהל הערבית והציע לדחות את הפלגת חלק מהפליטים עד שתוקצה מכסת סרטיפיקטים חדשה.[59] אולם זה היה כבר מאוחר מדי, שתי הספינות הגיעו לחיפה בשעה 00:30 ב־19 במאי עם 1,014 איש על סיפונן.[60] הפרשה הביאה את המעורבים להפקת לקחים ולהבנת מגבלותיהם. לגבי שני הצדדים היה זה שיעור מאלף על מגבלות הכוח ועל כוחה של חולשה. הבריטים למדו לראשונה במאבק נגד העלייה על המגבלה בשימוש בכוח נגד ניצולי השואה. עימות ישיר זה הבהיר להם וגם לציונים את הכוח הפסיכולוגי, הפוליטי והתעמולתי המגולם על ידי הפליטים.[61] בראייה כוללת הבריטים יכלו להצביע על הישג בכך ששיטת הסרטיפיקטים לא נשברה, וטיפולם בפרשה לא הזיק יתר על המידה ליחסיהם עם ארצות הברית. הם הידקו את ביטחון השדה על הנמלים באזור צפון מערב איטליה, אותו ראו כמרכז פעילות ההגירה הבלתי לגאלית, מיהרו לשחרר את היחידות

55 CO 537/1805, 2 May 1946.

56 Nahon, 'The 1,000 Immigrants Detained at La Spezia in 1946', p. 30. See also Martin's telegram to Rome and Jerusalem, CO 537/1805, 4 May 1946.

57 סרני, **ספינות ללא דגל**, עמ' 72-92.

58 CO 537/1805, 29 April 1946.

59 Ibid., 4 May 1946.

60 Ibid., High Commissioner to Colonial Secretary, 22 May 1946.

61 Zertal, *From Catastrophe to Power*, p. 27.

העבריות בצבא הבריטי ולהחזיר את החיילים לארץ ישראל.[62] מבחינתו של היישוב היהודי לא יכלה הפרשה להיראות רק כהצלחה, הייתה תחושה קשה בכל הנוגע לגורל הפליטים, כפי שנכתב בעיתונה של תנועת העבודה *דבר*:

> יכול היה להיות אחרת. העולם יכול היה לחסוך משרידי היהודים את המרירות האחרונה, המרעילה הזו, שהוא נוסך לנשמותיהם יום־יום ושעה־שעה זה שנה תמימה. שרידי העם היהודי יכולים לעלות למולדתם, לא על אף רצונם של הבריטים אלא בהסכמתם ובעזרתם. העולם לא היה נראה להם אז כחבר מרצחים וצבועים – כפי שהוא נראה להם עכשיו. יכול היה להיות אחרת, אך לא היה. העולם עודו גיהנום. מעפילי *דב הוז* ו*אליהו גולומב* חייבים היו להתנסות בכל ניסיונותיהם של היהודים הנידחים, ואחר כך היו חייבים לטעום את טעם לה ספציה, על שביתת הרעב ועל הישיבה מאונס בספינותיהם, בתנאים שאין בני אדם רגילים יכולים לעמוד בהם, ועל העלילה שהם פשיסטים, ועל ההבטחות החגיגיות של נשיא [כך!] מפלגת העבודה הבריטית, ועל כל אשר עלה להבטחות אלה – עד אשר ניתן האות להפלגה.[63]

זרטל סבורה כי הפרשה הראתה כי שלושת הממשלים המעורבים בה, הבריטי, האיטלקי והציוני היו עדיין מגששים את דרכם בתקופה שלאחר המלחמה, וכך בעיה צדדית ושולית לכאורה לא באה על פתרונה בדרגים המקומיים של הממשלים והגיעה עד שרי החוץ וראשי הממשלה של הממשלים הנוגעים בדבר. הכאוס המדיני הכללי שלאחר המלחמה תרם גם לתהודה שקיבלה הפרשה, וכך גם חשיבותה של שאלת ארץ ישראל לפחות לגבי הבריטים והציונים, ואולי אף הזיכרון הקולקטיבי האירופי של אניות פליטים נרדפים המנסות למצוא מקלט.[64]

לסיום בחרנו להביא את דבריו של עד ראיה, גיוזפה פאסולי (1919-2013) פרטיזן, חבר הפרלמנט מטעם המפלגה הקומוניסטית (1963-1972) וחבר מועצת עיריית לה ספציה (1951-1983). בריאיון סיפר שבאותה עת היה כתב של *ל'אוניטה*, העיר הייתה חרבה כמעט כולה ושרר מחסור במזון, אך התושבים סבלו הרבה פחות מאשר היהודים. האנשים הרגישו סולידריות

62 זרטל, **זהבם של היהודים**, עמ' 92.
63 *דבר*, 12 מאי 1946, אצל זרטל, שם, עמ' 92-93.
64 שם, עמ' 93-94.

עם הפליטים ורצו לעזור להם, הם גם לא חיבבו את הבריטים בעלי הגישה הקולוניאלית אשר מדיניותם כוונה תמיד לאזן בין אינטרסים שונים, כמו בארץ ישראל. הוא הדגיש כי עזרת התושבים הייתה נדיבות, לא צדקה, הרצון 'לעשות את הטוב' (Fare di bene).[65]

ביבליוגרפיה

גלבר יואב (1983) **נושאי הדגל, שליחותם של המתנדבים לעם היהודי**. ירושלים: יד בן צבי.

זכאי מרים (2001) **אברהם זכאי בן הארץ והים**. ישראל.

זרטל עידית (1996). **זהבם של היהודים**. תל אביב: עם עובד.

נוסנוב ננה (שגיא) (1969) **ההולכים על הים: ההעפלה מאיטליה 1943-1948** עבודה לתואר מ.א., האוניברסיטה העברית.

סרני עדה (1975). **ספינות ללא דגל**. תל אביב: עם עובד.

Bergman, Eliahu (2002) 'Adversaries and Facilitators: The Unconventional Diplomacy of Illegal Immigration to Palestine, 1945–48'. *Israel Affairs,* vol. 8 no. 3, pp. 1–46.

Burla, Umberto (1998) *Storia della Spezia dal Sec XIII ai Giorni Nostri*. La Spezia: Luna Editore.

Kimche, John and Kimche, David (1954) *The Secret Roads*. London: Secker and Warburg.

Kokkonen, Susanna (2011) *The Jewish Refugees in Post-War Italy, 1945–1951: The Way to Eretz Israel*. Saarbrücken: Lap Lambert Academic Publishing.

Nahon Umberto (1972) 'The 1,000 Immigrants Detained at La Spezia in 1946'. *Bitfuzot Hagolah*.

Schwarz, Guri (2008) 'On Might Making and Nation Building: The Genesis of the "Myth of the Good Italian", 1943–1947'. *Yad Vashem Studies*, pp. 1–33.

Toscano, Mario (1990) *La Porta di Sion*. Bologna: Il Mulino.

Toscano, Mario (2011) 'Italy and the Illegal Immigration of Jews to Palestine 1945–1948: The Events, the Context and the Memory'. *Italy-Israel, the Last 150 Years* (Conference Proceedings, Jerusalem, 16–17 May). Italy: Fondazione Corriere della Sera, pp. 447–459.

Zertal, Idith (1998) *From Catastrophe to Power*. Berkeley: University of California Press.

65 ריאיון עם המחברת, לה ספציה, 17 אוקטובר 2008.

פרק עשירי:

מאבק העולים נגד האימפריה

המאבק על ההעפלה בים בין הבריטים ובין המוסד לעלייה ב׳ נמשך בכל עוזו במקביל להתפתחויות המדיניות. שני הצדדים היריבים ניסו עם זאת לפעול על פי מערכת של כללי משחק אשר תמתן את הקונפליקט ביניהם ותפחית את הסכנה לחיי אדם.

ההתנגדות הגוברת של המעפילים הביאה את הבריטים למסקנה כי כדי להיאבק בעלייה הבלתי חוקית באופן אפקטיבי יש לעצור את הספינות כאשר הן עדיין מחוץ למים הטריטוריאליים של ארץ ישראל. האדמירליות הציעה בשלהי אוקטובר 1946 מספר תנאים אשר יאפשרו מעצר כזה: העדר תעודות מזהות של רב החובל או של אנשי הצוות כנדרש בחוק הבין־לאומי; האנייה אינה נושאת דגל מוכר, או נושאת דגל של מדינת אויב לשעבר כמו איטליה, בולגריה, או רומניה (עד לחתימת הסכמי השלום). האדמירליות ביקשה סמכות להפנות ספינות מעפילים ישירות לקפריסין באמצעות חקיקה שתאפשר את החרמת הספינות ומעצר רבי החובלים שלהן. היא אף הציעה להשתמש בזכות להגנה עצמית להצדקת מעצר בלב ים: ׳אמנם ההגירה הבלתי חוקית אינה מהווה קבוצה חמושה הפועלת בתוקפנות, אך נראה שפעילות כזו יצרה הנעה ישירה למלחמת אזרחים ולתקריות רציניות נוספות׳.[1] במהלך הדיון המשפטי הנרחב[2] א.ס. לה מאיטרה, תת מזכיר־הסגל באדמירליות, הציע איזון בין דרישות החוק

1 Ninian Stewart (2002) *The Royal Navy and the Palestine Patrol*. London and Portland, OR: Frank Cass, p. 90.

2 Fritz Liebreich (2005) *Britain Naval and Political Reaction to the Illegal Immigration of Jews to Palestine, 1945–1948*. Abingdon: Routledge, pp. 112–155.

לצורכי הצי. לדעתו אין להמליץ על הפרה חוקית ברורה כמעצר ספינות והסטן ממסלולן בלב ים, אך שר המשפטים (Lord Chancellor) ויליאם יואיט סבר כי לא תהיה מניעה מעשית מגמישות חוקית מסוימת בכל הנוגע לגבול שלושת המיילים של המים הטריטוריאלים של ארץ ישראל.[3] לטענתו יכול הצי לצאת בשלום מכך כי 'אין זה סביר שרב חובל של אניית מהגרים לא חוקית יוכל להוכיח שאנייתו נעצרה מחוץ לגבול המים הטריטוריאליים או שמא בתוך גבול זה'. ההגדרה המדויקת לעניין יכולה להיות מורחבת לא על ידי החלטה רשמית אלא באופן חסוי על ידי מפקד הצי בים התיכון והאדמירליות, וכך נוצר הבסיס לפעילות הצי כנגד העלייה הלא חוקית.[4] הקבינט דן בהצעות האדמירליות ב־10 בדצמבר 1946 ושוב תשעה ימים מאוחר יותר, כאשר שר המשפטים פסק נגד תפיסת אניות בלב ים, כי עצירת האניות ועריכת חיפוש עליהן הם מעשה מלחמתי האסור בימי שלום. באשר לזכות ההגנה העצמית, ניתן להצדיקה רק כאשר יש צורך ממשי בהגנה כזו. באופן לא פורמלי, הוא לא התנגד למה שנקרא 'שכנוע בדרכי שלום' של ספינת מהגרים לפנות לקפריסין. שלושה חודשים מאוחר יותר הוצאו הנחיות כי ניתן לעצור אנייה הנמצאת שישה מיילים מהחוף. סטיוארט מציין כי למעשה נתפסו אניות עד למרחק של שישה עשר מייל מהחוף (*האקסודוס* נתפסה במרחק של כעשרים מייל). במקרים אלה, ראש התביעה בארץ ישראל קבע כי החוק המוניציפלי שם התיר לתפוס ספינה גם אם הייתה מחוץ למים הטריטוריאליים, ניתן לתפוס את האנייה אך יש לשחרר את הצוות.[5] האדמירל אלגרנון ויליס, מפקד הצי בים התיכון, היה נחוש למנוע מצב שבו הפליטים יגיעו לחוף וייעלמו בתוך הארץ, או אף בתל אביב. הוא הורה למפקד הצי בארץ ישראל, אנתוני דה סאליס כי 'אין להרשות בשום מצב שאנייה תורשה להגיע לתל אביב. לכן יש אישור להשתלט עליה במרחק הנחוץ, נראה כי המרחק חייב להיות לפחות 12-15 מייל כאשר מדובר באנייה מהירה'.[6] עם זאת הודה האדמירל כי פעולות כאלה אינן יכולות להתבצע במחשכים וכי 'המאמצים להסתיר (לצורך הדיון בבית המשפט) כי כמה ממקרי ההשתלטות על ספינות נעשו מחוץ לגבולות המים הטריטוריאליים לא צלחו. כתוצאה מכך, הספינות

3 ADM 116/5648. Top secret letter from Le Maitre to the First Sea Lord on the topic of illegal immigration, C.P (46) 463. Ibid., pp. 126–127.

4 Ibid.

5 Stewart, *The Royal Navy and the Palestine Patrol*, p. 91.

6 ADM1/23526, 31 March 1947, cited in Liebreich, *Britain Naval and Political Reaction to the Illegal Immigration of Jews to Palestine, 1945–1948*, p. 128.

יוחזרו, לרוע המזל, לידי בעליהן'.[7] הבריטים האמינו כי יש להם הצדקה לפעול כנגד ספינות שלא הניפו דגל מוכר ואינן זוכות להגנת החוק הבין לאומי, הם ביכרו להתעלם מכך שספינות לעתים הניפו דגל כלשהוא תוך העדפת ברורה של השיקול הצבאי־מדיני: 'בסופו של דבר, מעצרן של ספינות מהגרים יהודיים לא חוקיות נעשו מתוך שיקולי תועלת, כלומר העובדה שאף אחת מהמדינות שדיגלן הונף לא הייתה בעמדה חזקה מספיק כדי להתלונן'.[8]

כללי ההתמודדות בין הצדדים:

העימות בתקופה שלאחר מלחמת העולם הושפע מאירועים טרגיים שקרו בשנות המלחמה. הבריטים היו מודעים לכך כי בעיני היישוב היהודי הם היו אחראים באופן עקיף לאסון טביעת *הפטריה* בנמל חיפה ולאסון טביעת *הסטרומה* במימי הבוספורוס.[9] מצדו הוכרח גם המוסד לעלייה ב' לקבוע גבולות וקווים אדומים של ריסון עצמי ולמנוע קרבנות מיותרים.

המלחמה הבריטית נגד ההעפלה נעזרה באיסוף מקיף של מודיעין באירופה ובארצות הברית אשר כללו מעקב אחר רכישת ספינות והכנתן להפלגה; מידע על מעפילים פוטנציאליים נאסף כל העת, ובשלהי 1946 הוקמה יחידה מיוחדת לביטחון שדה כדי לחקור את העולים שנתפסו והועברו לספינות הגירוש לקפריסין. בשני מקרים הגיש הצי הבריטי סיוע לאניות מעפילים שנקרו לצרה: הראשונה הייתה האנייה *אתינה* (*רפיח*) שהפליגה ב־26 בנובמבר 1946 מיוגוסלביה כשעל סיפונה 785 מעפילים. ב־8 בדצמבר היא טבעה ליד האי סירינה בין איי הדודקנז, שמונה נוסעים טבעו ושבעה נפצעו. הסוכנות היהודית פנתה לצי הבריטי בבקשת סיוע. הבריטים הצניחו אספקה וב־13

---

7 Ibid.

8 Ibid., p. 152.

9 *הפטריה* טבעה ב־25 בנובמבר 1940 בנמל חיפה, בעקבות כשל בפצצה שהוטמנה על סיפונה על ידי אנשי ההגנה כדי למנוע את גירוש נוסעיה למאוריציוס. נהרגו 267 אנשים ונפצעו 172.
הסטרומה הפליגה מרומניה לארץ ישראל ב־12 בדצמבר 1941 כשעל סיפונה 800 פליטים יהודים. לאחר מספר תקלות במנוע הגיעה לאיסטנבול ב־15 בדצמבר. הסוכנות היהודית פנתה לבריטים כדי לנסות למצוא פתרון שיאפשר לנוסעי האנייה להגיע לארץ ישראל, אך הם סירבו בתוקף. בעוד המשא ומתן נמשך נגררה האנייה מן הנמל ללא מנוע תקין ב־23 בפברואר 1942 על ידי השלטונות התורכיים. בתוך שעות, בבוקר 24 בפברואר היא טורפדה על ידי צוללת סובייטית וטבעה על כל נוסעיה ואנשי הצוות. הניצול היחידי היה דוד סטוליאר בן ה־19. אסון זה שיכול היה להימנע עורר כעס גדול ביישוב כלפי הבריטים.

בדצמבר חולצו האנשים והובלו לקפריסין.[10] הספינה השנייה הייתה הסאן *פיליפה* (*מולדת*) שהפליגה ממטפונטו שבאיטליה ב־23 במרץ 1947, כשעל סיפונה 1,568 עולים. כבר בתחילת המסע החלה לנטות על צדה. ב־29 במרץ האנייה התגלתה על ידי מטוס סיור בריטי לא הרחק מקפריסין, ומשם עקבו אחריה משחתות. כאשר הנטייה הגיעה ל־20 מעלות חדרו מים לחדר המכונות, המשאבות נשברו והצוות שלח קריאת חירום. קבוצת טכנאים בריטים מן המשחתות עלתה על הסיפון כדי לתקן את התקלה. הוחלט כי יש הכרח מיידי לפנות לפחות מחצית מהנוסעים. הם הועברו למשחתות והוסעו לחיפה. הנשארים על הסיפון נגררו לחיפה ב־31 במרץ, משם גורשו לקפריסין למרות פעולות ההתנגדות שנקטו.[11]

ההתנגדות על הספינות

ההתנגדות החלה בעיקרה בד בבד עם ההחלטה הבריטית באוגוסט 1946 לגרש את העולים שנתפסו למחנות בקפריסין. הבריטים גם אימנו צוותים מיוחדים לצורך השתלטות על ספינות. בדרך כלל הצטוו שלוש משחתות לחסום את מעברה של הספינה אך ללא שימוש בנשק חם. הפעולה עצמה בוצעה לרוב במים הטריטוריאליים על ידי צוות מאומן לכך של מארינס, שעשו שימוש בסילוני מים וגז מדמיע. הכללים נקבעו על ידי מפקדת הצי והם כללו מספר מצבים מבצעיים:

1. בים הפתוח: ניתן לעלות על ספינות בים הפתוח, בהסכמת רב החובל, אך רק כדי לקבוע את הלאומיות שלהן.
2. במים הטריטוריאליים: ניתן לעצור ולערוך חיפוש על כל ספינה אשר יש יסוד לחשוד שהיא נושאת מהגרים בלתי חוקיים. אם החשד מתאמת, ניתן לעצור את הספינה ולהביאה לנמל.
3. שימוש בכוח: בכל הנוגע לשימוש בנשק אישי יש לצמצם למינימום את השימוש בכוח, אך מותר לירות לצורך הגנה עצמית. יש להימנע משימוש בנשק שעל המשחתת מחשש לאסון בחיי אדם. ניתן לשקול זאת רק במצב הלא סביר שהספינה עצמה מפעילה נשק כזה, או

10 נחום בוגנר (1993) **ספינות המרי**. ישראל: משרד הביטחון ההוצאה לאור, עמ' 86-94. קמחי מתאר את 'חדר הספנות' במשרד החוץ שבו סומנו על מפה מיקומיהן של כל ספינות המעפילים. המידע נאסף על ידי שירותי המודיעין במפקדות באירופה, והועבר ממשרד המלחמה. על בסיס המידע ננקטו פעולות דיפלומטיות כדי לעצור את ההגירה כבר בגבול או למנוע לפחות את הפלגת הספינות לארץ ישראל John Kimche and David Kimche (1954) *The Secret Roads*. London: Secker and Warburg, p. 160.

11 אתר הפלי"ם.

שביטחון המשחתת יסוכן על ידי ניסיונות השתלטות עליה של נוסעי הספינה הבלתי חוקית.[12]

האדמיראליות שמה דגש מיוחד בטקטיקה פסיכולוגית, המפקדים נדרשו לנצל את התקופה לפני ההשתלטות על הספינה להחליש את התנגדות הנוסעים: 'לשבור את המורל של המהגרים, להביא אותם לדרך התייחסות הגיונית יותר ולחתור תחת האוטוריטה של מנהיגיהם'.[13] ההנהגה הבריטית הייתה נחושה לדכא את ההעפלה הבלתי חוקית, אך כיבדה את החוק וניסתה להימנע מאבדות בנפש. למרות זאת, נהרגו עשרה מעפילים במהלך המאבקים על סיפוני הספינות בשנים 1946-1947.[14] החשש מאסון ימי הביא לפנייה של קצין צי בריטי בכיר למוסד לעלייה ב' ביוני 1947, מספר שבועות לפני פרשת *אקסודוס*. הוא טען כי הספינות עמוסות מדי ויש חשש ממשי שיתהפכו ויגרמו למותם של מאות אנשים. הוא ביקש שהנוסעים יגלו רק התנגדות סמלית שאינה מסכנת חיים. אך בפועל, כאשר בחודש שלאחר מכן נתפסה *האקסודוס* בלב ים, גם אם נמנע בקושי אסון ימי גדול, נהרגו באירוע שלושה אנשים ונפצעו רבים. רק לקראת סוף 1947, בהמשך להכרזה הבריטית באו"ם על סיום המנדט ב־26 בספטמבר, פחתה במידת מה האינטנסיביות של המאבק, הגם שנמשך והבריטים עדיין גרשו לקפריסין עולים שנתפסו.[15]

כללי ההתמודדות של היהודים לא היו תמיד אחידים, מכיוון שמספר ארגונים היו מעורבים בהעפלה. בשנים שלאחר המלחמה, לאחר כמה הצלחות בחודשים הראשונים, התברר כי כמעט בלתי אפשרי לקוות שהספינות יצליחו להתחמק מן הפטרולים הבריטים ולהנחית את נוסעיהן בארץ ישראל. מכיוון שהבריטים ניכו את מספר העולים שנתפסו ממכסת העלייה, היה צורך להביא יותר מ־1,500 עולים בחודש כדי לחרוג ממכסה זו, גם אם נשלחו העולים לשהות במחנה המעצר בעתלית. המטרה הייתה להפגין התנגדות להגבלת העלייה על ידי הבריטים ולהתמיד בלחץ הפוליטי והציבורי על שלטונות המנדט. ההעפלה הסבה תשומת לב לסבלם של ניצולי השואה המסכנים חייהם כדי להגיע לחוף מבטחים בעודם נרדפים ונעצרים

12 Liebreich, *Britain Naval and Political Reaction to the Illegal Immigration of Jews to Palestine, 1945–1948*, pp. 179–180.

13 Ibid.

14 בוגנר, **ספינות המרי**, עמ' 85-86.

15 שם, עמ' 99.

על ידי הצי הבריטי.[16] היא מומנה ברובה על ידי ארגון הג'וינט האמריקאי, וכן גויסו כספים בארץ ישראל.[17]

קווי הפעולה של המוסד לעלייה ב' בפעולתו החשאית באירופה וצפון אמריקה כללו:

1. רכש חשאי של ספינות וגיוס רבי חובלים וצוותים, לרוב איטלקים או יוונים, אשר היו מוכנים לקחת חלק במשימה מסוכנת ולא חוקית.
2. תיקון הספינות והכנתן לשיט, כולל התקנת דרגשי מגורים לנוסעים, אספקת מים ומזון.
3. ריכוז המעפילים במחנות והכשרתם למסע לארץ ישראל.
4. קיום קשר רדיו בין התחנות באירופה, ארץ ישראל והספינות בים.
5. כינון יחסים חשאיים עם הרשויות וארגונים שונים בארצות מעבר והפלגה.
6. ניהול רשת כספים מבלי להיעזר במוסדות בנקאיים רגילים.
7. בהתאם לכלל שנקבע על ידי בן גוריון, אניות המוסד הנושאות עולים על סיפונן לא הורשו לטעון משלוחי נשק לא חוקיים בעבור ההגנה.[18]

הנחת העבודה הייתה שכל אחת מהספינות שנרכשו על ידי המוסד תפליג פעם אחת בלבד, מאחר שתיתפס ותוחרם על ידי הבריטים. מתוך 64 ספינות שהפליגו במהלך 1945-1948 נרכשו הרוב באירופה, כ־11 בארצות הברית ובהן *האקסודוס*, *פאן יורק* ו*פאן קרסנט*. הספינות עברו הסבה והותאמו להובלת אנשים מתוך כוונה לנצל את נפח הספינות וכושר המעמס שלהן במחיר מינימלי. התקנתן נעשתה בדרך כלל בנמלים צרפתיים ואיטלקיים על ידי קבלנים מקומיים בפיקוח אנשי המוסד. כדי שהאנייה לא תעורר חשד כבר ממבט ראשון היה עליה להיראות כאניית סוחר ועל כן מגורי האנשים נבנו מתחת לסיפון. חלוקת השטח ברוב הספינות הייתה בנייה של חמש עד שש קומות של משטחי שינה מעץ, לכל נוסע הוקצה מקום של 180 ס"מ אורך, 65 ס"מ רוחב ו־55 ס"מ גובה. בעיית האוורור בספינות הטרידה את המארגנים, אך הפתרונות המאולתרים שנמצאו לא תמיד הועילו בגלל תקלות תכופות. בהפלגות לארץ סבלו המעפילים מדוחק, צפיפות ומחנק בספינות, ואלה השפיעו עליהם קשה, כפי שעולה מן הדיווחים, מבחינה

16 שם, עמ' 51.

17 על ההסכמים הכספיים והיחסים בין הג'וינט לבין המוסד ראו Ze'ev Venia Hadari (1991) *Second Exodus*. London: Vallentine Mitchell, pp. 44–54.

18 Liebreich, *Britain Naval and Political Reaction to the Illegal Immigration of Jews to Palestine, 1945–1948,* pp. 180–181.

פיזית ומורלית. למרות מאמצי המארגנים לשוות לספינות צורה חיצונית של ספינות משא רגילות הם נאלצו לעתים לבנות על הסיפון מתקנים נוספים כמו מטבח ושירותים אשר העידו מרחוק על ייעודה של הספינה. עם ההתקרבות לחופי הארץ כאשר גבר החשש כי תזוהה מהאוויר או על ידי משחתת, השליכו את המתקנים לים על חשבון נוחותם של המעפילים.[19] הפיקוד על המעפילים היה מורכב ביותר בהיותם ציבור רב־גוני, יוצאי ארצות שונות, דוברי שפות רבות ובעלי מגוון מסורות תרבותיות אשר נמצאו מתחת לסיפון אחד במצבי לחץ קיצוניים. נבחרה ועדה או מזכירות מקרב המעפילים, נציגי התנועות, אשר ניהלה למעשה את החיים בספינה לפי הנחיות המלווים.

עם זאת הפיקוד בספינה היה היררכי והמעפילים לא קיבלו החלטות בכל הנוגע לתחום המבצעי של המסע או ההתנגדות. כך מסביר בוגנר את נכונותם של המעפילים להסתכן בהפלגות הקשות ולהיאבק בחיילים הבריטיים החמושים: 'סמכות המלווים הארצישראליים על המעפילים הייתה מוחלטת. היו מקרים בספינות מעפילים מסוימות, שבהן אירעו גם הפרות משמעת של בודדים או קבוצות. ברוב המקרים יושבו ההדורים כי רוב הנוסעים סמך על המלווים ושיקול דעתם ללא ערעור ומוכן היה לציית להם'.[20]

ההחלטות לגבי אופי ההתנגדות להשתלטות על הספינה הסתמכו על כמה תנאים: הרכב העולים בספינה (ילדים, נשים הרות, או קבוצות מאורגנות של חלוצים צעירים); התגובה הבריטית הצפויה: מעצר במחנה עתלית, גירוש לקפריסין או החזרה לנמל שממנו הפליגו; זמינות ספינות גירוש; וכן גם יחסם של מלווי הפלמ"ח והמוסד. חוקי הכניעה היו ברורים: המלווים הבינו בשלב מוקדם כי המחסור במזון, ובמים, מכות מידם של המארינס והמלחים הבריטים, ושימוש בסילוני מים נגד המעפילים כל אלה לא יכריחו אותם לצוות על הפסקת המאבק. היה זה הגז המדמיע שנורה לתוך המחסנים הצפופים של הספינה וסיכן חיי ילדים ותינוקות אשר כמעט תמיד הביא לכניעה.[21]

עוצמת ההתנגדות הייתה נושא לוויכוח מתמשך בין הפלמ"ח ובין המוסד. אנשי המוסד אשר פיקדו לרוב על הספינות היו חברי מפא"י בראשות בן גוריון, הם התנגדו לעימותים אלימים שיסכנו את חיי המעפילים וראו לנגד

19 בוגנר, **ספינות המרי**, עמ' 70-73.

20 שם, עמ' 82-83.

21 Liebreich, *Britain Naval and Political Reaction to the Illegal Immigration of Jews to Palestine, 1945–1948*, p. 181.

עיניהם את ההשלכות הפוליטיות על מבצעי ההעפלה. הפלמ"ח והזרוע הימית שלו הפלי"ם, אשר משורותיהם באו המלווים ואנשי הרדיו, תמכו בקו אקטיביסטי יותר ושאפו לעימות עם הצבא הבריטי. מפקד הפלמ"ח יגאל אלון ראה בהתנגדות חלק מן הפעילות הפוליטית המוגבלת המותרת בידי המנהיגות. הוא היה נחוש להמשיך ואף נפגש עם אנשי הפלמ"ח שפעלו במסגרת עלייה ב' ועמד על דעתו שיש לקיים את ההתנגדות. עם זאת שבה ועלתה השאלה המוסרית באיזו מידה רשאים אנשי הפלמ"ח לחשוף ציבור שבע ייסורים להתנגשות עם הצבא הבריטי ואולי אף לאבדות בנפש. גם בקרב אנשי המוסד עצמו היו הדעות חלוקות. הדרגים המדיניים ומקבלי ההחלטות העדיפו להשאיר את הנושא מעורפל במתכוון. מאבק המעפילים על האניות בנמל חיפה זכה לסיקור חיובי בעיתונות בארץ ובחו"ל ויצר דעת קהל אוהדת למאבק היהודי בארץ ישראל, הוא גם כפה זהירות על הבריטים במלחמתם בהעפלה.[22] חילוקי הדעות בין המלווים לאנשי המוסד לא היו מהותיים ונבעו בעיקר משיקולים טקטיים וראייה שונה של הזירה, אנשי הפלמ"ח נטו לחשוב במונחים צבאיים, ואילו אנשי המוסד ביקשו להדגיש יותר את הכוח שבחולשה: 'מהיותם בוגרים ומנוסים יותר, ונושאים באחריות הכוללת לתנועת ההעפלה, הקפידו למנוע קרבנות מיותרים, שיכלו לפעול כבומרנג ולפגוע בתנועת ההעפלה בכללותה, שלא הייתה צבא אלא אוכלוסייה אזרחית של פליטים עם אחוז גבוה של נשים וילדים שנדחסו לתוך ספינות נושנות, שעצם הנסיעה בהן הייתה כרוכה לא אחת בסכנות רבות. במבט מקיף וברגש אחריות לא יכלו להסכים שההתנגדות בספינות תהיה אוטומטית על פי פקודת קבע בלתי מותנית. הם עמדו על כך שההתנגדות תאורגן על פי הנחיותיהם מהחוף, ואלה תינתנה בהתחשב בנסיבות של כל ספינה וספינה ובאיושה, וכן גם בשיקולים הביטחוניים בארץ ובהתאמה לפעולות הפוליטיות של ההנהגה באותה עת'.[23] תנועת בית"ר הצליחה לשלוח אניית מעפילים אחת במהלך התקופה, אבריל(*בן הכט*). המארגנים לא קיבלו את כללי המוסד וניהלו את ההפלגה בחשאיות רבה. הספינה השנייה שלהם *ודיסי*, פוצצה בנמל איטלקי.[24]

ניתן להציג לוח זמנים של שלושת שלבי ההתנגדות בספינות המעפילים:

1. נובמבר 1945-מאי 1946: הסכמה פסיבית לתפיסת הספינות.

---

22 בוגנר, **ספינות המרי**, עמ' 132-133.

23 שם, עמ' 137.

24 Liebreich, *Britain Naval and Political Reaction to the Illegal Immigration of Jews to Palestine, 1945–1948*, p. 182.

2. יוני 1946-אוגוסט 1946: הסכמה מתוך חוסר רצון.

3. אוגוסט 1946-מאי 1948: התנגדות פעילה בחלק מן הפעמים, שימוש בכל אמצעי התנגדות למעט נשק חם.

במקרה הייחודי של הספינות *פאן יורק* ו*פאן קרסנט*, אשר יחדיו נשאו כ־15,000 נפש, הוסכם בין הסוכנות היהודית לשלטון הבריטי, בעקבות לחץ אמריקאי ניכר על הסוכנות, שהספינות תפלגנה ישירות לקפריסין ללא התנגדות למעצר. הכוח הימי אשר תוכנן לתפיסתן בלב ים מנה לא פחות מ־7 סיירות, 17 משחתות, 8 פריגטות ו־6 שולות מוקשים.[25]

עמדתם של בכירי עלייה ב׳ לגבי ההתנגדות חשובה גם בכל הנוגע ליחסם למעפילים. בריאיון עם הדרי אמר יהודה ארזי כי הוא התנגד למאבק מזוין על סיפון ספינה ביזמת העולים מחשש שהבריטים יטביעו אותה. הצעד הנכון היה לבטא את כוחם של החלשים, להצהיר כי המעפילים, ניצולי השואה, רוצים להגיע לארצם והבריטים לוחמים נגדם והדבר יציג את מאבקם בחיוב בדעת הקהל.[26] על סיפון ה*אקסודוס* פרצה מחלוקת בין מפקד האנייה יוסי הראל ובין הקפטן אייק אהרונוביץ׳. נוכח האיום הבריטי להטביע את האנייה סבר הראל כי חייהם של 4,500 מעפילים חשובים יותר מ׳הגאווה ותחושת ההחלטה׳, אהרונוביץ׳ התנגד בתחילה כי ראה באנייה שדה מערכה עם הבריטים, אך לאחר שנהרגו שלושה מאנשי הספינה ורבים נפצעו, התקבלה דעתו של יוסי הראל והאנייה נכנעה.[27] באנייה *כנסת ישראל* שהפליגה ב־8 בנובמבר 1946 מנמל באקר ביוגוסלביה, התרחש מאבק קשה ביותר (אותו תיאר מפקדה יוסי הראל בריאיון). חילופי המברקים והדברים באמצעות מגבירי קול בין הספינה ובין המשחתות הבריטיות השטות לצדה הם בעלי ענין בכל הקשור לאופי הפוליטי־אידיאולוגי של המאבק לקראת העימות האלים הצפוי. הבריטים יעצו כי הספינה תפליג לפמגוסטה שבקפריסין במקום ליעדה בארץ ישראל, ואף הציעו סיוע רפואי. תגובת הראל הייתה כי המעפילים אינם מוכנים להחליף מחנות ריכוז באירופה במחנות בריטיים ומעדיפים לשאת

---

25 Ibid., p. 194. See also Kimche and Kimche, *The Secret Roads*, pp. 193–212.

26 זאב וניה הדרי (1985) **פליטים מנצחים אימפריה**. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ׳ 74-75.

27 שם, עמ׳ 75. חלמיש סבורה כי הבדלי התפיסות בין השניים נובעים מהניסיון השונה של כל אחד מהם, אהרונוביץ׳ היה שותף להכנת הספינה למסעה והאמין ביכולתה לפרוץ את המצור הבריטי על חופי ארץ ישראל ולזכות בתהודה גדולה בארץ ובעולם, כרב חובל ראשון מקרב אנשי הפלמ״ח שאף להכתיר את המסע בהצלחה. הראל פיקד על *כנסת ישראל* אשר אירועי ההתנגדות הקשים בה, המוזכרים כאן, השאירו עליו רושם עז. אביבה חלמיש (1990) **אקסודוס־הסיפור האמתי: פרשת אניית המעפילים יציאת אירופה תש״ז**. תל אביב: עם עובד, עמ׳ 96.

את תנאים הקשים על סיפון האנייה. הראל פנה למפקדים הבריטים בגרסה משלו על נאומו המפורסם של וינסטון צ'רצ'יל והבטיח כי המעפילים יילחמו 'על החופים, ברחובות וגם על סיפון האנייה'.[28] מפקד השייטת ביקש לדבר ישירות עם העולים וניסה לשכנע אותם כי המעבר לקפריסין הוא האפשרות הטובה ביותר בעבורם, דבריו תורגמו ליידיש, רומנית והונגרית, אך הם קראו בתגובה 'ארץ ישראל, ארץ ישראל'. הסוכנות היהודית פנתה לבית המשפט כדי למנוע את הגירוש הצפוי לקפריסין, והוראותיו של הראל היו להשיט את הספינה לחיפה ולהתיר לבריטים להכניסה לנמל. אך עוד בטרם קיבל בית המשפט את החלטתו עלו על הסיפון חיילים כדי להעביר את האנשים לאניית הגירוש.[29] במאבק שניטש ירו הבריטים אש חיה ונהרגו שני מעפילים וחייל בריטי. החיילים השתמשו ללא הצלחה בסילוני מים ולאחר מכן החלו להטיל פצצות גז מדמיע: 'האנשים החלו לבכות ולהיחנק וכל העור בער. אך החיילים עוד לא התקרבו. כל האנייה הייתה מכוסה באד לבן, 12 פצצות נפלו לרוע מזלנו פנימה לתוך המחסן, בו שהו 2,000 איש. הם התחילו לעלות למעלה, לצעוק ולהיחנק, אבל האנגלים עדיין לא עלו. 25 דקות נתנו לנו להתפתל בגזים. זה היה איום; אינני יכול לתאר זאת. לא ראינו דבר, לא יכולנו לנשום, התחילו להוביל ילדים על כפיים, ראשם היה מורד, בעיניים בולטות וידיים רפויות, צועקים צעקות מחרידות... לירכתיים, ששם נמצאו היולדות עם 11 תינוקות מגיל יום עד גיל 14 יום, גם לשם זרקו האנגלים שלוש פצצות... הייתי בטוח כי 11 התינוקות נחנקו, איך הם לא מתו לא ברור לי עד היום...'[30] הראל לא הסתיר בדין וחשבון שחיבר את אכזבתו וכעסו על היישוב: 'כאב, כאב עד מוות לראות את אורות חיפה ואורות הנמל העדים לגירושנו. בכל נמלי אירופה הסתובבנו... משום מקום לא גירשונו כך... ואילו כאן בנמלנו, מחיפה, אנו מגורשים כפושעים, כחיות. שנאתי, שנאתי אז את חיפה שעמדה במקומה, ראתה את הנעשה ולא הושיטה יד'.[31] בריאיון שנערך עמו יותר משלושים שנה לאחר האירועים אמר הראל כי לא הייתה זכות מוסרית לפקוד על המעפילים להתנגד לבריטים ברמה שאין עומדים בה בארץ, וכי 'אז יש להילחם כך גם בקיבוצים, בבתי הילדים, בתל אביב. אם בארץ לא מוכנים להילחם כך-אסור לנו לדרוש מאותם שרידי

28 Hadari, *Second Exodus*, p. 122.
29 Ibid., pp. 120–126.
30 הדרי, **פליטים מנצחים אימפריה**, עמ' 393-394.
31 שם, עמ' 396.

שואה להילחם בצורה כזאת על האניות'.[32] לדעתו של הדרי שהיה באותה עת עוזרו של ראש המוסד מאירוב, התובעים העיקריים למאבק על כל אנייה, תוך נכונות לשאת במחיר, באו מקרב הפליטים עצמם, בעיקר מקרב חברי ההכשרות ותנועות הנוער, הפרטיזנים ולוחמי הגטאות וכן גם מאנשי הפלמ"ח. לעומתם, ההנהגה המדינית הארץ, ראשי המוסד לעלייה ב', וגם מעפילים 'בודדים', שלא היו חברים בתנועות נוער, בהם גם בעלי משפחות, תבעו להגביל את ההתנגדות לבריטים לפעילות סבילה.[33] ביטוי דרמטי של עמדת היישוב העברי היה בהפגנה שאורגנה בחיפה (הוזכרה גם בפרק רביעי) כמחאה על גירוש המעפילים לקפריסין במסגרת מבצע 'איגלו'. עם פרסום ההודעה על הגירוש קראה מפקדת ההגנה לתושבי חיפה להאזין להוראות 'קול ישראל' המחתרתי, תושבי העיר הוזעקו בהמוניהם לרדת בבוקר 13 באוגוסט לנמל חיפה ולהפגין את התנגדותם למעשה. בבוקר הטילו הבריטים עוצר מלא על העיר, ברחובות עברו מכוניות צבא, הוקמו פה ושם מחסומי תיל, ולצדם זחל"מים וטנקים. הכרוז הזהיר כי כל מי שיימצא ברחוב לאחר השעה שש בבוקר—יירה. מפקדת ההגנה נתנה אות באמצעות צופר בשעה 08.30 בבוקר. האנשים יצאו בהמוניהם להדר הכרמל צועקים קריאות בוז לשלטון הבריטי. ברחוב הרצל התארגנה הפגנה רבת משתתפים שקראו: כולם לנמל! השוטרים הדפו את המפגינים באלות וקתות רובים, בהתנגשות חמורה אחת פתחו באש חיה בלי התראה מוקדמת ושלושה מפגינים נהרגו.[34] ההפגנה הייתה האחרונה שבה נקרא היישוב ליטול חלק פעיל בהגנה על העלייה, היא הבהירה כמה מוגבל כוחם של המונים בלתי חמושים מול צבא שאינו נרתע מלפתוח באש כדי לבלום אותם, ההתנגדות לגירוש הייתה עתה בידי המעפילים בלבד. האדישות ביישוב עוררה מחאה ודרישה לעמידה נחרצת יותר, המשורר נתן אלתרמן ביטא זאת בפומבי בשירי 'הטור השביעי' שפרסם בעיתון דבר.[35]

העימות הישיר של האימפריה עם המעפילים התקיים על ידי הימאים

32 שם, עמ' 79.

33 שם, עמ' 76.

34 שם, עמ' 408-409. הבריטים היו ערים להתנגדות הצפויה של המעפילים למעבר לאניות הגירוש. כדי לרכך את המעשה ולפטור את השלטונות מאחריות זימן אליו הגנרל בארקר, מפקד הצבא הבריטי בארץ ישראל, בלילה, אור ליום 13 באוגוסט את ראש קהילת חיפה משה לוין והציע כי יעלה לספינות וירגיע את האנשים לקראת העברתם לאניות הגירוש. לוין דחה את ההצעה והשיב שאין לצפות מהיישוב היהודי בחיפה לשתף פעולה עם השלטונות בגירוש יהודים מארץ ישראל. בוגנר, **ספינות המרי**, עמ' 58-59. ראו גם חיים גורי (1971) **הספר המשוגע**. תל אביב: עם עובד, עמ' 185-209.

35 בוגנר, שם, עמ' 127.

המגורים על אניית המוסד.
באדיבות ארכיון הפלמ"ח בארכיון צה"ל.

והחיילים. בדיווחים שנכתבו על ידי המפקדים: קברניטי אניות, מפקדי יחידות צבא, קציני משטרת החופים, לא ניכרת התלהבות מהמשימה שהוטלה עליהם: 'העולה מאלפי הדו"חות הללו הוא כי בצד התיאור ה"יבש" בבחינת יומן אירועים, הנהוג בכל מבצע צבאי, ניכרת פעמים הרבה נימה אנושית של

כתובת על אניית המעפילים *כנסת ישראל*.
באדיבות ארכיון הפלמ"ח בארכיון צה"ל.

אי נוחות ממילוי הפקודות ואף, פה ושם, מובעת אי שביעות רצון מהמטלה. נמצאו קברניטי אניות מלחמה שבדו"חות שלהם שזורות מילים של הבנה והזדהות עם המעפילים'.[36] חיילי הדיביזיה השישית המוטסת גילו אהדה ולו חלקית למצוקתם של המעפילים כפי שכותב ההיסטוריון הרשמי של הדיביזיה.

לדעתו התנהגותם של העולים הייתה שונה מספינה לספינה, אך היו מרכיבים קבועים באירועים אלה: אחד מהם תואר כיחס הפנטי, לעתים פתטי של העולים כלפי ארץ ישראל 'הארץ שלהם', אשר גם אם חוזק באמצעים מלאכותיים או תעמולה מאורגנת, עדיין היה ברור כי 'כולם עד אחד העריכו את כניסתם לארץ הקודש יותר מכל דבר אחר בעולם'. בעיני כל העדים לכך הפך הדבר את מצבם הטרגי של המהגרים לאמתי וברור. לכן גם אם הופנו כלפיהם האשמות מרות והתנגדות פיסית נחושה, הם נסלחו נשכחו במהרה על ידי החיילים.[37] עם זאת העימותים השאירו את חותמם על החיילים:

36 הדרי, **פליטים מנצחים אימפריה**, עמ' 413. דו"חות המפקדים ראה עמ' 413-427.

37 R. D. Wilson (1949) *Cordon and Search*. Aldershot, p. 111, cited in Hadari, *Second Exodus*, p. 229.

אדמירל בריטי דיווח כי השנאה שכוונה כלפיהם גרמה לתחושת דיכאון, לא היה זה קל עבורם להשתמש בכוח נגד הפליטים, כולל נשים וילדים.[38]

ההערכה הבריטית לגבי עקרונות ההתנגדות היהודית הייתה דומה אם כי לא זהה להערכה היהודית שצוינה למעלה. היא נכתבה על ידי סינוט מהאדמירליות, אשר סבר כי הסוכנות היהודית, ולא נוסעי הספינה או הצוות שלה, היא הקובעת את מידת ההתנגדות בכל מקרה ומקרה. זאת על פי המשתנים הבאים:

1. האם האנייה נחשפה כבר בשלב העלאת הנוסעים. לדעתו היה בכך כדי להעלות את רמת ההתנגדות בהמשך.
2. מספר אניות ההעברה (לקפריסין) שנמצאו בחיפה.
3. ההצהרות הבריטיות. למשל הכרזה על החזרה לארץ המוצא תחמיר את ההתנגדות.
4. יכולת ההתנגדות של הספינה, כמו מהירותה או הקושי להשתלט עליה.[39]

אקסודוס: הספינה, המיתוס וזכויות האדם

האנייה *פרזידנט וודפילד* נבנתה בשנת 1928 כספינת נופש לטיולים במפרץ צ'ספיק. בתחילת מלחמת העולם השנייה הועברה לבריטניה במסגרת הסכם 'החכר־השאל', היא הוחזרה לצי האמריקאי לקראת הפלישה לנורמנדיה ולאחר המלחמה הגיעה למספנת גרוטאות שם נרכשה על ידי אנשי המוסד. השלטונות הבריטים הודאגו מכך מאוד בהכירם את יכולת הספינה לשאת משא רב, מהירותה הרבה והמבנה הגבוה שלה אשר הקשה על פעולת השתלטות. האנייה הפליגה מנמל סט שליד מרסיי ב־11 ביולי 1947 ועליה 4,450 נוסעים. הבריטים השתלטו עליה בלב ים לאחר עימות אלים וקטלני בין החיילים לבין צוות הספינה ונוסעיה. בהגיעה לנמל חיפה ב־18 ביולי הם הועברו לשלוש אניות גירוש והוחזרו לנמל פורט דה בוק שבצרפת. הנוסעים סירבו לרדת והשלטונות הצרפתיים דחו את דרישת הבריטים להורידם בכוח.[40] לאחר שהות של ארבעה שבועות בנמל הפליגו ספינות

38 Ibid.

39 Liebreich, *Britain Naval and Political Reaction to the Illegal Immigration of Jews to Palestine, 1945–1948*, p. 241.

40 Eliahu Bergman (2002) 'Adversaries and Facilitators: The Unconventional Diplomacy of Illegal Immigration to Palestine, 1945–48'. *Israel Affairs,* vol. 8, no. 3, pp. 1–46, cited on pp. 20–21. See also cables on the boarding of the *Exodus* south-west of Gaza, while 'stiff opposition is being encountered'. FO 371/61817,

הגירוש לאזור הכיבוש הבריטי בגרמניה שאליו הגיעו ב־8-9 לספטמבר, שם הורדו חלק מן הנוסעים בכוח ונלקחו למחנות פליטים.[41]

תנאי החיים הקשים של מעפילי *אקסודוס* על סיפון ספינות הגירוש נראו על ידי היישוב והנהגתו כהפרה מכוונת של זכויות האדם של המעפילים. הדבר הוביל לביקורת כנגד הבריטים אשר ידעו שאינן מתאימות להובלת נוסעים ובפרט למסע ארוך בים. שישה חודשים קודם לכן נקבע על ידי מפקדת הצי בים התיכון שכל אחת מהספינות מדגם *ליברטי* יכולה לקחת עד 800 נוסעים בהפלגה מחיפה לקפריסין, מפקד הצי הזהיר שהעלאת נוסעים נוספים עלולה לסכן את חייהם ובריאותם ואמצעי הבטיחות אינם מספיקים. עם זאת לא היה זה בלתי רגיל להעלות 1,500 עולים על כל אחת מהספינות. הדבר הוביל לתלונות של העובדים האזרחים בספינה *אושן ויגור* בינואר 1947 על התנאים הקשים בספינה גם במסע הקצר לקפריסין. הם טענו שהספינה העמוסה במהגרים 'דומה יותר לכלא צבאי או למחנה ריכוז צף', תיאור שחזר ונשנה בפיהם של מי שביקרו באניות לאחר שהגיעו לפורט דה בוק.[42]

אחד המלווים, גיורא, אשר הצליח לעלות על סיפון הספינה *אמפייר דייוול* בהסוואה של רופא חבר המשלחת הרפואית הצרפתית תיאר את התנאים הקשים: למרות טענת האנגלים כי כאשר הם מעבירים את המעפילים לאניות גירוש הם זוכים לתנאים טובים יותר מאשר באניות ההעפלה, הרי שלמעשה שוכנו המעפילים רק בשטח קטן של האנייה והצפיפות גדולה יותר, הכלובים מכוסים בתיל ורשתות ואי אפשר להלך בהם מחמת הצפיפות, הם חשופים לשמש בימים חמים מאוד. באנייה פשטה מגפת דיזנטריה. מים חולקו במשך שתי שעות ביום, אשר הספיקו רק לשתייה, האנגלים מנעו את השימוש במי ים כדי להגביר את הזוהמה

---

18 July 1947. By 19 July the navy reported that transshipment had been completed without incident, total number 4,429, of whom twenty-six were in hospital and thirty-four remained on shore; two Jews were reported dead, and a third died in hospital.

41 The orders sent by the War Office to the Commander-in-Chief, Mediterranean Fleet, during the early stages of the conflict on 22 July were explicit: 'Your instructions to guards should include an order *to use whatever force necessary* to deliver illegal immigrants into French hands if they will not disembark without it'. Ibid., p. 23, my emphasis.

42 Aviva Halamish (1998) *The Exodus Affair*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, pp. 122–123. The *Ocean Vigour* carried 1,494 immigrants, the *Runnymede Park* carried 1,409, and the *Empire Rival* 1,526.

ולהכריח את האנשים לרדת מהאנייה. פשטו מחלות חמורות כשחפת, והיה חשש מפני מגפות אשר יאלצו את העולים לעזוב, אמהות הסתירו את ילדיהן החולים לבל ייאלצו לרדת בפקודת הרופא הזר. בעיני המלווים הייתה עמידתם של המעפילים והכוח הפנימי שלהם הגילוי הגדול: 'ראינו אותם ראייה חדשה מתוך הפגישה הישירה אתם, ולמדנו לאהוב אותם ולהבינם והשתוממנו לכוח העצום הטמון בהם'. הסכסוכים של יום -יום נפסקו כאשר הגיע הדבר לעניין גדול, כאשר חשו פתאום כי שליחי כל עם ישראל הם.[43] בין הגורמים שעזרו לאנשי האניות להחזיק מעמד הייתה העובדה שהם *ראו את הארץ בעיניהם*. הם עמדו על אדמת חיפה ממש *ובכוח* גרשו אותם משם. מניע אחר היה חוסר הברירה, *לא היה להם לאן ללכת*. והיו גם שליחי ההגנה, אשר העולים האמינו בהם ללא ערעור, כמעט כאמונה דתית.[44] שליח ההגנה על *האמפייר דייוול* מיכה פרי (סגן מפקד האנייה *אקסודוס*), אשר כינויו *גד*, שאף להמשיך את המאבק הערכי והמעשי. הוא כתב למפקד האנייה ב־9 באוגוסט והתריע על מה שכינה 'התנהגותם הפושעת של שלטונות האנייה במאבקם להכריח את האנשים לרדת בצרפת'. בין היתר לא הוכנו כיסויי ברזנט להגן על האנשים מפני הגשמים והגשם הרטיב אותם ואת חפציהם.[45] מפקד האנייה אף בדק ספרים שהובאו אליה אשר היו פסולים בעיניו והחליט לשרוף ארבעה מהם, כולל אוסף נאומים של וייצמן *ומדינת היהודים* של הרצל.[46] ב־14 באוגוסט מחה *גד* כנגד מה שתיאר יסודות ההתנהגות הבריטית הלא חוקית והפגיעה בזכויות הפליטים: 'ללא כל משפט ובלי שהובאנו בפני כל שופט, לאחר התקפה בים הפתוח ושימוש בנשק חם כנגד אנשים בלתי מזוינים... התנאים הבלתי אנושיים של לינה על רצפת ברזל, בצפיפות איומה, עם שמיכה אחת דקה לאדם, באולמות של 400 איש ללא אוורור מספיק, על הסיפונים הפתוחים, ברטיבות... 1,500 איש מוחזקים כאסירים מאחורי גדרי תיל, עם שומרים מזוינים ליד הדלתות. נשללה הזכות לשלוח מכתבים הניתנת לשבויי מלחמה. וחמורה עוד יותר ההפרדה בין ילדים להוריהם אשר אירעה בשעת העלאת האנשים לאניות בחיפה. עתה למרות הפצרות נציגי ההגנה והצלב האדום הם מסרבים להעביר את חלקי המשפחות מאנייה לאנייה ומציעים כי ירדו לחוף: השימוש ברגשות

43 ברכה חבס (1959) **הספינה שניצחה**. תל אביב: מערכות, עמ' 64-67.
44 שם, עמ' 68. ההדגשות במקור.
45 שם, עמ' 231.
46 שם, עמ' 240.

אנושיים פרטיים הדאגה לאשה ההרה ולילד החולה משמשים אף הם אמצעי מלחמה בידיהם'.[47]

הראייה הבריטית של האירועים הייתה כמובן שונה, הם פעלו כדי לרכך את התנגדות המעפילים, וכבר בעת ההפלגה ב־16 ביולי פנתה אליהם אניית הצי *אייגקס* במסר שתורגם לשפות אירופיות רבות. תוכנו היה כי העולים לא יורשו לרדת בחופי ארץ ישראל ועל הצי חלה החובה לקיים את החוק, תוך שימוש בכוח רב במידת הצורך, ומכאן שהתנגדות תהיה חסרת תועלת ואנשים עלולים להיפגע.[48] ההשתלטות על הספינה לוותה בהתנגדות עזה של האנשים אשר ירו 'טילים', קופסאות שימורים, פצצות עשן, סילוני דלק. נשק קר כגון גרזנים, שוטים ומקלות, ומכשולים של גדר תיל וקורות עץ כבדות הושמו בדרכם של הנחתים.[49] בה בעת הוועדה להגירה בלתי חוקית דנה ביעדים אלטרנטיביים להורדת הנוסעים, ולאחר שנדחו אתרים שונים בתחומי האימפריה הבריטית התקבלה ההמלצה להעבירם לאזור הכיבוש הבריטי בגרמניה. החלטת הפקידים הייתה טכנית: 'הדרך שבה עתידה דעת הקהל העולמית לראות את העברת יהודים לארץ שגרמה להם את הסבל הנורא ביותר, לא שימשה כמתברר גורם שהשפיע על הוועדה'.[50] משרד החוץ הודיע לשלטונות הצבא הבריטי בברלין על ההחלטה להעביר את נוסעי *אקסודוס* להמבורג ב־24 באוגוסט, אם ימשיכו בסירובם לרדת בצרפת. מבצע שיקבל את הכינוי 'מבצע אואזיס'. בווין הוסיף כי המשרד ימשיך ללחוץ על ממשלת צרפת לקבל בחזרה את המהגרים שיוסעו מגרמניה ברכבת.[51]

השגרירות הבריטית בוושינגטון דיווחה למשרד החוץ על ההאשמות בעיתון האמריקאי *פ.מ* נגד הממשלה הבריטית בקשר להריגתו של ביל ברנשטיין, מתנדב אמריקאי ששימש כקצין שני באנייה, אשר הוכה באלה בראשו בתא ההגה. שני מעפילים, מרדכי בומשטיין וצבי יעקובוביץ, נהרגו מיריות. מאמר המערכת האשים את הבריטים ברצח וטען כי ההתקפה על *האקסודוס* מחוץ למים הטריטוריאליים היא מעשה פירטי. השגרירות דיווחה גם על העניין שגילו החברים בוועדת UNSCOP בנושאים נוספים למותו של ברנשטיין: כיצד השתלטו הבריטים על האנייה, והאם היה צורך בשימוש בכוח לשם כך; האם לנוסעים היה נשק חם; האם הספינה הייתה מחוץ

47 שם, עמ' 285-286.
48 Stewart, *The Royal Navy and the Palestine Patrol*, pp. 116–117.
49 Hadari, Second *Exodus*, p. 173.
50 Stewart, *The Royal Navy and the Palestine Patrol* p. 133.
51 FO 945/762,16 August 1947.

לשלושת המיילים של המים הטריטוריאליים כאשר השתלטו עליה; והאם היהודים במחנות העקורים רצו אמנם להגיע לארץ ישראל.[52] בעקבות מכתבי המחאה שנשלחו לשגרירויות הבריטיות הנחה אותן משרד החוץ שיש לענות במקרים המתאימים ואף חיבר בעבורן תשובה המסבירה את המדיניות. גם הפעם תוארו העולים לא כפליטים אלא כאנשים ששוכנעו לעזוב את בתיהם במזרח אירופה, ונבחרו על ידי המארגנים תוך התעלמות משיקולים הומניטריים, בהעדיפם אנשים צעירים ונשים בהיריון על פני אנשים מבוגרים אשר להם קרובים בארץ ישראל. כאשר סירבו לרדת בצרפת, וממשלת צרפת מיאנה להכריח אותם, הם נלקחו לאזור הבריטי בגרמניה, המקום היחידי שניתן למצוא מגורים בו בהתרעה קצרה, הגם שהפתרון היה 'בלתי רצוי לכל הנוגעים בדבר'. במכתב הודגש כי הטיפול באנשים ייעשה בידי חיילים בריטים ולא על ידי גרמנים.[53] כאשר הספינות התקרבו להמבורג תכננו הבריטים את הורדת המעפילים ואת אופי הכיסוי העיתונאי שיינתן לכך. בישיבת הוועדה להגירה בלתי חוקית נאמר כי לעיתונות ניתנה אפשרות להיות נוכחת בירידת העולים בחיפה, וגם שם נעשה לעתים שימוש בכוח. שיקול אחר היה כי העדר התקשורת יפגע בבריטים כי היהודים ללא ספק יפיצו סיפורי זוועה. הוחלט כי 'עיתונאים "בעלי כוונות טובות" יורשו להיות נוכחים'.[54] גם בהנהגה היהודית היו דיונים לגבי מידת ההתנגדות שיש לנקוט בהגיע ספינות הגירוש לגרמניה. בהתייעצות בה השתתפו בן גוריון, ראש המוסד מאירוב, ראש משלחת הסוכנות לאירופה הופמן והממונה מטעם הסוכנות כאחראי לאזור הבריטי בגרמניה לוין. הופמן ומאירוב תמכו בתגובה קיצונית שתוביל להתנגשויות חמורות עם הבריטים. לעומתם לוין התנגד וטען כי העולים עברו קשיים רבים ואין להמשיך את המאבק על גבם. בן גוריון הסכים עם לוין שאין לערב את העולים במאבק שעלול להסתיים בשפיכות דמים. חלמיש כתבה כי היו גם סיבות אחרות לעמדת בן גוריון הקשורות לעבודת UNSCOP והמלצתה הצפויה על חלוקת ארץ ישראל והקמת מדינה יהודית בחלק מהשטח. ההתרחשויות הללו הביאו לשינוי בסדרי העדיפות של ההנהגה הציונית: ההעפלה נדחקה הצדה ולא היה כדאי שפרשת אקסודוס תסבך את ההשתלשלות החיובית של האירועים.[55]

---

52 Ibid., 7 August 1947.

53 FO 371/61825, 20 September 1947.

54 Ibid., Cabinet Office, 24 August 1947. On the actual disembarkation, with some resistance, see several reports in FO 945/762, from 8 September 1947 and the following days.

55 Halamish, *The Exodus Affair*, pp. 197–198, cited on p. 198.

צבי יעקובויץ, בן 15, שנהרג על סיפון *האקסודוס*,
18 ליולי 1947.
באדיבות ארכיון הפלמ"ח בארכיון צה"ל.

הוועדה להגירה בלתי חוקית בישיבתה במשרד המושבות בראשותו של טראפורד סמית ביקשה לקבל מידע נוסף ודנה בסוגיה האם יהיה ניתן לחקור את העולים. משרד החוץ פנה לוועדה בשאלה האם מידע טוב יותר יושג מחקירת היהודים הנמצאים בקפריסין על ידי שימוש בשיטות חקירה הנהוגות ביחס לשבויי מלחמה. ג'ון ביית ממשרד החוץ האמין כי המידע יועיל גם לתעמולה וגם לפנייה לממשלות זרות, אך המכשלות היו קשורות במחסור בדוברי עברית אמינים, והחשש ממהומות במחנות בקפריסין אם יופרדו אנשים לצורך חקירה.[56] היושב ראש אמר כי לנוכח הקשיים והעובדה כי בתוך חודשים תתקבל החלטה באו"ם שתשנה את המצב ספק אם כדאי להתחיל בתכנית זו והוועדה החליטה לדחות את הנושא עד אז.[57]

56 Illegal Immigration Committee 14th meeting, 22 August 1947, ADMI 2078.
57 Ibid.

הדיון הבריטי בהמשך פעולות ההשתלטות על ספינות המעפילים

מסמך שכותרתו 'התנגדות אפשרית בידי מהגרים בלתי חוקיים' מנתח את אופי ההתנגדות היהודית הצפויה וטוען כי אין שום הוכחה שיהיה שימוש בנשק חם בתקריות בעתיד. בהצביעו על רמת ההתנגדות הגבוהה ב*אקסודוס* בהשוואה להתנגדות הסמלית בשתי ספינות אחרות שהתגלו באותה עת *ברונה (י"ד חללי גשר הזיו)* ו*לוציאנו (שיבת ציון)*, אשר הבהירו כי המהגרים פעלו מתוך משמעת כאשר המארגנים הם המחליטים על מדיניות ההתנגדות. ההחלטות מתקבלות לדעת הכותב על פי הערכה לגבי התועלת

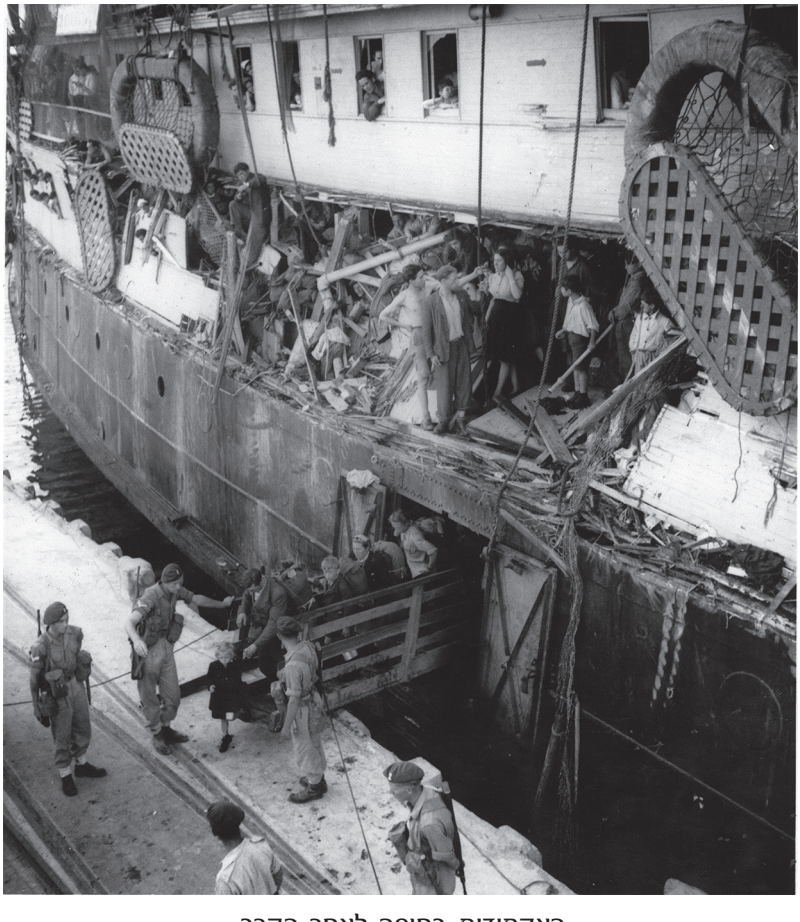

האקסודוס בחיפה לאחר הקרב.
באדיבות ארכיון הפלמ"ח בארכיון צה"ל.

יוסי הראל.
באדיבות ארכיון הפלמ"ח בארכיון צה"ל.

הצפויה בכל מקרה, יתרון מידי כמו הסיכוי של האנייה להימלט ולעלות על החוף, או שיקולים ארוכי טווח כמו תעמולה והשפעה על דעת הקהל העולמית נגד הבריטים. גורמים בסוכנות היהודית מנתחים את הכוונות הבריטיות ומחליטים על רמת ההתנגדות בהתאם. לגבי *האקסודוס* היה ידוע כבר ב־21 ביולי שנוסעיה יוחזרו לצרפת וב־27 ביולי ביקשו נציגי הממשלה בארץ ישראל מהסוכנות היהודית לא להתנגד לתפיסת שתי האניות האחרות שהוזכרו והבטיחו כי הנוסעים לא יוחזרו לאירופה, ואכן לא הייתה התנגדות. בעתיד תצטרך הסוכנות לשקול את צעדיה לנוכח שתי האפשרויות: גירוש לקפריסין או החזרה לנמל המוצא, וכאשר יוחלט על התנגדות היא תהיה קשה: 'התנגדות כזו תהיה המכוערת ביותר, המרה ביותר והמסוכנת ביותר כאשר אלה הנוגעים בכך מרגישים כי מחיר התבוסה יהיה החזרה לאירופה. יכולת ההחזרה הביאה אפשרויות חמורות הרבה יותר להשתלטות על אנייה'.[58] הכותב מציין כי ניתן לבטל את ההתנגדות משיקולים פוליטיים והמשמעת בקרב המהגרים תבטיח ציות להוראות. מסקנותיו לעתיד ברורות: 'השימוש העתידי בהתנגדות הוא בעיה פוליטית הקשורה בעמדה הציונית

58 ADMI 2078. מסמך ללא חתימה או תאריך, ככל הנראה מאוגוסט 1947.

נגד החזרה לנמל המוצא'.[59] בדין וחשבון מ־11 באוגוסט 1947, בעוד פרשת *האקסודוס* בעיצומה מעדכן מפקד הצי בים התיכון, האדמירל אלגרנון ויליס את האדמירליות על פעולת ההשתלטות על *האקסודוס* ומייחס את הצלחתה לגורמים שייתכן שלא יתקיימו בעתיד: המפקדים בעלי הניסיון של המשחתות שהיו מעורבות; הרמפה שנבנתה על הספינות בגובה הגשר שאפשרה לחיילים להסתער על האנייה בהפתעה, ולולי זאת ההשתלטות לא הייתה נוחלת הצלחה.[60] ראשי הצבא והצי הבריטים דנו כאמור בהשלכות פרשת *אקסודוס* עוד לפני סיומה. במכתב אישי שנשלח על ידי אדמירל ויליס ללורד הימי הראשון ב־26 באוגוסט, הוא מודה כי הפעולה הייתה מאד קרובה לכישלון ולדעתו יהיה מסוכן לחזור עליה בעתיד: 'התנגדות רבה קצת יותר ומכשולים פיסיים נוספים תהפוך את ההשתלטות לבלתי מעשית או בכל מקרה יקרה מאוד בקרבנות ונזק'.[61] במכתב רשמי הוא מציע כי תתקבל החלטה לגבי מידת הנזק שייגרם ליהודים ולבריטים ולספינות הצי שהם מוכנים לקבל. הוא מדגיש את חומרת המצב: 'אינני יכול להתמודד עם נזק לספינות רבות נוספות, גם מנקודת המבט של המספנה וזו הנוגעת להמשך הפעילות הסדירה של הצי'.[62] לאחר התייעצויות שלח מפקד הצי בים התיכון (בלב ים) לאדמירליות את הנחיותיו לגבי השתלטות על אניות. הוא סבר כי יש להמשיך בכך גם אם קיים סיכון לא מבוטל, אך במקרה שבו קיים ספק אם ניתן להשתלט על אנייה, או רק תוך נזק וקרבנות שאינם מקובלים, הקצין הבכיר על הסיפון צריך להתייעץ עם הממונים עליו. אם הזמן אינו מאפשר זאת יש לקצין סמכות להימנע מהשתלטות אם הוא רואה בכך סיכון רב מדי. הוא מסכם בקבעו כי יש להביא בחשבון את ההשלכות של החלטה כזו לגבי הצבא, אבדן היוקרה לצי, והעידוד ליהודים ככלל ולמארגני העלייה באופן מיוחד.[63] במברק אחר כתב כי כאשר הספינה עולה על החוף בכוונה הצי צריך לעשות כמיטב יכולתו להציל חיים, ואם ניתן הצבא צריך לחסום את הגישה לחוף, לסייע לניצולים ולהעבירם למעצר.[64]

שר המושבות קריץ ג'ונס הודיע לנציב העליון קנינגהם על הקשיים הצפויים בהשתלטות לפי חוות הדעת של האדמירליות בגלל השתפרות שיטות ההתנגדות של היהודים וציפייה שיהיו בעתיד ספינות גדולות ומהירות

---

59 Ibid.
60 Ibid., 11 August 1947.
61 Ibid., 26 August 1947.
62 Ibid., 25 August 1947.
63 Ibid., 27 September 1947.
64 Ibid., 27 September 1947.

יותר. אף על פי שההנחיות לצי הן להתגבר על ההתנגדות, לקצין הבכיר יש סמכות לא לנסות להשתלט על ספינה כאשר הנסיבות לא מאפשרות זאת. הנציב התבקש לחוות את דעתו בשאלת ההשלכות: 'האם ההשפעה בארץ ישראל של כישלון פעולת השתלטות תהיה שלילית יותר מאשר הימנעות מפעולה כזו'.[65] במזכר שכתב קומנדר וולטר אוורשד מזכיר הוועדה להגירה בלתי חוקית בעת התרחשות פרשת *אקסודוס* הוא ציין כי אמנם החזרת אנשים לארץ המוצא שלהם יכולה לפגוע במאמצי הציונים והמהגרים עצמם, אך הציונים אינם פועלים באופן רציונלי, ולכן הבריטים אינם יכולים לסמוך על כך שלצעדים כלשהם שינקטו על ידיהם תהיה השפעה.[66] הערכתו האופטימית והשנויה במחלוקת הייתה כי המארגנים הוציאו כסף רב אשר לא הביא להם כל רווח וישפיע על פעילותם בהמשך. הוא ציין גם כי הממשלה הבריטית נתקלה בלא מעט שנאה, במיוחד בארצות הברית, אך יכול להיות שמדובר רק במיעוט רעשני. אוורשד מסכם כי כל החזרה לנמל המוצא צריכה להיות מתוכננת מראש. במצב חירום יש לקחת את המהגרים לכל מושבה בריטית מחוץ לים התיכון, מכיוון שאמצעי ההובלה הקיימים אינם מתאימים למסעות באוקינוס, ולא יהיה שימוש בעתיד בנמלים בגרמניה. מעבר לכך צפוי נזק משמעותי ליוקרה הבריטית אם יישלחו המהגרים שוב לקפריסין אחרי שהוכרז כי יחזרו לארץ המוצא. הוא סבר כי יש לנקוט זהירות בהחלטות עתידיות: 'רק אם אנו מוכנים לקבל אותם בארץ זו במקרה חירום, עלינו בעתיד להיות בטוחים שכאשר יוכרז כי ספינה תוחזר לנמל המוצא, לא יתעורר כל מכשול בביצוע ההחזרה'.[67] לדעתו מדיניות ההחזרה היא הנשק המשמעותי ביותר במניעת הגירה בלתי חוקית, אך יתכן שניתן יהיה בעתיד לבצע זאת מבחינה פוליטית רק באיטליה.[68] עמדתו של ביית הייתה שאמנם למדיניות ההחזרה יש השפעה כנגד ההגירה.[69] בתשובתו הרשמית לאוורשד הוא מציג את שני צדי המטבע: ההחזרה פעלה כהרתעה אך בה במידה היה קשה לבצע אותה. מנקודת מבטו של משרד החוץ הייתה זו מדיניות בעייתית ומכבידה מכיוון שהיא מסבכת את בריטניה במחלוקת קשה עם המדינות האירופיות הנוגעות בדבר, אך יש ליישם אותה בשל חשיבות עצירת ההגירה הבלתי חוקית. ניתן גם להעביר את המהגרים למושבה בריטית אם מקרה

---

65. Ibid., 13 September 1947.
66. FO 371/61825, 3 September 1947.
67. Ibid.
68. Ibid.
69. Ibid., 10 September 1947.

עתידי של החזרה ישתבש.[70] לדעת חלמיש האפשרויות של הבריטים היו מוגבלות: ממשלת צרפת הודיעה כי הסכמתה לקבל את המהגרים הייתה מחווה חד פעמית של רצון טוב וודאי שלא תקדים. המדינות שנותרו היו איטליה ורומניה ובולגריה הקומוניסטיות בבלקן. נדחתה האפשרות של גירוש אנשים למדינות אלה מסיבות פוליטיות: לא היה אפשר להחזיר מהגרים לארץ שנתנה אישור להפלגתם, ומעבר לכך היו שיקולי מדיניות מערביים שמנעו מהבריטים מלהחזיר אנשים אל מעבר למסך הברזל, יהודים או אחרים, מקום שבו השלטונות הקומוניסטים התנגדו לפעילותם.[71] קושי אחר נבע מאמנת מונטרי משנת 1936 בנושא מעבר ספינות מלחמה במצרי הדרדנלים. הצורך לדווח על כוונת אניית מלחמה לעבור את המצרים זמן ניכר מראש עלול היה ליצור עיכוב משמעותי בגירוש מהגרים מחיפה והאפשרות נדחתה על הסף. באשר לאיטליה, סירובה של צרפת להוריד את האנשים בכוח פגע מאוד בסיכוי שאיטליה תסכים לפעולה כזו, ובריטניה, שהייתה מעוניינת לשפר את יחסיה עם איטליה, לא רצתה לנקוט צעד שיתפרש כאפליה. בעיה נוספת הייתה המחסור בספינות גירוש. האפשרות של גירוש נוסף לגרמניה נדחתה בגלל התנגדות משרד החוץ ודעת קהל שלילית בעולם. עם זאת ההחלטה הושפעה בעיקר מההתחייבות לשלטונות הצבא בגרמניה כי מדובר במקרה חד־פעמי, גם בהתחשב בכך שהאינטרס הבריטי היה לפנות מגרמניה עקורים יהודים.[72]

גם בעת התרחשות פרשת *אקסודוס* הסוערת היו לשני הצדדים כללי משחק, כמעט 'הסכם ג'נטלמני': הבריטים היו מוכנים לקבל התנגדות סמלית באניות המעפילים, ללא סיכון חיים, והודיעו על כך למוסד מראש עוד לפני הגעת *אקסודוס*. כל המעורבים בהעפלה היו משוכנעים כי הבריטים לא יטביעו אניית מעפילים, וגם אם הם פתחו באש במספר מקרים בעת ההשתלטות איש לא חשב שהם ינהגו כך באופן שרירותי בירי אל ציבור אנשים, על סיפון אנייה או בירידה ממנה. העולים ומלוויהם העריכו כי בסופו של דבר יוכלו לסמוך על הגינותו של החייל הבריטי, וגם בתור יריב עדיף החייל הבריטי על אחרים.[73] העמדה הבריטית ניתנת להגדרה כרגשות מעורבים ביחס לתפקיד שאותו מילאו, כמו גם לתגובה היהודית. שאלת עצם מעורבות הצי עלתה בקרב חברים וקרובים של אנשיו, אשר תהו אם

70 Ibid., 15 September 1947.
71 Halamish, *The Exodus Affair*, p. 254.
72 Ibid., pp. 255–257.
73 Ibid., pp. 92–93.

עליו למנוע מיהודים נרדפים לחזור למולדתם, בפעילות אשר עוררה את ההשוואה לפעולות הנאצים. אך עם זאת המיומנות וההומניות של הצי הביאה לכך שנמנעה ביקורת חמורה יותר.[74]

ביבליוגרפיה

בוגנר נחום (1993) **ספינות המרי**. ישראל: משרד הביטחון ההוצאה לאור,

הדרי זאב וניה (1985) **פליטים מנצחים אימפריה**. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

חלמיש אביבה (1990) **אקסודוס־הסיפור האמתי: פרשת אניית המעפילים יציאת אירופה תש"ז**. תל אביב: עם עובד.

חבס ברכה (1959) **הספינה שניצחה**. תל אביב: מערכות.

Bergman, Eliahu (2002) 'Adversaries and Facilitators: The Unconventional Diplomacy of Illegal Immigration to Palestine, 1945–48'. *Israel Affairs*, vol. 8, no. 3, pp. 1–46.

Hadari, Ze'ev Venia (1991) *Second Exodus*. London: Vallentine Mitchell.

Halamish, Aviva (1998) *The Exodus Affair*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.

Kimche, John and Kimche, David (1954) *The Secret Roads*. London: Secker and Warburg.

Liebreich, Fritz (2005) *Britain Naval and Political Reaction to the Illegal Immigration of Jews to Palestine, 1945–1948*. Abingdon: Routledge.

Stewart, Ninian (2002) *The Royal Navy and the Palestine Patrol*. London and Portland, OR: Frank Cass.

Wilson R. D. (1949) *Cordon and Search*. Aldershot.

74 Stewart, *The Royal Navy and the Palestine Patrol*, p. 173.
סטיוארט כותב כי הבריטים היו ערים לסבל היהודים מידי היטלר, אך חשו התנגדות בגלל העוינות של המהגרים והתעמולה האנטי בריטית בארץ ישראל. דעתו היא כי החיילים הצליחו להתנהג באופן תרבותי, ולהישאר הוגנים גם בהפעלת הכוח, לאחר שתמה ההתנגדות הם הגישו עזרה ראשונה וניסו להתיידד עם האנשים.

פרק אחד עשרה

סיכום: המעפילים והמאבק על הקמת המדינה

בהלך התקופה שלאחר המלחמה גברו בדרך כלל האינטרסים הפוליטיים־אסטרטגיים על השיקולים ההומניטריים, למרות ההכרזות החגיגיות של בעלות הברית במהלך המלחמה ועם ייסוד ארגון האו"ם. עמדתן זו של בריטניה וארצות הברית התבטאה בהחזרה הכפויה של מיליוני רוסים לברית המועצות והסכמתן לגירוש כפוי של מיליונים מארצות מזרח אירופה. במהלך האירועים המוצגים בספר זה הפעילה בריטניה לחץ כבד על איטליה, הנאנקת תחת עול ההרס של תקופת המלחמה ותושביה סובלים ממחסור חמור ונתונים תחת ממשל צבאי, כדי שתסכים לפעול בניגוד לאינטרסים שלה. הפקידים והדיפלומטים שעסקו בנושא הפליטים היהודים גילו עניין מועט בהיבט ההומניטרי, ולעתים רחוקות הזכירו במברקים הרבים מספור ששיגרו את סבל הפליטים היהודים, או את זכויותיהם. כדי להתמודד עם הבעיה הפוליטית שנגרמה כתוצאה מהעלייה הבלתי לגאלית, עשו הבריטים כמיטב יכולתם כדי לתאר את הפליטים ואת מארגני ההפלגות במוסד לעלייה ב' באור שלילי ומשפיל. התנהגותם לא הייתה אחידה: לעתים נמנעו משימוש בכוח רב, אך במקרים אחרים בעת המאבק מול המעפילים ביצעו אנשי הצי והצבא את הוראותיהם ללא רחם למרות מצבם הנחות והאומלל של יריביהם וגרמו לפציעות ואף למוות. המקרה הידוע ביותר היה פרשת *אקסודוס*, כאשר בנוסף לשימוש 'הרגיל' בכוח צבאי, הוחלט גם על החזרתם של הפליטים לאירופה בצעד מפוקפק מבחינה חוקית, אשר הוביל לפרשה בעלת הד נרחב שלא תרמה ליוקרת בריטניה.

האינטרס האסטרטגי האמריקאי באזור הוביל למדיניות שמטרתה להביא לקץ ההגמוניה הבריטית, זאת בנוסף לשיקולים פוליטיים הנובעים

מלחץ הקהילה היהודית. ההבדל ההתחלתי בגישת שתי המדינות היה קשור בהשפעת דו"ח הריסון והשלכותיו בעיקר על היחס המועדף שניתן לפליטים יהודים באזור הכיבוש האמריקאי. המדיניות התבטאה בכמה תחומים: 1. סיוע נרחב של אונרר"א ובמיוחד פעילות ארגון הג'וינט היהודי אמריקאי, אשר גייס כספים בארצות הברית למימון צורכי הפליטים, ועזרה בארגון עלייה ב'; 2. דרישתו הראשונית של הנשיא טרומן כי 100,000 פליטים יורשו לעלות לארץ ישראל, ו'הכרזת יום כיפור' שלו שתמכה בהקמת מדינה יהודית בחלק מארץ ישראל; 3. המדיניות ביחס לאיטליה: ארצות הברית העניקה סיוע כלכלי נרחב לאיטליה, אך לא השתמשה בהשפעתה כדי להפעיל לחץ על מדינה זו בכל הקשור למניעת העלייה היהודית מחופיה; 4. למרות בקשת ממשלת בריטניה לא נקטה הממשלה האמריקאית צעדים של ממש כדי להפסיק את הפעילות הציונית החשאית בתחומה אשר כללה איסוף תרומות, רכישת אניות, גיוס מתנדבים וארגון הפגנות ותעמולה.

הגישה האיטלקית הושפעה מהעדר התמיכה האמריקאית בלחצים הכבדים שהפעילה בריטניה, הפליטים טופלו על ידי ארגון אונרר"א ולאחר מכן על ידי הארגון הבין־לאומי לפליטים (IRO), וראו באיטליה רק תחנת מעבר בדרכם לארץ ישראל. העבר הקרוב של הפשיזם והשואה השפיעו על הגישה הפסיכולוגית והערכית האיטלקית, כמו גם הכעס על יחסה הלא מתפשר של בריטניה לאיטליה ולצי שלה מאז 1943, ומעורבותה בחוזה השלום הקשה שעליו נאלצה איטליה לחתום. הגישה האיטלקית ההומניטרית הושפעה גם מאינטרסים ובהם 'הקלף היהודי' אותו ראו המנהיגים והדיפלומטיים כמה שיסייע לשיפור מעמדה של איטליה ויסלול את דרכה לקבלה לאו"ם. בוני הספינות והמלחים היו להוטים למצוא עבודה בתקופת אבטלה, אך היה גם רגש של הבנה וחמלה: שומרי הגבול חשו אהדה לנשים העייפות ולילדים ולא רצו להשתמש נגדם בכוח; התושבים בלה ספציה שנהרסה במלחמה הבינו שניצולי השואה עברו סבל אף רב משלהם והתגייסו לעזור להם.

המנהיגות הציונית נקטה גישה מעשית וריאליסטית במאמציה לקדם את הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל. שאול מאירוב, ראש המוסד לעלייה ב', תיאר את העלייה הבלתי חוקית כניצול עוצמת המהגרים: 'היה זה כוח בסיסי שורשי, לעתים נסתר, לעתים ברור מאליו, של אנשים שלא הייתה להם ברירה. ואנו היינו תלויים בכוח הבלתי ניתן להכנעה הזה.[1] הבריטים ראו

1 Aviva Halamish (1998) *The Exodus Affair*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, p. 264.

את יחס היהודים לעליה כלא רציונלי והבינו כי הם לא מוכנים לשום פשרה בנושא זה.[2] העלייה הייתה חשובה להוכחת הקשר בין פתרון בעיית היהודים העקורים באירופה להקמת מדינה יהודית ריבונית בארץ ישראל: 'הפעולה לא הייתה מאבק על פתיחת שערי ארץ ישראל וביטול הספר הלבן של שנת 1939. הנושא היה הקמת מדינה... העלייה הבלתי חוקית נועדה להוכיח את הרצון היהודי להגר לארץ ישראל בכל מחיר... מבצע זה יכול להביך את הבריטים, המונעים מניצולי השואה להגיע למולדתם, ומנצל את היתרון המוסרי של המאבק הציוני'.[3] העלייה הייתה למאבק פוליטי נגד השלטון הבריטי, ותפיסת הספינות ומעצר העולים במחנה עתלית לא שינו עובדה זו. לפליטים לא הייתה ברירה והמדיניות הבריטית של גירוש לקפריסין נועדה לכישלון עוד לפני תחילת יישומה: 'קפריסין הייתה קרובה יותר לארץ ישראל מאשר המחנות באירופה, לכן ניתן להעדיף אותה'.[4] אך לבד מהשיקולים האסטרטגיים היה גם רגש של אהדה לפליטים ומאמץ לסייע להם לבנות חיים חדשים: 'בהתמודדות עם הבריטים, הבנים והבנות של עלייה ב' לא היו מונעים מרגשות אנטי בריטיים־חלקם עדיין לבשו מדים בריטיים... הרעיון של מדינה יהודית כשלעצמו היה משני לגביהם. המניע שלהם היה עמוק יותר ופשוט הרבה יותר. כולם הרגישו אבל אישי. רבים היו בני משפחות וקהילות שהושמדו בטבח שהעולם לא ראה עד כה. בהבאת חלק מהניצולים לארץ ישראל הראו את הנחישות שלהם להביא לסיום 2,000 שנה של יהודים חסרי בית'.[5] גם הפליטים ראו זאת כך: '[הנחישות] הופגנה באופן דרמטי על ידי הפליטים עצמם במסעם המסוכן ממחנות המוות, רצונם להפליג באניות ישנות ורעועות, וההתנגדות שלהם לקבוצות השתלטות של הצי הבריטי. אמונתם בצדקת מטרתם קיבלה לעתים חיזוק בגלל המבוכה של החיילים הבריטים בעת ביצוע המשימה הלא נעימה של תפיסתם והרחקתם מארץ חלומותיהם'.[6] ומוסיף גם קמחי: 'באשר למהגרים עצמם, הם ידעו מה צפוי להם, אך הברירה שלהם הייתה בין השהייה בסביבה המנוונת של מחנות העקורים בגרמניה ואוסטריה, או בשהות של שבועות ואולי חודשים אחרי

2 מוטי גולני (2011) **הנציב האחרון**. תל אביב: עם עובד, עמ' 323.

3 Halamish, *The Exodus Affair,* p. 265.

4 John Kimche and David Kimche (1954) *The Secret Roads*. London: Secker and Warburg, pp. 144-145.

5 Ze'ev Venia Hadari (1991) *Second Exodus*. London: Vallentine Mitchell, p. 261.

6 Ibid.

גדר תיל בארץ ישראל. כאשר הובטח להם חופש בסופו של דבר, הם קיבלו בשמחה את התוצאה של נפילה ברשת הבריטית'.[7]

המאבק של העולים שילב שאיפה לזכויות אדם אישיות וגם זכות לאומית כהגדרה עצמית. לגבי הבריטים הייתה הסוגיה פוליטית. עם זאת, המדיניות שלהם בארץ ישראל לא נכשלה רק בגלל היחס הקשוח לפליטים, או בגלל הפרות זכויות אדם. בעולם המערבי שלאחר המלחמה השימוש בכוח להגנה על אינטרסים אימפריאליים לא זכה להבנה או אהדה. ובאשר לעולים עצמם, גם אם עתה הוכרו זכויותיהם של כלל הפליטים והם זכו לתמיכה מהקהילה הבין־לאומית, ההבדל לגבי מרבית הפליטים היהודים היה שלא היה להם לאן לחזור, ובה בעת הם היו חלק מהמאבק על הקמת המדינה. כך הפכו במסעם הקשה והמסוכן על הסיפונים הצפופים של אניות המוסד מפליטים לבוני אומה.

ביבליוגרפיה

גולני מוטי (2011) **הנציב האחרון**. תל אביב: עם עובד.

Halamish Aviva (1998) *The Exodus Affair*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, p. 264.

Kimche John and Kimche David (1954) *The Secret Roads*. London: Secker and Warburg.

Hadari Ze'ev Venia (1991) *Second Exodus*. London: Vallentine Mitchell.

Sharfman Daphna (2019*) Refugees, Human Rights and Realpolitik: The Clandestine Immigration of Jewish Refugees from Italy to Palestine, 1945-1948*. Abingdon and New York :Routledge.

7 Kimche and Kimche, *The Secret Roads*, pp. 144–145.

רשימת מקורות

ארכיונים:

הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים
ארכיון בן גוריון, אוניברסיטת בן גוריון שדה בקר.
ארכיון ההגנה, תל אביב.
ארכיון משרד החוץ האיטלקי, ארכיון משרד הפנים האיטלקי, הפרויקט הבין אוניברסיטאי לחקר מערכות ההעפלה, אוניברסיטת תל אביב.
ארכיון המדינה, רומא.
ארכיון עירוני, לה ספציה.
ארכיון הקהילה היהודית, רומא.
הארכיון הלאומי הבריטי, קיו.
ארכיון המזרח התיכון, קולג' סנט אנתוני, אוקספורד.
מסמכי מחלקת המדינה האמריקאית, האוסף הדיגיטלי של אוניברסיטת וויסקונסין.

ראיונות:

אדולף אהרון קרוקלו, לה ספציה 16 אוקטובר 2008.
גיוזפה פאסולי, לה ספציה 17 אוקטובר 2008.

מפתח עניינים

אביאן (ועידה) 20-22
אהרונוביץ', אייק 135
אונרר"א 29-31, 34, 39, 41-45, 63, 65, 84-85, 87, 99, 105
אטלי, קלמנט 11, 52, 56, 90, 118
אידן, אנתוני 10, 27, 49
אייזנהאואר, דוויט 11, 29, 39, 63
אלון, יגאל 134
אנגלו־אמריקאית (ועדה) 39, 51, 53, 119, 122
אקסודוס (פרזידנט וורפילד) 93-98, 102, 128, 131-132, 135, 140-148, 153
ארזי, יהודה 111, 113-116, 120-121, 123, 135
בווין, ארנסט 11, 51-52, 56, 58, 69, 91-98, 102, 116, 143
בן גוריון, דוד 132-133, 144
בריגדה 41, 81, 110
בריחה 40-42, 83-86
ברמודה (ועידה) 27
ג'וינט 21, 28, 44, 86, 120, 132, 154

דה גאספרי, אלצידה 55, 68-70, 86, 90, 98, 110, 116, 120
הראל, יוסי 135-136, 147
הול ג'ורג 51, 54, 94, 118-119, 122-123
הריסון (דו"ח) 37-40, 154
ויליס אלגרנון 128, 148
וייצמן, חיים 37, 50-51
זופי, ויטוריו 94, 99, 102-104
טרומן, הארי 8, 11, 37-40, 50-52, 154
כנסת ישראל 135-136, 139
לסקי, הרולד 116-117, 119-122
מאוגרי, פרנקו 104, 120
מאירוב (אביגור), שאול 41, 122, 137, 144, 154
מוסוליני, בניטו 73-78, 80
נכון, שלמה אומברטו 90, 109-110, 115-116, 120-122
ספורצה, קרלו 64, 81, 92-94, 98, 102
סרני, עדה 96, 98-99, 103-104, 108, 110-111, 112, 115
סרני, אנצו 110
פרנסוני, פרנסקו 92-101, 104
צ'רלס, נואל 64, 69, 90-102, 113, 121-122
צ'רצ'יל, וינסטון 9, 29, 37, 50, 63-65
קנטוני, רפאל 81, 116, 120
קנינגהם, אלן 54, 114, 123, 148
קריץ ג'ונס, ארתור 52-53, 148
רוזוולט, פרנקלין 9, 20, 27, 63-64, 67